

การปกครองสงฆ์ด้วยหลักอปริหานิยธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

THE ADMINISTRATION OF SANGKHA ACCORDING TO
THE PRINCIPLE OF APARIHĀNIYADHAMMA IN
THERAVADA BUDDHISM SCRIPTURE

พระครูสรวิชัย (กิตติศักดิ์ กิตฺติวฑฺฒโน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การปกครองสงฆ์ด้วยหลักการบริหารนิยธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

พระครูสรวิชัย (กิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

The Administration of Sangkha According to
The Principle of Aparihāṇiyadhamma in
Theravada Buddhism Scripture

Phrakhru Sornvichai (Kittisak Kittivaḍḍhano/Jantana)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การปกครองสงฆ์ด้วยหลักอุปทานิยธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของ การศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาบุญไทย ปุณณมโน, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร. สุวิญ รักษัตย์)

กรรมการ

(รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล)

กรรมการ

(พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล

ประธานกรรมการ

พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูสรวิชัย (กิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: การปกครองสงฆ์ด้วยหลักอปริหานิยธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย	: พระครูสรวิชัย [กิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน (จันทะนา)]
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล, ป.ธ.๙, พธ.บ. (ปรัชญา), ศษ.ม. (ประชากรศึกษา), พธ.ด. (บาลีพุทธศาสตร์)
	: พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร., ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา), M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑๓ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ๑) เพื่อศึกษาความหมายประวัติความเป็นมาของสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาหลักการปกครองสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ๓) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรมในการปกครองสงฆ์ โดยการศึกษารวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง คือพระไตรปิฎก อรรถกถา เป็นต้น เสนอปรับปรุงแก้ไขโดยอาจารย์ที่ปรึกษาเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา จากการศึกษาพบว่า

คำว่า สงฆ์ หมายถึงหมู่คณะผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ได้แก่กลุ่มพระภิกษุผู้บวชในพระพุทธศาสนา จัดเป็น ๑ ในพุทธบริษัท ๔ โดยพบว่า รูปแบบของหมู่สงฆ์เกิดขึ้นครั้งแรกคือพระปัญจวัคคีย์ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ทุกรูป ต่อมาหลังจากพรรษาแรกไม่นาน ได้ทรงแสดงธรรมโปรดหมู่สงฆ์ ๑,๒๕๐ รูป ณ เวฬุวนาราม เมืองราชคฤห์ ด้วยโอวาทปาฏิโมกข์ ในกาลต่อมาเมื่อเกิดสงฆ์สาวกมากขึ้นตามลำดับ ซึ่งระคนปะปนด้วยพระสงฆ์ปุถุชน พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อควบคุมหมู่สงฆ์เป็นสิกขาบทต่าง ๆ โดยทรงมุ่งหวังประโยชน์ ๑๐ ประการ เพื่อความผาสุกของสงฆ์ เป็นต้น หลักการสำคัญที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ในรูปแบบการปกครองสงฆ์ก็คือ พระธรรมวินัย เป็นองค์ประกอบ ในด้านการประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรม ๗ ประการ สรุปลงในความสามัคคีของหมู่คณะ และความเคารพในพระธรรมวินัยของสงฆ์ เพราะพระองค์ทรงแสดงหลักธรรมและทรงบัญญัติพระวินัย เพื่อทรงฝึกฝนสมมติสงฆ์และปุถุชนทั่วไป พระธรรมวินัยจึงได้เป็นรูปแบบหลักในการปกครองสงฆ์ พระธรรมเป็นระเบียบของใจ พระวินัยเป็นระเบียบของกาย เมื่อรวมกันเป็นหมู่คณะก็เป็นหมู่คณะที่ดี เมื่อรวมกันเป็นสังคมก็เป็นสังคมที่ดี มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม

Thesis Title : The Administration of Sangkha according to the Principle of Aparihāṇiyadhamma in Theravada Buddhism Scripture

Researcher : Phrakhru Sornvichai (Kittisak Kittivadhano/Jantana)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Assoc. Prof. Dr. Wate Bunnakornkul, Pali IX,
B.A. (Philosophy), M.A. (Population Education),
Ph.D. (Pali Buddhist Studies)

: Phrakhru Pipithvarakijjanukarn, Dr., B.A. (Religion and Philosophy),
M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

Date of Graduation : March 13, 2018

Abstract

This research works contained 3 objectives; 1) to study the meaning and history of Buddhist Sangha in Theravada Buddhist scriptures, 2) to study the Sangha administration and 3) to apply the principle of conditions of welfare for Sangha administration by gathering the information from the concerned texts such as Tipitaka, its commentaries and sub-commentaries etc. proposed and verified by advisor and the experts, finally composed in descriptive style. The findings were that;

The word ‘Sangha’ denotes to the assembly of Buddhist monks with well practice, that is, a community of Bhikkhus which is one among 4 Buddhist communities. Pañcavaccī or the five ascetics who attained Arahantaship guided by the Buddha was the first establishment of Buddhist Sangha model. Then in the end of first rainy retreat, the Buddha had preached Ovādapātimokkha or the Fundamental Teaching to 1,250 Bhikkhus at Veluvanaram, Rajagir city. From that time, due to the numbers of ordinary Bhikkhus were rapidly increasing in Sangha, so the Buddha decided to lay down disciplinary codes to rule Bhikkhu Sangha divided in various types in order to maintain 10 great benefits such as harmony of Sangha and so on. The main principle of this Sangha establishment was taken from Dhamma and

Vinaya taught by the Buddha for training of Sammatisangha or assembly of ordinary Bhikkhus and common people, therefore the Dhamma and Vinaya are the principal form of Sangha administration, Dhamma concerns with mental discipline while Vinaya a physical. Both of them when working together, will ensure the perfect Sangha establishment. If bringing to imply with society, both could build up a moral and orderly society with law and justice.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถร) เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างยิ่ง ที่พระเดชพระคุณฯ ได้เมตตาเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาอันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษาเป็นรุ่นที่ ๒

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาโกมล กมโล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ขอกราบขอบพระคุณพระเทพสุวรรณเมธี (สุชาติ กิตติปญโญ) รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงเรียบร้อยได้ด้วยดีด้วยดีนั้น ผู้ศึกษาวิจัยขอเจริญพรขอบคุณ รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เป็นอย่างยิ่ง ที่กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำ และแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มาโดยตลอด รวมทั้งขอกราบขอบพระคุณ พระครูพิพิธธรรมาภิบาล, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์ กรุณาให้คำปรึกษาแนะนำเพิ่มเติม เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นของวิทยานิพนธ์ นอกจากนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระเถรานุเถระผู้ทรงคุณวุฒิทุกรูป และขอเจริญพรขอบคุณคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน ที่ได้กรุณาประสาทความรู้ในด้านต่าง ๆ อันเป็นพื้นฐานสำคัญของวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณคณะกรรมการ เจ้าหน้าที่หลักสูตรบัณฑิตศึกษา และเจ้าหน้าที่ทุกฝ่าย โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ห้องสมุดทุกท่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการดำเนินการต่าง ๆ และกัลยาณมิตรปณิญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา รุ่น ๒ ทุกท่าน ที่ช่วยเป็นกำลังใจให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วง ตลอดจนเอื้อเฟื้อข้อมูลในการทำวิจัย ตลอดถึงผู้เป็นเจ้าของผลงานทางวิชาการอันทรงคุณค่าทุกท่าน ที่ผู้วิจัยนำมาอ้างอิงประกอบในการทำวิจัยเรื่องนี้

คุณงามความดีในการศึกษาค้นคว้าและการจัดทำวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอน้อมนำมาบูชาสักการะแด่พระรัตนตรัย และบูชาคุณบุพการี บิดา มารดา ครูบาอาจารย์ ตลอดทั้งครูอาจารย์และท่านผู้เป็นเจ้าของตำรา ที่ได้กรุณาประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ยังผลให้ผู้วิจัยได้ประสบความสำเร็จในการศึกษาด้วยดี

พระครูสรวิชัย [กิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน (จันทะนา)]

๑๓ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ ความหมายประวัติความเป็นมาของสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๑
๒.๑ นิยามความหมายของสงฆ์	๑๑
๒.๒ ประวัติความเป็นมาของสงฆ์	๑๗
๒.๒.๑ จุดเริ่มต้นของการเกิดสงฆ์	๑๗
๒.๒.๒ ทรงส่งสาวกไปประกาศพระศาสนา	๑๙
๒.๓ ประเภทของสงฆ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา	๒๒
๒.๓.๑ สมมติสงฆ์	๒๒
๒.๓.๒ อริยสงฆ์	๒๒
๒.๔ วิธีการบวชของสงฆ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๒๔
๒.๔.๑ วิธีการบวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา	๒๗
๒.๔.๒ วิธีการบวชด้วยติสรณคมนูปสัมปทา	๒๙
๒.๔.๓ วิธีการบวชด้วยโอวาทปฎิคคหณูปสัมปทา	๓๐
๒.๔.๔ วิธีการบวชด้วยปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา	๓๐

๒.๔.๕ วิธีการบวชด้วยครุฑมปปกคหณุปสัมปทา	๓๑
๒.๔.๖ วิธีการบวชด้วยทูเตนะอุปสัมปทา	๓๒
๒.๔.๗ วิธีการบวชด้วยอัฐฐวาจิกอุปสัมปทา	๓๒
๒.๔.๘ วิธีการบวชด้วยญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา	๓๔
๒.๕ ทรงประธานอนุญาตให้มีอุปฌาย์และทรงมอบอำนาจให้สงฆ์	๓๖
๒.๖ สรุป	๔๒

บทที่ ๓ หลักการปกครองสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๔๓
๓.๑ แนวคิดเรื่องการปกครองสงฆ์	๔๓
๓.๒ ความหมายหลักการปกครองสงฆ์	๔๖
๓.๓ หลักการปกครองสงฆ์สมัยพุทธกาล	๕๑
๓.๓.๑ การปกครองสงฆ์ตามแบบพระธรรมวินัย	๕๒
๓.๓.๒ การใช้อำนาจในการปกครองสงฆ์	๕๔
๓.๓.๓ การใช้อำนาจปกครองสงฆ์ตามพระธรรมวินัย	๕๖
๓.๔ รูปแบบการปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาล	๕๖
๓.๕ พัฒนาการการปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาล	๖๐
๓.๖ พุทธวิธีการบัญญัติพระธรรมวินัยในการปกครองสงฆ์	๖๕
๓.๖.๑ การบัญญัติพระวินัย	๖๖
๓.๖.๒ การบัญญัติสิกขาบท	๖๙
๓.๗ สรุป	๗๑

บทที่ ๔ การประยุกต์ใช้หลักการบริหารนิยธรรมในการปกครองสงฆ์	๗๓
๔.๑ มูลเหตุแห่งนิกาย	๗๓
๔.๑.๑ เรื่องนิกายสืบเนื่องมาแต่ความเป็นเอตทัคคะ	๗๘
๔.๒ ความขัดแย้งระหว่างสาวก	๘๒
๔.๒.๑ พระมหาจุณฑะห้ามการวิวาท	๘๒
๔.๒.๒ เหตุแตกความสามัคคีคณะสงฆ์เมืองโกสัมพี	๘๕
๔.๒.๓ พระเทวทัตทำสังฆเภท	๘๗
๔.๓ วิกฤตการณ์บัญญัติสิกขาบท	๙๐
๔.๓.๑ มูลเหตุแห่งวิวาทาธิกรณ์	๙๒
๔.๓.๒ วิวาทาของสังฆนิครนถ์	๙๓
๔.๓.๓ ทรงแสดงวิวาทาธิกรณ์และวิธีระงับ	๙๔

	ช
๔.๓.๔ อุปายป้องกันการแตกสามัคคี	๙๗
๔.๓.๕ คุณสมบัติของผู้วินิจฉัยอธิกรณ์	๙๙
๔.๓.๖ หลักสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา	๑๐๑
๔.๔ หลักอปรินิยธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๐๓
๔.๔.๑ ความหมายของหลักอปรินิยธรรม	๑๐๓
๔.๔.๒ มูลเหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนอปรินิยธรรม	๑๐๔
๔.๕ การประยุกต์ใช้หลักอปรินิยธรรมในการปกครองสงฆ์	๑๑๐
๔.๕.๑ แนวคิดเกี่ยวกับหลักอปรินิยธรรม	๑๑๑
๔.๕.๒ วิเคราะห์หลักภิกขุอปรินิยธรรม	๑๑๕
๔.๕.๓ หลักภิกขุอปรินิยธรรมในการปกครองสงฆ์	๑๑๘
๔.๕.๔ หลักธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นภิกษุ	๑๒๖
๔.๕.๕ หลักธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นสมาชิกแห่งสงฆ์	๑๒๗
๔.๕.๖ หลักธรรมเพื่อความดีงามความสำเร็จในฐานะเป็นผู้สั่งสอน	๑๓๑
๔.๕.๗ ข้อบัญญัติและจารีตในหลักภิกขุอปรินิยธรรม	๑๓๓
๔.๖ สรุป	๑๓๘
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๓๙
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๓๙
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๔๑
บรรณานุกรม	๑๔๓
ประวัติผู้วิจัย	๑๔๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อชื่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาทศปิฎก ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ การอ้างอิงใช้ระบุ เล่ม/ ข้อ/ หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒/๑๒ หมายถึง วินยปิฎก มหาวคคปาติ ภาษาบาลี เล่ม ๔ ข้อ ๑๒ หน้า ๑๒. และ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๑๘ หมายถึง วินยปิฎก มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๔ ข้อ ๑๒ หน้า ๑๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระวินยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑-๒	วิ.มหา.	(ไทย) = วินยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
๔-๕	วิ.ม.	(บาลี) = วินยปิฎก มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	วิ.ม.	(ไทย) = วินยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๖-๗	วิ.จุ.	(บาลี) = วินยปิฎก จุฬวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	วิ.จุ.	(ไทย) = วินยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
๘	วิ.ป.	(ไทย) = วินยปิฎก ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๐	ที.ม.	(บาลี) = สุตตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา.	(บาลี) = สุตตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาบาลี)
	ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๖	ส.นิ.	(บาลี) = สุตตตันตปิฎก สัญญตติกาย ทานวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ส.นิ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สัญญตติกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๗	ส.ข.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สัญญตติกาย ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สัญญตติกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)

๑๙	ส.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ติก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ฉก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตุตก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.อฏฐก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตปาลี	(ภาษาบาลี)
	อง.ทสก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐปาลี	(ภาษาบาลี)
	ขุ.ขุ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
	ขุ.ธ.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปทปาลี	(ภาษาบาลี)
	ขุ.ธ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
	ขุ.อุ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)
	ขุ.อิตติ.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกปาลี	(ภาษาบาลี)
	ขุ.อิตติ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.วิ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
	ขุ.เถร.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา.ทุก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
๓๓	ขุ.พุทธ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๖	อภ.ป.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อชื่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้อ้างอิงจากอรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๒ และอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๓ การอ้างอิงใช้ระบุคำย่อคัมภีร์/ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/ภาค (ถ้ามี)/ข้อ (ถ้ามี)/หน้า ตัวอย่างเช่น วิ.อ. (บาลี) ๓/๕๖/๒๗ หมายถึง วินยปิฎก สมณตปาสาทิกาอรรถกถา ภาษาบาลี ภาค ๓ ข้อ ๕๖ หน้า ๒๗ และ วิ.อ. (ไทย) ๓/๕๗/๓๗ หมายถึง วินยปิฎก สมณตปาสาทิกาอรรถกถา ภาษาไทย ภาค ๓ ข้อ ๕๖ หน้า ๓๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

อรรถกถาพระวินยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.อ.	(บาลี) = วินยปิฎก สมณตปาสาทิกาอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.อ.	(ไทย) = วินยปิฎก สมณตปาสาทิกาอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.อ.	(บาลี) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสิณี มหาวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสิณี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณณาสกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ.	(บาลี) = องคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี เอกกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.อ.	(ไทย) = องคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(บาลี) = องคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี ติกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.อ.	(ไทย) = องคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.อ.	(บาลี) = องคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี ปญจกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.อ.	(ไทย) = องคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี ปญจกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.อ.	(บาลี) = องคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี ฉกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ฉก.อ.	(ไทย) = องคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี ฉกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.สตตก.อ.	(บาลี) = องคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี สตตกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อง.สตตก.อ.	(ไทย) = องคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี สตตกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ข.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษารูปแบบและหลักการของการปกครองของสังคมในอดีต โดยการศึกษาค้นคว้าจากหลักฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่า นอกจากพระไตรปิฎกจะบันทึกหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ไว้แล้ว ยังได้บันทึกเรื่องราวความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับดินแดนถิ่นต้นกำเนิดพระพุทธศาสนาไว้ด้วย นั่นก็คือดินแดนที่เรียกกันว่า ชมพูทวีป ซึ่งเป็นดินแดนที่มีอาณาเขตกว้างขวาง ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของประเทศ ๔ ประเทศด้วยกัน คือ อินเดีย เนปาล ปากีสถาน และบังคลาเทศ นอกจากนี้สังคมชมพูทวีปยังเป็นสังคมที่มีความหลากหลาย ทั้งด้านชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา และความเชื่อ อีกทั้งสภาพการณ์ทางการเมืองการปกครอง ก็มีความหลากหลายเช่นเดียวกัน เนื่องจากชมพูทวีปได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็นแคว้นต่าง ๆ หลายแคว้นด้วยกัน

ดังเช่นในปัจจุบันนี้คำว่า แคว้น หมายถึง รัฐ หรือ ประเทศ และในแต่ละแคว้นหรือรัฐนั้น ก็จะมีรูปแบบของการปกครองที่เป็นกลไกสำคัญ ในการปกครองบ้านเมืองเป็นของตนเอง เพื่อให้มีความสงบสุขเป็นระเบียบเรียบร้อย อาจจะมีที่เหมือนกันและแตกต่างกันไปในแต่ละแคว้น ซึ่งรูปแบบที่เป็นกลไกสำคัญของพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ ๕ ประการ คือ “ศาสนดา ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนวัตถุ และศาสนพิธี” และในทุกครั้งที่พระพุทธศาสนาได้เผชิญหน้ากับวิกฤติการณ์ เรามักจะกันพื้นที่ของวิกฤติการณ์นั้น ๆ ให้แก่ “ศาสนดาและศาสนาธรรม” อยู่เสมอ แต่องค์ประกอบส่วนหนึ่งซึ่งมักจะได้รับการตั้งข้อสังเกต และตั้งคำถามอยู่เสมอคือ “ศาสนบุคคล” ซึ่งศาสนบุคคลนั้น พระพุทธเจ้าได้ส่งต่อพระพุทธศาสนา หรือในความหมายตามพระไตรปิฎกคือ “ธรรมวินัย” โดยทรงตรัสย้ำเตือนว่า “ธรรมและวินัย ที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสนาของเธอทั้งหลาย”^๑

คำว่า “เธอทั้งหลาย” ในบริบทนี้หมายถึง “พุทธบริษัท” ทั้ง ๔ ได้แก่ “ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา” พระพุทธเจ้าทรงตรัสย้ำเสมอ ๆ ว่า พระพุทธศาสนาจะเสื่อมสูญจนหายไปนั้น มีเหตุปัจจัยที่สำคัญที่สุดเกิดจากพุทธบริษัท ๔ ทั้งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ต้องร่วมกันรับผิดชอบ

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

ในการสืบทอดพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจก-ฉักกนิบาต ปัญจมปิณฑาสก กัมพิลวรรค ว่า

...สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าไผ่ เขตเมืองกมิลา ครั้นนั้นท่านพระกัมพิละได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอแลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยเครื่องให้พระสัทธรรมไม่ดำรงอยู่นาน ในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “กัมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้

๑. อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีความยำเกรงในศาสดา
๒. อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีความยำเกรงในธรรม
๓. อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีความยำเกรงในสงฆ์
๔. อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีความยำเกรงในสิกขา
๕. อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีความยำเกรงกันและกัน^๒

กัมพิละ นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้พระสัทธรรมไม่ดำรงอยู่นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว”

พระกัมพิละทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “กัมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้

๑. อยู่อย่างมีศรัทธา มีความยำเกรงในศาสดา
๒. อยู่อย่างมีศรัทธา มีความยำเกรงในธรรม
๓. อยู่อย่างมีศรัทธา มีความยำเกรงในสงฆ์
๔. อยู่อย่างมีศรัทธา มีความยำเกรงในสิกขา
๕. อยู่อย่างมีศรัทธา มีความยำเกรงกันและกัน

กัมพิละ นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว”^๓

เพราะเมื่อใดก็ตามองค์ประกอบของพระพุทธศาสนาอื่น ๆ จะได้รับผลกระทบทั้งในเชิงลบ ตัวแปรสำคัญที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการตั้งคำถามคือ “พุทธบริษัท ทั้ง ๔” พระพุทธศาสนาจึงเน้นการปกครองแบบธรรมาธิปไตยในหลักการปกครอง ๓ ประเภท คือ อัตตาทิปไตย ธรรมาธิปไตย และ

^๒ ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๑/๘๔, อง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๒๐๑/๑๒๐-๑๒๑.

^๓ อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๔.

โลกาธิปไตย เพื่อใช้เป็นหลักของความดี ความถูกต้อง ความเสมอภาค ใช้เป็นหลักในการปกครอง เพื่อให้สังคมส่วนรวมมีความเป็นปกติสุข ไม่มีการแบ่งพรรคแบ่งพวกหรือชนชั้นวรรณะ สีผิว ชาติตระกูล มีความสมานฉันท์ มีความสามัคคีปรองดอง และคุ้มครองสิทธิของบุคคลทั่วไปให้ได้รับความเป็นธรรม ความเสมอภาคทางสังคมเท่าเทียมกัน

หลักการปกครองตามแนวพระพุทธศาสนาจึงยึดหลักการปกครองสายกลาง อหิงสา ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน ยึดหลักความถูกต้องเป็นหลัก คือหลักธรรมาธิปไตยนั่นเอง อาจกล่าวได้ว่าสังคม คือกลุ่มคนอย่างน้อยสองคนขึ้นไปมาอาศัยอยู่ร่วมกันในบริเวณหนึ่ง ซึ่งคนเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์ หรือการกระทำโต้ตอบกันและกันทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นการอยู่ร่วมกันของสังคมมนุษย์ จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในฐานะต่าง ๆ ทั้งในด้านศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และการติดต่อ เป็นต้น

เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นสังคมใหญ่และมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอยู่ตลอดเวลา บางครั้งทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหาการขัดแย้ง หมายถึงปฏิสัมพันธ์ที่มีลักษณะของความไม่เป็นมิตร หรือตรงกันข้าม หรือไม่ลงรอยกัน หรือความไม่สอดคล้องกัน เป็นต้น มนุษย์โดยธรรมชาตินั้น ถือได้ว่าเป็นสัตว์สังคม (Social animal)^๔ แต่ถึงแม้ว่าจะมีผู้ให้คำจำกัดความไว้หรือไม่อย่างไรก็ตาม ความเป็นสังคมของมนุษย์ย่อมเกิดขึ้นมาพร้อมกับมนุษย์ ตั้งแต่เริ่มก่อตัวหรือเริ่มปรากฏมีมนุษย์ขึ้นมาในโลก ซึ่งในระยะเริ่มต้นนั้นมนุษย์ก็ได้แตกต่างไปจากสัตว์ประเภทอื่น ๆ กล่าวคือ เป็นสิ่งที่มีชีวิตและมีสัญชาตญาณในการแสวงหา และปกป้องตนเองตามเหตุปัจจัยที่จะพึงกระทำได้^๕

การอยู่ร่วมกันในลักษณะสังคมของบรรพชนที่เรียกว่า สังฆะ หมายถึง หมู่หรือกลุ่มบุคคลที่มีจำนวนสมาชิกตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ซึ่งจะพบว่าระบบสังฆะนี้เองที่เป็นบ่อเกิดของพระวินัย คือระเบียบ กฎเกณฑ์ที่สังคมสังฆะพึงยอมรับ และการประพฤติปฏิบัติร่วมกันทั้งในส่วนที่เป็นข้อห้ามและขออนุญาต โดยคำว่า สังฆะ นั้นยังมีความหมายอีกนัยหนึ่งก็คือ หมายถึง พระสงฆ์จำนวน ๔ รูปขึ้นไป^๖ ซึ่งเป็นจำนวนของพระสงฆ์ที่สามารถทำสังฆกรรม และประกอบพิธีกรรมบางอย่างของสังคมได้ การที่มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมและดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดนั้น ย่อมมีความรักความสามัคคีต่อกัน และจะต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เป็นการแสดงถึงองค์ประกอบความสามัคคีของผู้คนในสังคม โดยที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งไปที่บุคคลมิใช่ระบบ หลักธรรมคำสอนระเบียบพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์

^๔ โกวิท วงศ์สุวรรณ, **พื้นฐานรัฐศาสตร์กับการเมืองในทศวรรษที่ ๒๑**, (นครปฐม: โรงพิมพ์สำนักส่งเสริมและฝึกอบรมกำแพงแสน ๒๕๔๓), หน้า ๕๖.

^๕ พระราชปริยัติ (สฤณี สิริโร), **แนวความคิดระเบียบสังคมเชิงพุทธ**, พุทธอุทธานวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๓๙๔.

ตรัสแก่พุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มีเป็นจำนวนมากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งมีความหมายเดียวของชีวิต คือการประเมินค่าว่าอะไรดี อะไรชั่ว จะต้องเป็นไปในแนวเดียวกัน จะขัดแย้งกันไม่ได้ ซึ่งจะทำให้ความสำคัญแก่ตัวบุคคลผู้มีหน้าที่ปกครอง เพราะสามัคคี คือความพร้อมเพรียงกันของหมู่คณะเป็นเหตุแห่งความเจริญ ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสไว้บทหนึ่งว่า “สุขา สงมสส สามัคคี ความสามัคคีของหมู่ นำความสุขมาให้”^๗ ซึ่งในบางครั้งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์มิได้ดำเนินไปอย่างราบรื่นหรือเป็นระเบียบแบบแผน เนื่องมาจากความแตกต่างในด้านสภาพแวดล้อมการศึกษาและพื้นฐานทางความคิด

จากความสำคัญที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจ ศึกษาการปกครองสงฆ์ด้วยหลักอปริหานิยธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยการนำหลักอปริหานิยธรรม ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม เพื่อควบคุมสังคมนั้น ๆ ให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และพัฒนาก้าวหน้าไปได้ด้วยดีและอย่างยั่งยืน ซึ่งสามารถนำผลจากการศึกษาดังกล่าวนี้ ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความหมายประวัติความเป็นมาของสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักการปกครองสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรมในการปกครองสงฆ์

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ความหมายประวัติความเป็นมาของสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ หลักการปกครองสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ การประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรมในการปกครองสงฆ์มีอะไรบ้าง

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาไว้ ๒ ด้าน ได้แก่

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาความหมายประวัติความเป็นมาของสงฆ์ และหลักการปกครองสงฆ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ตลอดจนศึกษาการประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรมในการปกครองสงฆ์

^๗ วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๔๕/๒๑๗, พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๙๔/๕๑, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๔/๙๓.

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

๑.๔.๒.๑ แหล่งปฐมภูมิ (Primary Source) ศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๒ อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๓

๑.๔.๒.๒ แหล่งทุติยภูมิ (Secondary Source) ศึกษาข้อมูลจากตำรา หนังสือ วิทยานิพนธ์ ผลงานวิจัยต่าง ๆ บทความ เอกสาร วารสาร และงานวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การปกครองสงฆ์ หมายถึง การให้ความคุ้มครอง การดูแล การควบคุม การปกป้อง การบริหาร และวางระเบียบกฎเกณฑ์ข้อบัญญัติ สำหรับผู้ที่อุปสมบทตามพุทธานุญาตโดยถูกต้องตามพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา ได้แก่ สงฆ์ หมู่สงฆ์ และคณะสงฆ์ ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เพื่อให้สังคมสงฆ์มีความสุขและเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม

อธิปไตยธรรม หมายถึง หลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว ความสนิทสนมกลมเกลียว ความรักใคร่ปรองดอง และการร่วมมือร่วมใจช่วยกันคิดช่วยกันทำ เพื่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส

พุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง นิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ ซึ่งถือตามคติพระอรหันต์ พุทธสาวกที่ได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผน เมื่อครั้งปฐมสังคายนา ที่มีหลักฐานสำคัญคือ พระไตรปิฎกในการศึกษา เผยแผ่และอ้างอิงในการปฏิบัติ ตลอดจนคำสอนของพระพุทธเจ้าที่รวบรวมไว้ตั้งแต่สมัยพุทธกาล

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก. งานเอกสารที่เกี่ยวข้อง

กระทรวงวัฒนธรรม “สรุปผลการดำเนินงานกิจกรรม ฉลอง ๖๐ ปีครองสิริราชสมบัติ” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ ๙ ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคลในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัยสวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต วันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๓ มีใจความว่า

คนไทยนี้ ความจริง “รู้จักสามัคคี” ถึงอยู่ได้จนทุกวันนี้ ถ้าไม่รู้รักสามัคคี อยู่ไม่ได้ แต่ก่อนนี้เมื่อ ๔๐ ปี หรือ ๕๐ ปีก่อน ประชากรของประเทศไทยมีประมาณ ๑๘ ล้าน เดียวนี้มีมากขึ้นสามเท่าจนจะ ๖๐ ล้าน การที่จะ “รู้จักสามัคคี” ก็ลำบากมาก เพราะคนมาก ๆ รู้จักกันทั่วถึง

ไม่ค่อยได้ แต่ “รู้จักสามัคคี” ควรจะใช้ได้ เพราะหมายความว่าทุกคนถือว่าตนเป็นคนไทยมีอะไรเกิดขึ้นก็ตาม ทุกคนรู้ว่าต้องมีความสามัคคี “รู้” ก็คือ “ทราบ” ทราบความหมายของสามัคคี “รัก” คือ “นิยม” นิยมความสามัคคี เพราะเหตุใดคนไทยจึง “รู้จักสามัคคี” ก็เพราะคนไทยนี้ฉลาด ไม่ใช่ไม่ฉลาด คนไทยนี้ฉลาด รู้ว่าถ้าหากเมืองไทยไม่ใช้ความสามัคคี ไม่เห็นอกเห็นใจกัน ไม่ใช่อะไรที่จะพอรับกันได้พอที่จะใช้ได้ก็คงจะไม่ได้ทำอะไร หมายความว่า ทำมาหากินก็ไม่ได้ ทำมาหากินเพราะว่าไม่มีอุปกรณ์ ไม่มีความสะดวก จะต้อง “รู้จักสามัคคี” หมายความว่า รู้จักการอะลุ่มอล่วยกัน แม้จะไม่ใช้ถูกต้องเต็มที่ คือหมายความว่าไม่ถูกหลักวิชาเต็มที่ ก็จะต้องใช้ เพราะว่าไม่ใช่ ก็ไม่มีอะไรใช้ อาจมีสิ่งที่มีอยู่แล้วที่จะใช้ไปได้ชั่วคราว คุณภาพอาจไม่ค่อยดีนัก ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีอะไรที่ดีร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่ว่าต้องใช้อะไรที่พอใช้ได้ไป ไม่อย่างนั้นไม่มีวันที่จะมีชีวิตรอดได้^๔

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ใน “พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ” ว่า ในวงพุทธบริษัทเป็นที่ทราบกันดีว่า คฤหัสถ์กราบไหว้แสดงความเคารพแก่พระภิกษุ ส่วนในหมู่คณะสงฆ์ต้องมีความสามัคคีกันเพื่อแสดงถึงความพร้อมเพรียง และเคารพกันตามลำดับความแก่อ่อนตามพรรษาของคณะสงฆ์ของตน ๆ คือ ตามลำดับอายุสมาชิกลงในหมู่สงฆ์ พระภิกษุผู้ที่พรรษาอ่อนกว่าจึงกราบไหว้พระภิกษุที่แก่พรรษากว่า การแสดงความเคารพกันตามความหมายของพระพุทธศาสนาอย่างนี้ มิใช่เป็นเรื่องแสดงความสูงต่ำ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเกียรติยศ อำนาจภายนอกหรือคุณธรรมภายในก็ตาม ด้านภายนอกมองเห็นง่ายอยู่แล้วว่าเฉพาะคุณธรรมภายในคฤหัสถ์ แม้เป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงเพียงใดก็กราบไหว้พระภิกษุที่ยังเป็นปุถุชน ส่วนในหมู่สงฆ์ พระภิกษุผู้เป็นอริยบุคคลสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ แต่อ่อนพรรษากว่าก็แสดงความเคารพแก่ภิกษุปุถุชนผู้แก่พรรษากว่า ที่เป็นเช่นนั้น เพราะระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการแสดงความเคารพหรือกราบไหว้กันอย่างนี้มีไว้ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย เพื่อความดีงามและการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขของสงฆ์หรือสังคม ความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์ หรือการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของสังคมนั้น รวมอยู่ในคำว่าธรรม เป็นธรรมอย่างหนึ่ง ย่อมเชื่อว่าเป็นการปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์^๕

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวไว้ใน “การปกครองคณะสงฆ์ไทย” ว่า การปกครองคณะสงฆ์เริ่มต้นด้วยการทำสังคายนา เพื่อรวบรวมพระธรรมวินัยให้เข้าเป็นหมวดหมู่ และมีการตรวจสอบ เพื่อความถูกต้องตามหลักธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ เพื่อป้องกันมิให้กระจัดกระจาย ในภายหลังพุทธกาลไม่นานนัก คณะสงฆ์เริ่มมีความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักธรรมวินัย

^๔ กระทรวงวัฒนธรรม, **สรุปผลการดำเนินงานกิจกรรม ฉลอง ๖๐ ปีครองสิริราชสมบัติ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒.

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๓๗.

แตกต่างกันไป จนเกิดความแตกแยกในหมู่คณะสงฆ์ โดยแบ่งแยกรูปแบบการปกครองออกไปเป็นหลายคณะ และอันสืบจากการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ทำให้ประเทศไทยได้รับพระพุทธศาสนาเผยแผ่ในเมืองไทย เริ่มจากดินแดนอาณาจักรสุพรรณภูมิ สู่อาณาจักรกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จวบกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ การปกครองของคณะสงฆ์ไทยยังปฏิบัติตามรูปแบบการปกครองของพระพุทธองค์ ถือตามพระธรรมวินัยเป็นหลัก ถึงแม้ว่าปัจจุบันนี้ คณะสงฆ์จะมีความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักร การพึ่งอำนาจรัฐน่าจะเป็นการสร้างความคิดที่ดีสิทธิให้กับพระธรรมวินัยและความบริสุทธิ์แห่งพระศาสนา ในขณะที่ประเทศกำลังพัฒนาไปตามนานาอารยประเทศ ถึงกระนั้นก็ตาม พระสงฆ์ก็ยังอยู่บนกรอบแห่งพระธรรมวินัยเดียวกันนั่นเอง^{๑๐}

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรตร ธีรธมฺโม) ได้กล่าวไว้ใน “รัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก” ว่า รูปแบบของระบบการปกครองในพุทธกาลไว้ในหนังสือรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก ว่า มี ๓ รูปแบบ คือ แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ราชาธิปไตย) คือรัฐที่ให้อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองบ้านเมืองขึ้นอยู่กับกษัตริย์โดยตรง แบบสามัคคีธรรม (สหพันธรัฐ) คือรัฐที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองมิได้อยู่ที่ประมุขของรัฐแต่เพียงผู้เดียว จะมีสภาหรือสังฆะเป็นผู้กำหนดนโยบาย และมีอำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง และแบบจักรวรรดินิยม (อุดมรัฐ) คือรัฐที่มีแสนยานุภาพมาก มีอำนาจเหนือรัฐอื่น ๆ ผู้ปกครองจะใช้คำว่า มหาราชหรือพระเจ้าจักรพรรดิ^{๑๑}

สุนทร ธีรสิ ได้กล่าวไว้ใน “สถาบันการเมืองตามแนวพุทธศาสตร์” ว่า สังคมสงฆ์ มีการบัญญัติพระวินัยเพื่อใช้ปกครองสงฆ์ หรือใช้เป็นหลักปฏิบัติของพระภิกษุ แต่พระวินัยนั้นเป็นพุทธบัญญัติทั้งหมด หาใช่สงฆ์หรือผู้แทนของสงฆ์เป็นผู้บัญญัติ อย่างที่รัฐสภาเป็นผู้บัญญัติกฎหมายในระบอบประชาธิปไตยไม่ จุดประสงค์ในการบัญญัติพระวินัยก็เพื่อให้สงฆ์อยู่ร่วมกันได้ดี พ้นจากมลทินและกิเลสต่าง ๆ ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล เราจะบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย อาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ (๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ (๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ (๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เกียติ (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน (๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต (๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ไม่เลื่อมใสแล้ว (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม (๑๐) เพื่อถือตามพระวินัย^{๑๒}

^{๑๐} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๖-๗.

^{๑๑} พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรตร ธีรธมฺโม), รัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๗-๔๘.

^{๑๒} สุนทร ธีรสิ, “สถาบันการเมืองตามแนวพุทธศาสตร์”, รัฐศาสตร์แนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๐), หน้า ๓๕-๓๖.

ข. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูนิกรสุนทรกิจ (สมพงษ์ นุ่มสกุล) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องความสามัคคีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการศึกษาพบว่า ความสามัคคีจัดเป็นหลักธรรมหรือหลักปฏิบัติสากลของสังคมมนุษย์ทั่วโลก เพราะหากชนชาติใดมีความสามัคคีกัน ปัญหาต่าง ๆ ความขัดแย้งความเสื่อมโทรมด้านต่าง ๆ ในสังคมนั้น ๆ ก็ย่อมจะมีน้อยหรือไม่มีเลย ทั้งนี้ก็เพราะการแสดงออกซึ่งการรวมแรงรวมใจกัน เพื่อปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพ ความสามัคคีต้องอาศัยความอดทน เสียสละ ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน และตระหนักในปัญหาร่วมกัน ทั้งนี้จะต้องมีการทำงานร่วมกันบ่อย ๆ จะเห็นผลดีของการร่วมมือมากกว่าการแยกทำอะไรอยู่เพียงคนเดียว ความสามัคคีจะก่อให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียวกัน และสามารถปฏิบัติงานทุกอย่างสำเร็จ ฉะนั้น การมีความเข้าใจถึงความหมายลักษณะและประเภทของความสามัคคีนั้น จึงนับว่ามีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ก็เป็นเรื่องที่ทำได้ง่ายและเกิดผลของการพัฒนาได้อย่างดีเยี่ยม^{๑๓}

พระครูสันติธรรมาภิรัต (นาควิไล) ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี” ผลการศึกษาพบว่า สังคมที่พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งขึ้นเป็นสังคมตัวอย่างคือสังคมสงฆ์ โดยมีพระพุทธเจ้าทรงดำรงตำแหน่งเป็นพระธรรมราชา เป็นผู้บริหารสูงสุดในองค์กรสงฆ์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เราเป็นพระราชา นั่นคือเป็นธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม” และทรงใช้วิธีการทำให้มีระบบ ในระยะแรกที่พระองค์ทรงประกาศหลักคำสอนนั้น ได้มีผู้ให้ความสนใจและเข้ามาศึกษาด้วย ซึ่งพระองค์ทรงดำเนินการรับและสั่งสอนเอง พร้อมกันนั้นก็ส่งไปประกาศศาสนายังชนบทอื่น ๆ เมื่อกิจการของพระศาสนาเจริญเติบโต มีพระภิกษุจำนวนมากเกินกว่าที่จะทรงดูแลได้ทั่วถึง จึงทรงมอบอำนาจหน้าที่ให้พระสงฆ์ดูแลปกครองกันเอง โดยให้เคารพนับถือกันตามลำดับอาวุโส พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งในฐานะธรรมราชา ทรงปกครองแบบพ่อปกครองลูก หรืออาจารย์ปกครองศิษย์ ถือความสุจริตใจเป็นพื้นฐานและพระพุทธองค์ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ เป็นสามัคคีธรรม ซึ่งเราเรียกว่าสังฆาธิปไตย ทรงวางระเบียบข้อปฏิบัติร่วมกันที่เรียกว่าพระธรรมวินัย เป็นบรรทัดฐานสำหรับยึดถือร่วมกัน^{๑๔}

พระใบฎีกาสุชิน กิตติทินโน (แสงเพชร) ได้ศึกษาเรื่อง “ประสิทธิภาพการบริหารงานกิจการคณะสงฆ์ในอำเภอพุทธมณฑลจังหวัดนครปฐม” ผลการศึกษาพบว่า การบริหารจัดการวัดให้มีประสิทธิภาพขึ้นอยู่กับความสามารถ ในการบริหารจัดการของพระภิกษุสามเณรภายในวัดเป็นสิ่ง

^{๑๓} พระครูนิกรสุนทรกิจ (สมพงษ์ นุ่มสกุล), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องความสามัคคีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๘.

^{๑๔} พระครูสันติธรรมาภิรัต (นาควิไล), “บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, การจัดการเชิงพุทธ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑.

สำคัญ เจ้าอาวาสซึ่งเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ระดับต้น มีหน้าที่ในการบริหารจัดการวัดในด้านต่าง ๆ นับเป็นปัจจัยสำคัญในการนำองค์กรไปสู่เป้าหมายแห่งความสำเร็จ ทั้งนี้เพราะเจ้าอาวาสมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจ กำหนดนโยบาย และบริหารบุคลากรในองค์กรให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ในการปฏิบัติงานของบุคลากรจำเป็นที่จะต้องมีความสามัคคี และมีการทำงานเพื่อให้สอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างผู้นำและผู้ตาม ซึ่งจะช่วยให้การปฏิบัติศาสนกิจทุกอย่างบรรลุตามวัตถุประสงค์โดยง่าย^{๑๕}

พระราชปริยัติโมลี (ไพบูลย์ วิบุโล) ได้ศึกษาเรื่อง "การบริหารกิจการคณะสงฆ์ของเจ้าอาวาสในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดสุพรรณบุรี" ผลการศึกษาพบว่า การบริหารงานคณะสงฆ์นับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะถ้ามีระบบการบริหารจัดการดี พระพุทธศาสนาก็มีความเจริญมั่นคง การปกครองหรือการบริหารที่ดีนั้น จะต้องมียุทธวิธีและวิธีการจัดการหรือมีแนวคิด และพัฒนาในด้านต่าง ๆ เพราะการปกครองคณะสงฆ์ปัจจุบันนี้ มีอำนาจรัฐและจารีตประเพณีมาเกี่ยวข้อง การปกครองสงฆ์จึงถือว่าเป็นหัวใจหลัก การระงับอธิกรณ์ การวินิจฉัย การลงนิคมกรรม การวินิจฉัยข้ออุทธรณ์ต่าง ๆ ตลอดจนการแต่งตั้งถอดถอนเจ้าคณะพระสังฆาธิการ และสถาบันคณะสงฆ์ไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ให้ตระหนักถึงความสำคัญในระบบการปกครองคณะสงฆ์^{๑๖}

พระอธิการวิศวกพงศ์ ธีรปญโญ (คงเพ็ง) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สามัคคีธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการศึกษาพบว่า ความสำคัญของหลักสามัคคีที่ใช้เป็นเครื่องปกครองสงฆ์อันเกี่ยวโยงถึงหลักสี่สัณญัตตา และทวิญญูสามัญญัตตา กล่าวคือ สี่สัณญัตติและทวิญญูวิบัติ มีความหมายตรงข้ามกับคำว่าสี่สัณญัตตา และทวิญญูสามัญญัตตา คือความเสมอกันโดยศีล ได้แก่ ความเสมอกันทางพระวินัยและความเสมอกันโดยทวิญญู ได้แก่ ความเสมอกันโดยความเห็นทางธรรม เป็นคุณสมบัติอันจะพึงปรารถนาในสงฆ์ เป็นไปเพื่อสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นไปเพื่อความตั้งมั่นแห่งสงฆ์ เมื่อมีภิกษุประพฤติผิดธรรมของคณะ จึงเป็นฐานะของสหธรรมิกด้วยกันพึงห้ามปรามและพึงนินทาเสีย ไม่อย่างนั้นจะเกิดเป็นก๊กที่เรียกว่านิกายขึ้น ทอนกำลังสงฆ์ลงไปให้สุดไม่ตั้งอยู่ได้^{๑๗}

^{๑๕} พระใบฎีกาสุชิน กิตติทินโน (แสงเพชร), “ประสิทธิภาพการบริหารงานกิจการคณะสงฆ์ในอำเภอพุทธมณฑลจังหวัดนครปฐม”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, การจัดการเชิงพุทธ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓-๔.

^{๑๖} พระราชปริยัติโมลี (ไพบูลย์ วิบุโล), “การบริหารกิจการคณะสงฆ์ของเจ้าอาวาสในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดสุพรรณบุรี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, การจัดการเชิงพุทธ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๔.

^{๑๗} พระอธิการวิศวกพงศ์ ธีรปญโญ (คงเพ็ง), “การศึกษาวิเคราะห์สามัคคีธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๓๙.

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว บทสรุปเรื่องการตีความรูปแบบการปกครองด้วยหลักสามัคคีธรรมของคณะสงฆ์ในพุทธศาสนาเถรวาทที่แตกต่างกัน เอกสารและงานวิจัยบางส่วนก็ยังไม่ได้กล่าวถึง การศึกษารูปแบบหลักการปกครองสงฆ์ด้วยหลักสามัคคีธรรมของคณะสงฆ์ที่มุ่งเน้นด้านการปกครองแบบธรรมาธิปไตยในหลักการปกครองทั้ง ๓ ประเภท คือ อัตตาทิปไตย ธรรมาธิปไตย และโลกาธิปไตย โดยยึดหลักตามแนวหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามี อปริหานิยธรรม ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สามารถนำมาประยุกต์ใช้แก่หมู่คณะได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักกติกุอปปริหานิยธรรม ๗ เป็นหลักธรรมที่เป็นไปด้วยความสามัคคี สร้างความปรองดองสมานฉันท์พร้อมเพียงกันให้กับหมู่คณะ ในการทำกิจการงานโดยชอบธรรมร่วมกัน ความสามัคคีแห่งหมู่คณะอย่างนี้ ย่อมช่วยให้การดำเนินชีวิต และการประกอบกิจการงานได้ถึงความสำเร็จ ความเจริญ และสันติสุขได้เป็นอย่างดี สังคมนั้นย่อมมีความเจริญไม่มีความเสื่อมเลย

ด้วยเหตุนี้งานวิจัยของผู้วิจัย จึงต่างจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว โดยเฉพาะเรื่องศึกษาการปกครองสงฆ์ด้วยหลักอปริหานิยธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ให้ครอบคลุมทั้งหลักการด้านการบริหาร ด้านหลักความสามัคคีธรรม และการประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรมพร้อมทั้งด้านคุณธรรมและจริยธรรม โดยใช้รูปแบบการปกครองสงฆ์ตามหลักพระธรรมวินัยที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นแกนหลัก เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งยวดต่อพระพุทธศาสนาสืบไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๗.๑ การศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร โดยศึกษาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๒ อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๓

๑.๗.๒ ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากตำรา หนังสือ บทความ เอกสาร วารสาร วิทยานิพนธ์ ผลงานวิจัยต่าง ๆ ของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งเว็บไซต์ทางอินเทอร์เน็ต (Internet)

๑.๗.๓ รวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ นำเสนออาจารย์ที่ปรึกษา หากเนื้อหาไม่สมบูรณ์จึงทำการปรับปรุงแก้ไขให้เกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น แล้วนำมาสรุปเป็นเอกสารงานวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบความหมายประวัติความเป็นมาของสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงหลักการปกครองสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงการประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรมในการปกครองสงฆ์

บทที่ ๒

ความหมายประวัติความเป็นมาของสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา ประวัติความเป็นมาของสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ด้วยเหตุว่า พระสงฆ์ คือ บุคคลผู้มีความเลื่อมใสศรัทธาในคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ออกบวชติดตามพระองค์ เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ และยังมีคำที่ใช้เรียกได้ชื่อความสมบูรณ์คือ สงฆ์สาวก ดังบทสวดสรรเสริญสังฆคุณว่า สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ ดังนี้ ผู้วิจัยจึงกำหนดประเด็นศึกษาตามลำดับดังนี้

๒.๑ นิยามความหมายของสงฆ์

๒.๒ ประวัติความเป็นมาของสงฆ์

๒.๓ ประเภทของสงฆ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา

๒.๔ วิธีการบวชของสงฆ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๒.๕ ทรงประทานอนุญาตให้มีอุปัชฌาย์และทรงมอบอำนาจให้สงฆ์

๒.๖ สรุป

๒.๑ นิยามความหมายของสงฆ์

คำว่า “สงฆ์” ตามความเข้าใจทั่วไป คือพระภิกษุในพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ คือหมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและสอนคนอื่นให้ปฏิบัติตามด้วย

“สังฆุปเสถาธิปเกท” ว่าด้วยประเภทแห่งอุโบสถมีอุโบสถเป็นการสงฆ์^๑

เรื่องภิกษุ ๔ รูป ๓ รูป ๒ รูป และ ๑ รูป ทำอุโบสถ ๓ อย่าง ตามลำดับ ดังนี้ คือ

ภิกษุ ๔ รูป ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง, ภิกษุ ๓ รูป ทำปาริสุทธอุโบสถ วิธีทำปาริสุทธอุโบสถสำหรับภิกษุ ๓ รูปและกรรมวาจา, วิธีทำปาริสุทธอุโบสถสำหรับภิกษุ ๒ รูป, ภิกษุรูปเดียวอธิษฐานอุโบสถ

สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ อชุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ ฌายปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ สามจีปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ ยทิท จตตาริ ปุริสสุคานิ อฏฺฐ ปุริสบุคคลา เอส ภควโต สาวกสงโฆ อาหุเนยโย ปาหุเนยโย ทกฺขิณเณยโย อณฺชลิกรณเณยโย อนุตฺตร ปุณฺณกฺเขตฺต โลกสฺสาติ.

^๑วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖๘/๒๕๒.

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกต้อง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคลพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก^๒

ในคัมภีร์พุทธศาสนามีปรากฏเรื่องสงฆ์ไว้ดังนี้ว่า สงฆ์มี ๕ ประเภท คือ

- ๑) สงฆ์จตุรรค (กำหนดจำนวน ๔ รูป)
- ๒) สงฆ์ปัญจวรรค (กำหนดจำนวน ๕ รูป)
- ๓) สงฆ์ทสวรรค (กำหนดจำนวน ๑๐ รูป)
- ๔) สงฆ์วิสตี้วรรค (กำหนดจำนวน ๒๐ รูป)
- ๕) สงฆ์อติเรกวิสตี้วรรค (กำหนดจำนวนเกิน ๒๐ รูป)

ภิกษุทั้งหลาย ในสงฆ์เหล่านั้น สงฆ์จตุรรคพร้อมเพรียงกันโดยธรรม เข้ากรรมได้ทุกอย่าง ยกเว้นกรรม ๓ อย่าง คือ อุปสมบท ปวารณา อัphan

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ปัญจวรรคพร้อมเพรียงกันโดยธรรม เข้ากรรมได้ทุกอย่าง ยกเว้นกรรม ๒ อย่าง คือ อุปสมบทในมัชฌิมชนบท อัphan

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ทสวรรคพร้อมเพรียงกันโดยธรรม เข้ากรรมได้ทุกอย่าง ยกเว้นอัphan อย่างเดียว

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์วิสตี้วรรคพร้อมเพรียงกันโดยธรรม เข้ากรรมได้ทุกอย่าง

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์อติเรกวิสตี้วรรคพร้อมเพรียงกันโดยธรรม เข้ากรรมได้ทุกอย่าง^๓

“สงฆ์” หรือ “สังฆะ” เป็นคำที่มีอยู่แล้วก่อนพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วเผยแผ่พระสัทธรรมออกไป จนทรงสามารถตั้งกลุ่มคน เพื่อเป็นแบบอย่างสำหรับผู้ประพฤติธรรมขึ้นได้ จึงทรงนำคำว่า “สงฆ์” มาใช้เรียกกลุ่มคนดังกล่าว คำว่า “สงฆ์” นี้แปลว่า หมู่หรือชุมชน หมู่หรือชุมชนที่จะเป็นสงฆ์ ก็คือหมู่หรือชุมชนที่มีการจัดตั้งวางระเบียบเป็นอย่างดีมีอุดมคติ มีจุดมุ่งหมายว่าจะอยู่ร่วมกันด้วยความสงบ เพื่อประพฤติปฏิบัติกระทำสิ่งที่ดีงาม อย่างพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ก็คือชุมชนที่อยู่ร่วมกันเพื่อเจริญไตรสิกขา เพื่อจะได้ฝึกฝนตนให้เจริญองกามขึ้นในศีล สมาธิ ปัญญา^๔

สงฆ์ แปลว่า หมู่, ชุมชน ซึ่งมีนิยามความหมาย ดังนี้

๑) หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า สาวกสงฆ์ ดังคำสวดในสังฆคุณ ประกอบด้วย คู่บุรุษ ๔ บุรุษบุคคล (รายตัวบุคคล) ๘ เริ่มตั้งแต่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคจนถึงพระอรหันต์ ต่าง

^๒ อก.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๕๒/๖๔, อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๒/๘๖-๘๗, ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๖/๒๖๔.

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๘๘/๒๗๖.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), จัดระเบียบสังคัม ตามคตินิยมแห่งสังฆะ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

จากภิกขุสงฆ์ คือหมู่แห่งภิกษุ หรือชุมนุมภิกษุ ต่อมาบางที่เรียกอย่างแรกว่า อริยสงฆ์ อย่างหลังว่า สมมติสงฆ์

๒) ชุมนุมภิกษุหมู่หนึ่งตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ซึ่งสามารถประกอบสังฆกรรมได้ตามกำหนดทางวินัย ต่างโดยเป็นสงฆ์จตุรวรรคบ้าง ปัญจวรรคบ้าง ทสววรรคบ้าง วิสดีววรรคบ้าง, ถ้าเป็นชุมนุมภิกษุ ๒ หรือ ๓ รูป เรียกว่า คณะ ถ้ามีภิกษุรูปเดียว เป็น บุคคล^๕

ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมให้ความหมายคำว่า สงฆ์ แปลว่า ภิกษุ เช่น ของสงฆ์ พิธีสงฆ์, บางทีก็ใช้ควบกับคำ พระ หรือ ภิกษุ เป็น พระสงฆ์ หรือ ภิกษุสงฆ์ เช่น นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ มีภิกษุสงฆ์มารับบิณฑบาตมาก, ลักษณะนามว่า รูป หรือ องค์ เช่น ภิกษุสงฆ์ ๒ รูป พระสงฆ์ ๔ องค์

ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ร่วมกันทำสังฆกรรม แต่จำนวนภิกษุที่เข้าร่วมทำสังฆกรรมแต่ละอย่างไม่เท่ากัน คือในสังฆกรรมทั่ว ๆ ไป เช่น ในการสวดพิธีธรรม สวดอภิธรรมมัตถสังคหะ ประกอบด้วยภิกษุ ๔ รูป เรียกว่า สงฆ์จตุรวรรค

ในการรับกฐิน สวดพระปาติโมกข์ ปวารณากรรม และอุปสมบทในถิ่นที่ขาดแคลนภิกษุ ต้องประกอบด้วยภิกษุ ๕ รูป เรียกว่าสงฆ์ปัญจวรรค

ในการอุปสมบทในถิ่นที่มีพระภิกษุสงฆ์มาก ต้องประกอบด้วยภิกษุ ๑๐ รูป เรียกว่า สงฆ์ทสววรรค และในการสวดอัฏฐาณระงับอาบัติสังฆาทิเสส ต้องประกอบด้วยภิกษุ ๒๐ รูป เรียกว่า สงฆ์วิสดีววรรค ภิกษุที่เข้าร่วมสังฆกรรมดังกล่าว ถ้ามากกว่าจำนวนที่กำหนดจึงจะใช้ได้ ถ้าขาดจำนวนใช้ไม่ได้^๖

หากสงฆ์ที่มีจำนวนพระภิกษุมากกว่านี้ยิ่งดี ทำสังฆกรรมได้ทุกชนิดไม่จำกัด การกำหนดองค์ประกอบ บทบาท หน้าที่ ขอบเขตแห่งอำนาจให้กับสงฆ์นั้น ก็เพื่อความสามัคคีของหมู่คณะ และทำให้เห็นว่าการทำงานที่สำคัญ ก็จะต้องใช้สงฆ์ที่มีองค์ประกอบใหญ่ขึ้น จำนวนพระภิกษุก็มากขึ้น เพื่อให้มีพลังอำนาจมากขึ้นเป็นเงาตามตัวนั่นเอง ซึ่งในเรื่องดังกล่าวนี้สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติม ไว้ดังนี้

๑) การทำอุโบสถ คือการสวดปาฏิโมกข์ หรือสวดบททวนศีลของภิกษุทุกกึ่งเดือน ภิกษุสงฆ์ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปทำได้

๒) การสวดกฐิน คือสวดประกาศมอบผ้ากฐินให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง โดยขอความเห็นชอบต่อสงฆ์ทั้งปวง ภิกษุสงฆ์ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปทำได้ ในข้อนี้หนังสือแต่งขึ้นชั้นหลังพระไตรปิฎก

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๓๙๕.

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๕๕.

เช่นอรรถกถากล่าวว่าต้อง ๕ รูปขึ้นไปจึงทำได้ ฉะนั้นจึงถือตามที่กล่าวไว้ในวินัยปิฎกที่ว่าสงฆ์ ๔ รูป ทำกรรมได้ทุกชนิด เว้นเพียง ๓ อย่าง คือ ปวารณา อุปสมบท และอัพภาน

๓) การสวดสมมติต่าง ๆ เช่น สมมติหรือแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ เป็นผู้แจกจีวร แจกอาสนะ คือ ที่อยู่อาศัย ภิกษุสงฆ์ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปก็ทำได้

๔) การปวารณา คือการบอกอนุญาตให้ว่ากล่าวตักเตือนกัน ถ้าจะทำการสงฆ์ ภิกษุตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไปจึงทำได้ ทั้งนี้เหตุผลว่า เมื่อถือว่าภิกษุ ๔ รูปขึ้นไปเป็นสงฆ์ ถ้ามีภิกษุเพียง ๔ รูป รูปหนึ่งกล่าวปวารณา จึงเท่ากับอนุญาตแก่บุคคล ๓ คนให้กล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าให้ถือเป็นการปวารณาต่อบุคคล จะนับว่าเป็นการสงฆ์ได้ก็ต่อเมื่อสงฆ์ผู้รับฟังคำปวารณามีครบ ๔ รูป เป็น ๕ รูป รวมทั้งผู้ปวารณาหรือมีจำนวนมากกว่านั้น

๕) การอุปสมบท หรือบวชพระ ถ้าในปัจจุบันชนบท คือ ชายแดนหรือเขตที่ไม่มี ความเจริญหาพระยาก ภิกษุสงฆ์ตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไปทำได้ ถ้ามีชฌิมชนบทหรือในเขตภาคกลาง ซึ่งใน สมัยพระพุทธเจ้ามีกำหนดเขตไว้ให้ใช้พระตั้งแต่ ๑๐ รูปขึ้นไป ในเมืองไทยนับเป็นเขตนอกจากที่ กำหนดไว้ในเขตพุทธกาล ถ้าจะกล่าวตามตัวอักษรพระ ๕ รูปขึ้นไปก็ใช้ในการบวชได้ แต่พระเถระ ผู้ใหญ่ท่านพิจารณาตามเจตนารมณ์ของพระวินัย ถ้าบวชในเขตพระนครหรือในเมืองที่เจริญ ก็ใช้พระ ตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป ในเขตกันดารจึงใช้พระน้อยกว่านั้น คือ ๕ รูปขึ้นไป

๖) การสวดอัพภาน คือ สวดถอนอาบัติของภิกษุบางรูป ซึ่งต้องทำการสงฆ์ใช้ ภิกษุตั้งแต่ ๒๐ รูปขึ้นไป

๗) สังฆกรรมอื่น ๆ ที่ทำการสงฆ์นอกจากที่กล่าวไว้แล้ว ใช้พระตั้งแต่ ๔ รูป ขึ้นไปทั้งสิ้น^๗

จริงแล้วคำว่า สงฆ์ มีความหมายถึง ๓ ประการด้วยกัน คือ ความหมายอย่างกว้างชนิด ที่เรียกว่า เป็นความหมายระดับองค์กรก็มี ความหมายเฉพาะเป็นความหมายที่ใช้เรียกว่า ให้รู้ถึง ขอบเขตการปกครองก็มี หรือความหมายที่ใช้ในสังฆกรรมก็มี ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ความหมายอย่างกว้าง หมายถึงคณะสงฆ์ทั้งหมดที่รวมกันอยู่เป็นองค์กร หรือเรียก ภิกษุทั้งหมดว่า สงฆ์ ความหมายนี้โดยมากมักจะหมายถึงองค์กรสงฆ์ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นภิกษุสงฆ์ หรือภิกษุณีสงฆ์ หรือแม้แต่การจะเรียกรวมสามเณรและสามเณรีเข้าด้วยกันได้ โดยเป็นส่วนประกอบ ของบริษัททั้ง ๔ (พุทธบริษัท ๔ ประกอบด้วยภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก, อุบาสิกา) ซึ่งภิกษุเหล่านั้น อาจจะอยู่คนละอาวาสกัน หรืออยู่คนละเมือง หรืออยู่คนละแคว้นกันก็ตาม ตลอดไปถึงสงฆ์ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ย่อมขึ้นอยู่กับองค์กรสงฆ์โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขทั้งสิ้น

^๗ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กราฟิการ์ต, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔.

๒. ความหมายเฉพาะ หมายถึงคณะสงฆ์ที่อยู่เฉพาะถิ่น เฉพาะที่ เช่น คณะสงฆ์อินเดีย, คณะสงฆ์แคว้นมคธ, คณะสงฆ์วัดเวฬุวัน, คณะสงฆ์ไทย, คณะสงฆ์จังหวัดพะเยา, คณะสงฆ์วัดศรีโคมคำ เป็นต้น ซึ่งความหมายเช่นนี้มักจะหมายถึงการปกครองเป็นส่วนใหญ่

๓. ความหมายที่ใช้ในสังฆกรรม หมายถึงพระภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป รวมตัวกันเป็นสงฆ์ ก็เพื่อจะทำสังฆกรรมนั้น ๆ ให้สำเร็จตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเอาไว้ เช่น พิธีกรรมอุปสมบท เมืองไทยถือว่าพิธีกรรมอุปสมบทจะมีได้ต้องมีสงฆ์ ที่มีองค์ประกอบของหมู่ภิกษุอย่างน้อย ๑๐ รูปขึ้นไป ซึ่งภิกษุทั้ง ๑๐ รูปนี้อาจอยู่ต่างอาวาสกัน, อยู่คนละจังหวัด, อยู่คนละประเทศกันก็ได้ เมื่อมาประชุมร่วมกันเฉพาะกิจพิธีกรรมนั้นก็สำเร็จ มียกเว้นก็คือพิธีกรานกฐิน ซึ่งจะต้องอาศัยภิกษุภายในอาวาสนั้น ๆ เท่านั้นพิธีกรรมนั้นจึงจะสำเร็จ^๘

พระสงฆ์มาจากจุดเริ่มต้นของการบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ โดยการแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ภายหลังที่พระองค์ทรงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรมกัณฑ์แรกจบลง ท่านอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม จึงกราบทูลขอบวชต่อพระพุทธเจ้าโดยพระองค์ทรงตรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุมาเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด^๙ นั้น

รับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของการมีผู้แทนสงฆ์ครั้งแรก ต่อมาจึงอุปสมบทให้กับพระวัปปะ, พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิ^{๑๐} ตามลำดับ จัดได้ว่าเป็นการครอบงำแห่งคำว่า สงฆ์ อย่างสมบูรณ์ แต่ยังไม่ชัดเจนจนเป็นองค์กรขึ้นมา เพราะพระเถระเหล่านี้ล้วนแล้วเป็นพระอรหันต์บุคคลไม่มีปัญหาмаก ไม่มีพิธีกรรมมาก ผู้เข้ามาเลื่อมใสก็ไม่มากเพราะยังใหม่ต่อทฤษฎีและรูปแบบ

แท้ที่จริงการเกิดของสงฆ์ ก็คือเมื่อมีผู้เห็นด้วยกับแนวคิดในการหลุดพ้นจากพันธนาการต่าง ๆ ตามแนวทางของพระพุทธเจ้า แล้วจึงกราบทูลขอบวช เมื่อมีคนประสงค์ขอบวชมากขึ้น ภิกษุก็มากขึ้น แม้อุดมการณ์ไม่เปลี่ยน แต่วิธีการต้องปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ เพื่อให้องค์กรที่ใหญ่ขึ้นบรรลุเป้าหมายที่พระองค์ทรงวางเอาไว้

ส่วนสำคัญอีกส่วนหนึ่งที่เราปฏิเสธไม่ได้ ก็คือการเสด็จออกผนวชของเจ้าชายสิทธัตถะ ส่วนหนึ่งพระองค์ก็ต้องการที่จะทรงมุ่งแก้ปัญหาสังคมอินเดียในยุคนั้น^{๑๑} เช่น ความไม่เท่าเทียมกัน

^๘ พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรตร ภิรมโม, ป.ธ.๖, MPA.), **สังฆาธิปไตย ระบอบการปกครองสงฆ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (พะเยา: โรงพิมพ์เจริญอักษร, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑.

^๙ วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕/๑๘.

^{๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖/๑๙.

^{๑๑} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), **การเมือง (มิใช่) เรื่องของสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๙๘.

(ไม่มีสมภาพ) ความเป็นทาส (ไม่มีเสรีภาพ) ความไม่มีโอกาสทางการพัฒนาตนเอง (สิทธิ) ของคน
วรรณะต่ำและสตรี ความอดอยากยากจน (เศรษฐกิจ)

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงให้กำหนดสงฆ์ ก็เพื่ออุดมการณ์ต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์แก่สงฆ์
และมหาชนทั้งปวง ซึ่งพอจะประมวลได้ดังนี้ ๑) เพื่อความสามัคคีหมู่คณะ หรือความผาสุก ๒) เพื่อ
ลดละอัตตา คือความยึดมั่นในตัวตน ๓) เพื่อเป้าหมายชีวิต คือนิพพาน ๔) เพื่อประโยชน์แก่มหาชน

ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “จรถ ภิกขเว จาริกัม พุทฺชนหิตาย
พุทฺชนสุขาย โลกานุกมปทาย อตถาย หิตาย เทวมนุสฺसानัม. ภิกขุทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อ
ประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล
เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๑๒}

หากศึกษาถึงคุณสมบัติของความเป็นสงฆ์ ตามความเป็นจริงแล้วจะได้ดังนี้ คือ เป็นผู้
ปฏิบัติดี, เป็นผู้ปฏิบัติตรง, เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง, เป็นผู้ปฏิบัติสมควร, เป็นผู้ควรแก่คำนับ, เป็นผู้ควรแก่
การต้อนรับ, เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา (ทาน), เป็นผู้ควรแก่อัญชลี กราบไหว้, เป็นเนื่อนานุญของโลก สม
ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาว่า

“ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาใน
ตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน และจะมีความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของ
พระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่
คือ ๘ บุคคล^{๑๓} พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่
ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื่อนานุญอันยอดเยี่ยมของโลก”^{๑๔}

ดังนั้น พระสงฆ์จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้ประพจน์ดีปฏิบัติชอบ เป็นหลักสำคัญมากในการสืบต่อ
พระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับการเคารพยกย่องอย่างสูง โดยจัดเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระรัตนตรัย คือ
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และคุณของพระสงฆ์โดยสรุปมี ๙ ประการ เรียกว่า “สังฆคุณ ๙” คุณ
ของพระสงฆ์ ๙ ประการ ดังที่ปรากฏในบทสวดสรรเสริญสังฆคุณ คุณข้อแรกเป็นคุณประโยชน์
ส่วนตัว ส่วนห้าข้อหลังเป็นคุณที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ดังนี้

- ๑) สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี
- ๒) อสุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติตรง
- ๓) ฌายปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง
- ๔) สามิฉิปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติสมควร

ยทิท จตตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา ได้แก่ คู่บุรุษ ๔ ตัวบุคคล ๘

^{๑๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๘๖/๔๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๖/๔๖-๔๗.

^{๑๓} คุรายละเอียดยใน อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๒๐๗/๒๒๙, ชุ.ช.อ. (ไทย) ๖/๒๖๔.

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๔/๖๖.

เอส ภควโต สาวกสงโฆ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้

๕) อาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ คือควรรับของที่เขานำมาถวาย

๖) ปาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ

๗) ทกขิณเณยโย เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา, ควรแก่ของทำบุญ

๘) อณชลิกรณียโย เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี, ควรแก่การกราบไหว้

๙) อนุตตรํ ปุณณกเขตตํ โลกสส เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก, เป็นแหล่งปลูกฝังและเผยแพร่วิทยายุติที่ยอดเยี่ยมของโลก^{๑๕}

๒.๒ ประวัติความเป็นมาของสงฆ์

๒.๒.๑ จุดเริ่มต้นของการเกิดสงฆ์

ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ขึ้นแรกพระองค์ทรงเห็นว่า ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้เป็นธรรมละเอียดสุขุมคัมภีรภาพ ผู้อื่นรู้ตามเห็นตามได้ยาก ไม่คิดที่จะทรงแสดงแก่ผู้อื่น ทรงพิจารณาถึงธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุเห็นว่า เป็นสิ่งที่ยากต่อการเข้าใจของเหล่าบุคคล ด้วยเหตุที่เหล่าสัตว์ต่างก็เป็นผู้มีธุลีในจิตมาก และธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุนี้เป็นธรรมที่ละเอียดสุขุมลุ่มลึกยากต่อการเข้าใจเพ่งพินิจพิจารณา แต่อาศัยพระมหากรุณาธิคุณ จึงตกลงพระทัยที่จะสั่งสอนธรรมะเวไนยสัตว์ กล่าวตามสำนวนบุคคลลาธิฐานว่า ท้าวสหัมบดีพรหมมาทูลอาราธนาขอให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมว่า “พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดแสดงธรรม ขอพระสุคตเจ้าได้โปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ สัตว์เหล่านั้นย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้สดับธรรม เพราะจกมีผู้รู้ธรรม”^{๑๖}

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงรับคำอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหมแล้ว ทรงดำริว่าจะแสดงธรรมแก่ใครก่อนเป็นคนแรกจึงได้ผล พระองค์ทรงระลึกถึงอาหารดาบสและอุทกดาบส ที่พระองค์เคยไปศึกษาด้วย แต่ก็ทราบด้วยญาณว่าอาหารดาบสได้เสียชีวิตไปแล้ว ๗ วัน และอุทกดาบสก็ได้เสียชีวิตไปแล้วเมื่อวานนี้^{๑๗} เมื่อพระองค์ทรงเห็นอดีตอาจารย์ทั้งสองเสียชีวิตไปแล้วเช่นนี้ ก็ทรงมีดำริที่จะสอนเหล่าปัญจวัคคีย์ทั้งหลาย คือ โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ^{๑๘} ที่เคยอุปฐากพระองค์มาก่อน พระองค์จึงเสด็จจาริกไปโดยลำดับ ถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ซึ่งเป็นที่อยู่ของปัญจวัคคีย์ เมื่อพระองค์เสด็จถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้ว ตอนแรกพวกปัญจวัคคีย์ยังมีการ

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (นนทบุรี: โรงพิมพ์พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒๔-๒๒๕.

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘/๑๒.

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐/๑๕.

^{๑๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒-๒๔/๑๒-๒๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒-๒๔/๑๘-๓๑.

กระด้างกระเดื่องต่อพระองค์ ร้องเรียกพระองค์โดยออกพระนามใช้คำว่า “อาวุโส”^{๑๙} และไม่เชื่อว่าพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงชี้แจงทำให้ปัญจวัคคีย์เหล่านั้นเข้าใจถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมาว่าพระองค์เคยมีท่าทีเช่นนี้หรือไม่ ครั้นเหล่าปัญจวัคคีย์มีความเข้าใจ ก็ช่วยกันอุปัฏฐากพระองค์

ครั้นเมื่อปัญจวัคคีย์ยินยอมรับฟัง พระพุทธองค์จึงทรงแสดงอัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๒๐} อันเป็นปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ทรงกล่าวถึงทางอันเป็นที่สุดสองอย่างว่า บรรพชิตไม่ควรเสพ คือ กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นแสวงหาความสุขทางกาม และอัตตกิลมณานุโยค การประพฤติดมราคาย ให้ได้รับทุกข์ยากว่า ไม่ใช่ทางที่ทำให้บุคคลพ้นทุกข์ แต่มีขณิมาปฏิบัติทางสายกลาง เป็นทางทำให้บุคคลเป็นพระอรียะพ้นจากทุกข์ได้ เรียกว่า มรรคมืองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีวิตชอบ) สัมมากัมมันตะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)^{๒๑} เป็นทางอันประเสริฐ ทางตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ แล้วทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ผลจากการแสดงพระธรรมเทศนาทำให้อัญญาโกณฑัญญะได้ธรรมจักขุ^{๒๒} แปลว่า ดวงตาเห็นธรรม สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา คือ โสตาปัตติมรรคญาณ พระองค์ทรงตีพระทัยเปล่งพระอุทานนี้ว่า “อญญาสิ วต โภ โกณทญโณ อญญาสิ วต โภ โกณทญโณติ ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ”^{๒๓}

ดังนั้นคำว่า อัญญาโกณฑัญญะ จึงได้เป็นชื่อของท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ส่งผลให้พระอัญญาโกณฑัญญะได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า และได้รับการบรรพชาอุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา ด้วยพระดำรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด”^{๒๔} อันเป็นเหตุให้มีพระรัตนตรัยครบทั้ง ๓ ประการ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ขึ้นเป็นครั้งแรกในโลกและเป็นองค์ทรงสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาที่ชัดเจน การเกิดขึ้นของภิกษุรูปแรกในพระศาสนานี้ปรากฏขึ้นแล้ว ส่วนปัญจวัคคีย์ที่เหลือได้ฟังพระธรรมเทศนา และมีศรัทธาขอบรรพชาอุปสมบทในวันต่อมา และได้รับฟังพระธรรมเทศนา คือ อนัตตลักขณสูตร ทำให้ภิกษุเหล่านั้นได้บรรลุธรรมหลุดพ้นจากอาสวะในที่สุด ครั้นนั้นมีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๖ รูป^{๒๕}

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^{๒๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๑.

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๔, วิ.อ. (บาลี) ๓/๕๖/๒๗, วิ.อ. (ไทย) ๓/๕๖/๓๗.

^{๒๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๒๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๕.

^{๒๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๒๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๔/๓๑.

หลังจากพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมปฐมเทศนาแล้ว ภิกษุรูปแรกกำเนิดเกิดขึ้นทำให้พระรัตนตรัยครบองค์ ๓ ปราภวขึ้นบนโลก หมายถึงพระพุทธศาสนาได้ปราภวขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อยังประโยชน์ให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ให้ได้รู้เรื่องราวความเป็นจริงของชีวิต เพื่อจะได้หลุดพ้นออกจากวัฏสงสาร นอกจากนั้น ยังเป็นการประกาศให้รู้อีกด้วยว่าพระพุทธศาสนานี้ เป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้ ทุกคนสามารถปฏิบัติได้อย่างที่พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติ เพราะมีปัญจวัคคีย์เป็นพยานยืนยันให้แก่พระพุทธศาสนา ที่จะลบข้อกล่าวหาต่าง ๆ ที่จะทำให้ไม่เชื่อพระพุทธศาสนาได้ และให้หันกลับมาศึกษาพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดสัมมาทิฐิ มีความเห็นที่ถูกต้อง ตรงตามความเป็นจริงทุกอย่างที่มีอยู่ในวงจรแห่งวัฏสงสารนี้

เมื่อพระอัญญาโกณฑัญญะได้บวชเป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนาแล้ว วันต่อมาพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ที่เหลือให้บรรลุธรรม และบรรพชาอุปสมบทตามลำดับ และบรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมกันรวม ๕ รูป ถือเป็นการเริ่มต้นของพระพุทธศาสนา แต่ยังไม่เพียงพอต่อการประกาศพระพุทธศาสนาให้ทั่วแผ่นดิน ที่เต็มไปด้วยความเชื่อที่หลากหลายในยุคนั้น พระพุทธองค์จึงต้องหาพยานยืนยัน กล่าวคือ มีพระสาวกคือภิกษุ เพื่อรวบรวมกำลังพลที่จะทำการรบกับความเชื่อที่ผิดแตกต่างจากพระพุทธศาสนา เป็นการประกาศพระศาสนาไปให้ทั่วแผ่นดิน เพื่อยังประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ดังที่ได้มีปารรถาเอาไว้ในครั้งแรก ที่คิดจะสร้างบารมีเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ต่อมาพระองค์จึงเสด็จไปแสดงธรรมโปรดยสกุลบุตรและสหาย ๔ คน คือ วิมลละ สุพาหุ ภูณณชิ ควัมปติ และสหายของยสกุลบุตรอีก ๕๐ คน ตามลำดับ ทั้งยสกุลบุตรและสหายอีก ๕๔ คน ได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ จึงทำให้ในขณะนั้นมีพระอรหันต์บังเกิดขึ้นในโลก ๖๑ รูป^{๒๖}

๒.๒.๒ ทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนา

เมื่อมีพระอรหันต์สาวก ๖๑ รูป เกิดขึ้นแล้วในโลก พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าควรจะออกไปประกาศหลักธรรม หลักคำสั่งสอน หลักศาสนาของพระองค์ให้แพร่หลายได้แล้ว จึงทรงเรียกสงฆ์สาวกทั้ง ๖๐ รูป มาประชุมกัน เพื่อไปประกาศหลักธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน และพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ

^{๒๖} วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๕-๓๑/๒๐-๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๓๑/๓๑-๔๐.

และพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีจุลในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”^{๒๗}

จะเห็นได้ว่า การที่ยสกุลบุตรเข้ามาบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นผลดีกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะพระยสมีสหายมาก เมื่อท่านเข้ามาบวชแล้ว สหายเหล่านั้นก็ได้พากันบวชตามเข้ามาอีกจำนวนมาก ทำให้มีพระสาวกเพิ่มมากขึ้น เป็นกำลังในการประกาศพระพุทธศาสนาให้แผ่กระจายได้มากขึ้น เมื่อจำนวนของพระสาวกมีมากถึง ๖๐ รูป เพียงพอที่จะเป็นกำลังในการเผยแผ่พระศาสนาเพื่อประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย พระพุทธองค์จึงได้ส่งพระสาวกออกไปประกาศพระศาสนายังสถานที่ต่าง ๆ ทั่วแผ่นดิน ซึ่งก่อนที่จะออกไปประกาศพระศาสนา นั้น พระองค์ก็ได้ให้อโวกาทแก่พระสาวกเหล่านั้นด้วย และการประกาศพระพุทธศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ทำให้มีคนหันมานับถือพระพุทธศาสนากันอย่างมากมาย และมีกำลังในการประกาศพระศาสนาเพิ่มมากขึ้นอีกเป็นลำดับ ทำให้ความเชื่อที่มีอยู่ดั้งเดิมในยุคนั้น ได้ถูกทำให้เห็นแจ้งตามความเป็นจริงด้วยพระพุทธศาสนา

ส่วนพระพุทธองค์ทรงดำริจะประดิษฐานพระศาสนาในแคว้นมคธก่อน เพราะเป็นเมืองใหญ่มีประชานมาก เป็นศูนย์กลางมีอาณาเขตติดต่อกับแคว้นอื่นหลายแคว้น และเป็นที่อยู่ของศาสนาเจ้าลัทธิจำนวนมาก จึงทรงบอกพระสาวกว่าพระองค์จะเสด็จไปยังอุรุเวลาเสนานิคม ซึ่งอยู่ในแคว้นมคธ ระหว่างทางเสด็จไปยังอุรุเวลาเสนานิคม พระองค์ประทับพักอยู่ในป่ากัปปาสิกวัน (ไร่ม่าย) ครั้งนั้นสหาย ๓๐ คน ชื่อว่า ภททวัคคีย์ พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดภททวัคคีย์ ๓๐ คน^{๒๘} ได้ดวงตาเห็นธรรม ประทานอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา แล้วส่งไปประกาศพระศาสนา

หลังจากนั้นพระพุทธองค์ก็เสด็จดำเนินต่อไปจนถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม อันเป็นที่อยู่ของพวกขุททิลสามพี่น้อง คือ อุรุเวลกัสสปะ พี่ชายใหญ่ มีบริวาร ๕๐๐ คน นทิกัสสปะ มีบริวาร ๓๐๐ คน คยากัสสปะ มีบริวาร ๒๐๐ คน ตั้งอาศรมอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราสามแห่งตามลำดับ นับถือลัทธิบูชาไฟ ถือว่าการบูชาไฟหรือบูชาญาณแล้ว จะพึงได้รูป เสียง กลิ่น รส และสตรอันน่าร่าเริงปราศจากทุกข์ พระองค์ทรงแสดงธรรมทรมานขุททิลทั้งสามให้ละเลิกลัทธิบูชาไฟ จนขุททิลทั้งสามเกิดศรัทธาเลื่อมใสในธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดง ได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุพร้อมด้วยศิษย์ ๑,๐๐๐ คน

พระพุทธองค์ทรงประทานการบวชให้ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา แล้วเสด็จนำพระภิกษุเหล่านั้นไปยังคยาสีสประเทศพักอยู่ที่นั่น ทรงทราบว่าภิกษุบุราณขุททิลเหล่านั้นมีอินทรีย์แก่กล้า ควรเจริญวิปัสสนาเพื่ออัสวักขยญาณแล้ว จึงทรงแสดงเทศนา อาทิตตปริยายสูตร^{๒๙} โปรด เมื่อพระภิกษุบุราณขุททิลเหล่านั้นมีจิตหลุดพ้นก็เกิดหยั่งรู้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วและรู้ชัดด้วยปัจจเวกขณะญาณว่า ชาติ

^{๒๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๒๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๖/๓๑-๓๒, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๖/๔๕-๔๖.

^{๒๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๓.

สิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่น ๆ เพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีกแล้ว พระภิกษุโบราณชุลเหล่านั่น คือ พระอรุณเวลกัสสปะ พระนทีกัสสปะ พระคยากัสสปะ พร้อมทั้งศิษย์รวมทั้งหมด ๑,๐๐๓ รูป^{๓๐} ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ต่อจากนั้น เมื่อพระพุทธองค์ทรงได้ชุล ๑,๐๐๓ รูปเป็นอริยสาวก นับว่าทรงได้กำลังสำคัญและจำนวนมากในแคว้นมคธอันมีนครราชคฤห์เป็นราชธานี พระองค์และสาวกได้จาริกไปยังกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ที่ลัฏฐิวัน (สวนตาลหนุ่ม) เพื่อประกาศพระศาสนาต่อไป พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบกิตติศัพท์ ได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพร้อมด้วยราชบริพาร จำนวน ๑๒ นหุต (๑๒๐,๐๐๐ คน) พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมอนุปุพพิกาและอริยสัจ ๔ โปรดพระเจ้าพิมพิสารและเหล่าพราหมณ์คหบดีผู้เป็นข้าราชการ^{๓๑} จำนวน ๑๒ นหุต พระเจ้าพิมพิสารและบริวาร ๑๑ นหุต (๑๑๐,๐๐๐ คน) ได้ดวงตาเห็นธรรมบรรลุโสดาปัตติผล อีก ๑ นหุต (๑๐,๐๐๐) แสดงตนเป็นอุบาสกตั้งอยู่ในไตรสรณาคมน์ พระเจ้าพิมพิสารทรงนิมนต์พระพุทธองค์ และสงฆ์สาวกไปรับภัตตาหารในพระราชวังในวันรุ่งขึ้น เมื่อทรงถวายภัตตาหารเสร็จ พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงดำริถึงสถานที่ที่พระพุทธองค์ควรประทับ ทรงเห็นว่าพระราชอุทยานเวฬุวันเหมาะสม จึงได้ถวาย “อุทยานเวฬุวัน”^{๓๒} เป็นที่ประทับ อุทยานเวฬุวันจึงเป็นพระอารามแรกในพระพุทธศาสนา

ลำดับต่อมา มีคนหนุ่มสกุลพรหมณ์สองคนเป็นสหายกัน ชื่ออุปติสสะ บุตรนางสารี และโกลิตะ บุตรนางโมคคัลลี พร้อมด้วยบริวาร ๕๐๐ คน บวชอยู่ในสำนักสังกัสสปิณฑก ยังไม่ได้บรรลุธรรมที่พอใจ จึงสัญญากันว่า ถ้าผู้ใดบรรลุธรรมพิเศษก่อนจงบอกแก่อีกคนหนึ่งด้วย ครั้นเข้าวันหนึ่งอุปติสสะได้พบกับพระอัสสชีกำลังบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ มีอินทรียงบน่าเลื่อมใส เมื่อมีโอกาสได้เข้าไปเรียนถามได้ความว่า เป็นพุทธสาวกบวชใหม่ และอุปติสสะขอให้พระอัสสชิแสดงธรรม พระอัสสชิแสดงธรรมโดยย่อว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๓๓} อุปติสสะได้ดวงตาเห็นธรรมว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา”

เมื่อได้ทราบว่าพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ เวฬุวันาราม ได้ลาพระอัสสชิ รีบเดินทางกลับมาพบกับโกลิตะและแสดงธรรมให้ฟัง โกลิตะได้ฟังธรรมจากอุปติสสะก็ได้ดวงตาเห็นธรรมด้วย ทั้งอุปติสสะและโกลิตะพร้อมบริพาชกผู้เป็นบริวาร ๒๕๐ คน^{๓๔} พากันไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ได้รับการอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ต่อมาได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด พระอุปติสสะมีชื่ออีกชื่อ

^{๓๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๗-๕๔/๓๒-๔๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗-๕๔/๔๗-๖๕.

^{๓๑} วิ.ม. (บาลี) ๔/๕๕-๕๙/๔๖-๕๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕-๕๙/๖๕-๗๒.

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

^{๓๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๐-๖๒/๕๑-๕๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐-๖๒/๗๒-๗๗.

หนึ่งว่า พระสารีบุตร เป็นอัครสาวกเบื้องขวาเลิศทางปัญญา พระโกณฑกะมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า พระโมคคัลลานะ เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายเลิศทางอิทธิฤทธิ์ ทั้งสองเป็นกำลังสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระศาสนาและการปกครองสงฆ์ พระอริยสาวกทั้งหมดที่อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ๑,๓๔๐ รูป

๒.๓ ประเภทของสงฆ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา

สงฆ์หรือองค์ประกอบของพระภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น เมื่อจะแยกออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ สมมติสงฆ์ และ อริยสงฆ์ ซึ่งถ้าหากันตามรูปแบบแล้วจะเรียกรวมกันว่า สงฆ์ ไม่แยกกัน แต่ถ้าหากดูกันตามเนื้อหาหรือคุณภาพแล้ว สามารถแยกให้เห็นความแตกต่างกันได้ดังนี้

๒.๓.๑ สมมติสงฆ์

สมมติสงฆ์ (สมมติ+สงฆ์) หรือจะเรียกว่า สงฆ์โดยพระวินัย กล่าวคือผู้ที่ขอเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา และเมื่อผ่านพิธีกรรมเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็สามารถเข้ามาเป็นส่วนหรือองค์ประกอบของสงฆ์ได้ทันที แม้จะบวชได้ในนาทีเดียวหรือวันเดียวกันนับว่าเป็นองค์แห่งสงฆ์ได้ แต่ที่ได้ชื่อว่าเป็นสมมติสงฆ์^{๓๕} ก็เพราะถูกสมมติให้ว่าเป็นสงฆ์ หรือสงฆ์โดยการสมมติ คือเป็นภิกษุที่ยังไม่ได้บรรลुकุณธรรมใด ๆ เพียงแต่มีอุดมการณ์เข้ามาบวชเพื่อต้องการบรรลุธรรมในโอกาสต่อไป ๆ นั่นเอง

๒.๓.๒ อริยสงฆ์

อริยสงฆ์ (อริย+สงฆ์) หรือสงฆ์โดยคุณธรรม กล่าวคือพระภิกษุผู้เป็นพระอริยเจ้าที่รวมตัวกันตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ที่ได้ชื่อว่าอริยสงฆ์ ก็เพราะได้บรรลุธรรม หรือบรรลุเป้าหมายในพระพุทธศาสนา^{๓๖} มีจำนวน ๔ คู่ คือ

คู่ที่หนึ่ง พระโสดาบัน หมายถึงพระผู้ถึงกระแสที่จะไปสู่พระนิพพาน คือละสังโยชน์ ๓ ประกอบไปด้วย สักกายทิฏฐิ (ความเป็นเป็นเหตุถือตน), วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัยไม่ตกลงใจ), สีลพทปราคาส (ถือศีลและวัตรอย่างมกมาย)

คู่ที่สอง พระสกทาคามี หรือสกิทาคามี หมายถึงพระผู้มีญาณ คือความรู้เป็นเหตุละสังโยชน์ทั้ง ๓ และทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง

คู่ที่สาม พระอนาคามี หมายถึงพระผู้ละสังโยชน์ ๓ พร้อมกามราคะและปฏิฆะ (ความขัดเคืองแค้นใจ)

คู่ที่สี่ พระอรหันต์ หมายถึงพระผู้ห่างไกลจากกิเลส บรรลุธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนาแล้ว

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๔.

^{๓๖} ดุราลัยเถียรใน ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๘๘/๑๐๕.

อริยสงฆ์ทั้งหมดนี้ ถ้านำมาจัดระดับแล้วจะได้ ๘ ระดับด้วยกัน คือ ๑) พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค, ๒) พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล, ๓) พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค, ๔) พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล, ๕) พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค, ๖) พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล, ๗) พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค, ๘) พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล

ในคัมภีร์ที่แสดงข้อปฏิบัติสำคัญ ๆ เช่น สติปัฏฐาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ เป็นต้น ในตอนท้ายมักมีพุทธพจน์ที่ตรัส ทำนองสรุปแบบส่งเสริมกำลังใจของผู้ปฏิบัติว่า เมื่อได้บำเพ็ญข้อปฏิบัติ นั้น ๆ แล้ว พึงหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาผล ๒ อย่างนี้ได้ คือ

“ทีฏฺเฐว ธมฺเม อญฺเญว, สติ วา อูปาทิเสส อนาคามีตา” อรหัตตผลในปัจจุบัน, หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ ก็เป็นอนาคามี^{๓๗} ซึ่งเห็นได้ชัดว่า คำว่าอุปาทิในกรณีเช่นนี้ หมายถึง อุปาทาน หรือพูดอย่างกว้าง ๆ ว่า กิเลสนั่นเอง

ทักษิณียบุคคล หรืออริยบุคคล ๘ ก็คือ ทักษิณียบุคคล หรืออริยบุคคล ใน ๔ ระดับข้างต้นนั่นเอง ที่แบ่งขอยออกไประดับละคู่ ดังนี้

- ๑) โสดาบัน (ท่านผู้ทำให้แจ้ง คือบรรลุนโสดาปัตติผลแล้ว)
- ๒) ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล
- ๓) สกทาคามี (ท่านผู้ทำให้แจ้งสกทาคามีผลแล้ว)
- ๔) ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล
- ๕) อนาคามี (ท่านผู้ทำให้แจ้งอนาคามีผลแล้ว)
- ๖) ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล
- ๗) อรหันต์ (ท่านผู้ทำให้แจ้งอรหัตตผลแล้ว)
- ๘) ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล

ทักษิณียบุคคล ๘ จัดเป็น ๔ คู่ ชุดนี้นี้แล ที่ท่านหมายถึงว่าเป็น สาวกสงฆ์ หรือพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าที่เป็นอย่างหนึ่งในพระรัตนตรัย หรือเป็นชุมชนในอุดมคติของพระพุทธศาสนา ดังคำในบทสวดสังฆคุณว่า “ยทิทํ จตตาริ ปุริสยุคานิ, อญฺช ปุริสบุคคลา, เอส ภควโตสาวกสงฺโฆ” ได้แก่คู่บุรุษ ๔ ตัวบุคคล ๘^{๓๘} พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้... และสาวกสงฆ์นี้แล ที่ต่อมานิยมเรียกกันว่า อริยสงฆ์

ในชั้นพระไตรปิฎก พบใช้คำว่า “อริยสงฆ์” แห่งเดียว ในข้อความที่เป็นคาถาอังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต^{๓๙} คือใช้อริยสงฆ์เป็นโวพจน์ของสาวกสงฆ์ ในคัมภีร์รุ่นอรรถกถาจึงใช้คำว่า อริยสงฆ์ กันตื้นขึ้น ดังจะเห็นได้ชัดในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๗/๑๒๘.

^{๓๘} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๒๐๗/๒๒๙, ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๖/๒๖๔.

^{๓๙} อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๕๔/๕๓๒, อง.ฉก.ก.อ. (บาลี) ๓/๕๔/๑๓๔, อง.ฉก.ก.อ. (ไทย) ๓/๕๔/๑๓๔.

เมื่อนิยามเรียกสาวกสงฆ์ เป็นอริยสงฆ์แล้ว ก็เรียกภิกษุสงฆ์ เป็นสมมติสงฆ์ (สงฆ์โดยสมมติ คือ โดยการตกลง หรือยอมรับร่วมกัน ได้แก่ ชุมนุมพระภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ไม่เจาะจงภิกษุรูปใด ๆ) เป็นอันเข้าคู่กัน (สาวกสงฆ์ คู่กับ ภิกษุสงฆ์, อริยสงฆ์ คู่กับ สมมติสงฆ์)

อย่างไรก็ดี การเรียกว่า อริยสงฆ์ และสมมติสงฆ์นี้ นับว่าเป็นการเรียกที่มีหลัก และเป็น การเน้นความหมายที่มีประโยชน์อีกด้านหนึ่งของคำว่าสงฆ์ จึงไม่น่าจะมีข้อขัดข้องใด ๆ ในการที่จะใช้กันอย่างแพร่หลาย^{๔๐}

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งสร้างระบบที่เรียกว่า “สังฆะ” ขึ้นมาเพื่อเป็น ชุมชนแห่งการศึกษา และฝึกฝนพัฒนาชีวิตของมนุษย์นั้นเป็นไปได้ด้วยดี ความจริงการฝึกฝนพัฒนา มนุษย์ ก็คือการสร้างปัจจัยที่เอื้อต่อการที่เขาจะพัฒนาตัวเอง^{๔๑} ให้ก้าวหน้าเพื่อบรรลุถึงจุดหมาย ของอุดมการณ์สงฆ์นั่นเอง และสงฆ์เป็นองค์กรที่พระพุทธเจ้าทรงออกแบบขึ้นมา เพื่อความสามัคคี ของเหล่าภิกษุในการทำกิจการงานหนึ่ง ๆ ให้ผ่านพ้นไปด้วยดี จะมีมากน้อยเพียงใดนั้นต้องขึ้นอยู่กับ ขนาดของความสำคัญของภารกิจ (สังฆกรรม) นั้น ๆ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเพิ่มเติมในเรื่องนี้ไว้ว่า สังฆกรรม คือ งานของสงฆ์, กรรมที่สงฆ์พึงทำ, กิจที่พึงทำโดยที่ประชุมสงฆ์ มี ๔ คือ

๑. อปโลกนกรรม กรรมที่ทำเพียงด้วยบอกกันในที่ประชุมสงฆ์ ไม่ต้องตั้งญัตติและไม่ต้องสวดอนุสาวนา เช่น แจ้งการลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุ

๒. ญัตติกรรม กรรมที่ทำเพียงตั้งญัตติ ไม่ต้องสวดอนุสาวนา เช่น อุโบสถและปวารณา

๓. ญัตติหุติกรรม กรรมที่ทำด้วยตั้งญัตติแล้วสวดอนุสาวนาหนึ่ง เช่น สมมติสีมา ให้ผ้ากฐิน

๔. ญัตติจตุตถกรรม กรรมที่ทำการตั้งญัตติแล้วสวดอนุสาวนา ๓ หน เช่น อุปสมบท ให้ปริวาส ให้นามัต สังฆการี เจ้าหน้าที่ผู้ทำการสงฆ์, เจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับสงฆ์ในงาน^{๔๒}

๒.๔ วิธีการบวชของสงฆ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การบวช เช่น การบรรพชาเป็นกิจที่ทำได้ยาก ถ้าใช้คู่กับคำ อุปสมบท เป็น บรรพชา หมายความว่า การบวชเป็นสามเณร อุปสมบท หมายความว่า การบวชเป็นภิกษุ^{๔๓}

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔๑๐.

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๘.

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๑๕.

^{๔๓} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, หน้า ๖๕๒.

คำว่า การบวช หมายถึง การเว้นทั่ว คือ เว้นจากความชั่วทุกอย่าง หรือการลอยบาป (บวช ออกมาจากคำว่า ป+วช) หมายถึงการถือเพศเป็นนักพรตทั่วไป, บวชพระ คือ บวชเป็นภิกษุ เรียกว่า อุปสมบท, บวชเณร คือ บวชเป็นสามเณร เรียกว่า บรรพชา^{๔๔}

การบวช หมายถึงการถือเพศเป็นภิกษุสามเณรหรือนักพรตอื่น ๆ^{๔๕} ใช้กับคนที่ปลีกตัว ออกจากเรือน คือสละวิถีชีวิตแบบชาวบ้านไปสู่วิถีแห่งบรรพชิต โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้แจ้งซึ่ง ประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสแก่พระปัญจวัคคีย์ ในตอนหนึ่งว่า

“เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนเป็นบรรพชิตโดยชอบ ต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้”^{๔๖}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายว่า “บรรพชา หมายถึง การบวชทั่วไปรวมทั้งการอุปสมบทด้วย ในสมัยแรกตรัสรู้ ผู้ที่มีความประสงค์ประพฤติ พรหมจรรย์ กล่าวทั้งคำทูลขอบรรพชาและอุปสมบทควบกันไป”^{๔๗}

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ทรงให้ความหมายว่า “ปัพพัชชา” คือการออก การออกที่เป็นการออกบวช ในเบื้องต้นก็เป็นการออกทางกาย คือออกจากบ้านเรือนมาเป็นผู้ไม่มี เรือน เพราะฉะนั้นจึงมีคำเรียกนักบวชว่า อนาคาริกะ ที่แปลว่า คนไม่มีเรือน คนไม่มีบ้าน เพราะว่าได้ออกจากบ้านเรือนมาแล้ว^{๔๘}

บรรพชานั้น แปลความหมายได้ว่า เว้นสละละได้ทั่ว ๆ ไป หมายความว่าสละละสิ่งที่ไม่ ดีไม่งาม หรือบาปอกุศลต่าง ๆ เป็นเรื่องของการฝึกฝนพัฒนาตนเอง

ส่วนคำว่า “อุปสมบท” มาจาก “อุปสัมปทา” คือ “อุป” กับ “สัม” เป็นบทหน้า + “ปท” ธาตุ แปลงนิคหิตเป็น “ม” สำเร็จรูปเป็น “อุปสมปทา” แปลว่า ผู้เข้าถึงพร้อม หมายถึง การเข้าถึงภาวะที่สูงขึ้นไป คือเข้าสู่ชีวิตในชุมชนของพระภิกษุ โดยมีการบวชที่สมบูรณ์ คือผู้บรรพชาแล้ว ที่ได้รับมติเห็นชอบจากสงฆ์อีกชั้นหนึ่ง

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๙.

^{๔๕} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒*, (กรุงเทพมหานคร: ศิริ วัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๑๐.

^{๔๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๑๘.

^{๔๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *วินัยมุข เล่ม ๒*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๘๖.

^{๔๘} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), *๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒-๓.

การบวชจึงมีความหมายว่า เป็นการละเว้นปลีกตัวออกไปจากการเบียดเบียน และปลีกตัวออกจากกาม ทั้งกิเลสกามและวัตถุกาม อีกความหมายหนึ่ง คือ สละเครื่องห่วงกังวลภายนอก คือ ทรัพย์สินเงินทอง วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ไม่มีความผูกพันยึดติดในสิ่งเหล่านั้น ซึ่งมีความหมายต่อไปว่าจะได้มีชีวิตที่เป็นอิสระ อย่างไรก็ตาม การบวชเป็นการเริ่มต้นเท่านั้น จะต้องเพียรพยายามปฏิบัติเพื่อบรรลุผลที่เป็นจุดมุ่งหมายของการบวชต่อไป

การที่จะบรรลุผลการบวชก็ต้องมีการเรียน คือศึกษาฝึกหัดพัฒนาชีวิตของเรา ทั้งกาย วาจา จิตใจและปัญญาให้ดี ให้ประณีต ให้เจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนกว่าจะละบาปอกุศลได้หมด และเจริญกุศลให้เต็มที่ หลุดพ้นจากกิเลสและปวงทุกข์ มีชีวิตจิตใจที่บริสุทธิ์ผ่องใส เป็นอิสระสงบสุขอย่างแท้จริง^{๔๙}

ดังนั้น “การบวช” จึงหมายถึง การนำพาตนให้พ้นไปจากภาวะของความเป็นฆราวาส ซึ่งหมายถึงการถือเพศเป็นภิกษุสามเณร^{๕๐}

ด้วยการดำเนินชีวิตที่ทวนกระแสของกิเลส พร้อมกันนั้นก็มีการฝึกฝนอบรมตนเองทางกาย วาจา และใจให้สูงขึ้น จวบจนถึงภาวะของความพ้นทุกข์

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่า อุปสัมปทา การบวช, การบวชเป็นภิกษุหรือภิกษุณี; วิธีอุปสมบททั้งหมด ๘ อย่าง แต่เฉพาะที่ใช้เป็นหลักมี ๓ อย่าง คือ

๑. เอิทธิกขุอุปสัมปทา การอุปสมบท ด้วยพระวาจาว่า “จงเป็นภิกษุมาเถิด” เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เอง

๒. ติสรณคณุปสัมปทา หรือ สรณคณุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยถึงไตรสรณะ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้พระสาวกทำในยุคต้นพุทธกาล เมื่อคณะสงฆ์ยังไม่ใหญ่นัก เมื่อทรงอนุญาตวิธีที่ ๓ แล้ว วิธีที่ ๒ นี้ก็เปลี่ยนใช้สำหรับบรรพชาสามเณร

๓. ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้สงฆ์ทำ ในเมื่อคณะสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่ขึ้นแล้ว และเป็นวิธีที่ใช้สืบมาจนทุกวันนี้

วิธีอุปสมบทอีก ๕ อย่างที่เหลือเป็นวิธีที่ทรงประทานเป็นการพิเศษจำเพาะบุคคลบ้าง ชาติตอนหมดไปแล้วบ้าง (จัดเรียงลำดับใหม่ เอา ข้อ ๓. เป็นข้อ ๘. ท้ายสุด) ได้แก่

๓. โอวาทปฎิศาหคณุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการรับโอวาท เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่พระมหากัสสปะ

๔. ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการตอบปัญหาของพระพุทธองค์ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่โสฬาสกสามเณร

^{๔๙} ธรรมปราโมทย์, **คู่มือพระแท้**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒-๑๓.

^{๕๐} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, หน้า ๖๐๑.

๕. ครุธรรมปฏิบัติหยาบสัมปทา (หรืออัฐครุธรรมปฏิบัติหยาบสัมปทา) การอุปสมบทด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี

๖. พุเตนะอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยพุท เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่นางคณิกา (หญิงโสเภณี) ชื่ออัทธมาสี

๗. อัฐวาจิกอุปสัมปทา การอุปสมบทมีวาจา ๘ คือ การทำด้วยญัตติจตุตถกรรม ๒ ครั้ง จากสงฆ์ทั้งสองฝ่าย คือจากภิกษุสงฆ์ครั้งหนึ่ง จากภิกษุสงฆ์ครั้งหนึ่ง ได้แก่การอุปสมบทของภิกษุณี

๘. ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา (ข้อ ๓. เดิม)^{๕๑}

วิธีการบวช คือขั้นตอนที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตและบัญญัติขึ้น เพื่อใช้เป็นแนวทางประกอบการพิจารณาบุคคล ที่มีความประสงค์จะเข้ามาบวชเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ กล่าวคือเป็นภิกษุหรือภิกษุณีในพระพุทธศาสนา โดยทรงกำหนดคุณสมบัติของภิกษุผู้เป็นประธาน และองค์ประชุมสงฆ์ไว้อย่างเป็นกิจลักษณะ การบวชเป็นภิกษุที่พระพุทธเจ้าทรงประทานการบวชให้เรียกว่า “เอหิภิกขุอุปสัมปทา”

ส่วนพระสงฆ์สาวกที่ไปประกาศพระศาสนานั้น ต่างได้รับความลำบากในการนำกุลบุตรผู้มีศรัทธาจะบวชกลับมาให้พระพุทธเจ้าบวชให้ พระพุทธเจ้าจึงทรงประทานอนุญาตให้ภิกษุแต่ละรูปบวชให้กุลบุตรได้ด้วยวิธีการถึงพระรัตนตรัยเรียกว่า “ติสรณคมณุปสัมปทา” และหลังจากนั้นได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการบวช ให้เหมาะสมกับสถานการณ์อีกหลายรูปแบบ ตามที่ได้มีปรากฏในอรรถกถามี ๘ วิธี ในวิธีการบวช ๘ อย่างนี้ จัดเป็นวิธีการบวชของภิกษุ ๕ วิธี และจัดเป็นวิธีการบวชของภิกษุณี ๓ วิธี เพื่อความเป็นภิกษุและภิกษุณีในพระพุทธศาสนาได้ดังนี้

๒.๔.๑ วิธีการบวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา

การบวชโดยวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงประทานการบวชด้วยพระองค์เอง ด้วยพระดำรัสว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด” การบวชแบบนี้มี ๒ แบบ คือ

๑. พระพุทธองค์ทรงบวชให้กับกุลบุตรผู้บรรลุนิพพาน เป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน สกาคามี อนาคามี ภิกษุที่ได้รับการบวชด้วยวิธีนี้รูปแรกได้แก่ พระอัญญาโกณฑัญญะ หลังจากที่ทำนได้ดวงตาเห็นธรรม บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้วทูลขอบวชกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงเห็นอุปนิสัยที่สมบูรณ์ควรแก่การบวชแล้ว พระพุทธองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาเปล่งพระวาจาว่า “เอหิ ภิกขุ, สวากขาโต ธมโม จร พุทฺทมจิริยํ สมมา ทุกฺขสฺสอนตฺถกิริยา. แปลว่า เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด”^{๕๒} การบวช

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖๘-๕๖๙.

^{๕๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘/๑๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

แบบนี้ เป็นการบวชของกุลบุตรผู้ยังไม่สามารถทำกิเลสให้หมดสิ้นจากสันดานของตน เพียงแต่ทำลายกิเลสบางตัวให้สิ้นไปเท่านั้น

๒. พระพุทธรองค์ทรงบวชให้กับกุลบุตรผู้บรรลุนิพพาน เป็นพระอริยบุคคลขั้นสูงสุด คือสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ทำลายกิเลสหมดสิ้นจากสันดานของตนแล้ว เปล่งพระวาจาว่า “เอหิ ภิกขุ, สุวากขาโต ธมโม จร พุรหมจริยิ. แปลว่า เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เถิด” การประทานการบวชแบบนี้ ทรงประทานการบวชแก่ยสกุลบุตรเป็นรูปแรก เพราะทูลขอการบวชหลังจากสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ดังมีมาในพระไตรปิฎกว่า

หลังจากที่พระพุทธรองค์โปรดปัญจวัคคีย์ให้บรรลุนิพพานบวชเป็นภิกษุแล้ว ก็เสด็จไปโปรดกุลบุตรเศรษฐี ชื่อว่า ยสะ ซึ่งอาศัยอยู่ในที่ไม่ไกลจากที่ประทับนัก ยสะเกิดความเบื่อหน่ายในการครองเรือน จึงเดินมายังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พร้อมเปล่งอุทานว่า “ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ” เมื่อเดินมาถึงที่ประทับของพระพุทธรเจ้า ครั้นพระพุทธรองค์ได้ยินเสียงนั้นจึงตรัสตอบไปว่า “ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง ท่านจงมาที่นี่เถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน”

เมื่อยสกุลบุตรได้ยินเช่นนั้น จึงเข้าไปยังสถานที่ประทับของพระพุทธรเจ้า พระพุทธรองค์ทรงแสดงอนุปพิงกา คือ (๑) ทานกถา (๒) สีลกถา (๓) สัคคกถา (๔) กามาทินวกถา (๕) เนกขัมมานิสังสกถา แก่ยสกุลบุตร จากนั้นทรงแสดงอริยสัจ ๔ เมื่อจบพระธรรมเทศนา ยสกุลบุตรได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน ในวันรุ่งขึ้นบิดาของยสกุลบุตรได้ออกตามหาจนมาพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้ฟังอนุปพิงกาและอริยสัจ ๔ จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยในขณะที่พระพุทธรเจ้ากำลังแสดงพระธรรมเทศนาอยู่นั้น ยสกุลบุตรก็ได้ฟังพระธรรมเทศนานั้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนานั้นจบแล้ว ยสกุลบุตรก็ได้บรรลุนิพพานสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และได้รับประทานการบวชแบบ “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” ส่วนบิดาของยสกุลบุตรได้บรรลุนิพพานขั้นต้น และปวารณาตนเป็นอุบาสกผู้ซื่อถึงพระรัตนตรัย^{๕๓}

การบวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาทั้ง ๒ อย่างนี้มีความแตกต่างกันตรงคำว่า “เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” ถ้ากุลบุตรยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ เพียงได้บรรลุนิพพานเป็นพระอริยะที่เป็นเสขบุคคล ผู้ยังต้องเจริญวิปัสสนาเพื่อความเป็นพระอรหันต์อยู่ แต่ถ้ากุลบุตรนั้นได้สำเร็จผลเป็นพระอรหันต์แล้ว พระพุทธรองค์ก็จะไม่ตรัสพระวาจานี้ และการบวชด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาแบบนี้ พระพุทธรองค์ประทานให้แก่บุคคล ผู้เคยได้ทำบุญเกี่ยวกับการถวายไตรจีวรไว้ในอดีตชาติ

เมื่อพระพุทธรองค์ทรงมีพระดำรัสว่า “เอหิ ภิกขุ” เพศคุณหัตถ์จะหายไป การบวชก็เกิดขึ้น จะมีศีรษะโล้น ครองผ้ากาสาเยาะ นุ่งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง มีบาตรดินสีดอกอุบลเขียวแฉวนอยู่ ที่บ่า กุลบุตรผู้บวชก็สำเร็จเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา โดยมีพระพุทธรเจ้าเป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้ การบวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาทั้งสองแบบนี้ พระพุทธรองค์ทรงบวชให้กับพระสาวกอีกมากมาย แม้

^{๕๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๓๑/๓๑-๔๐.

ในกาลต่อมา จะมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการบวชอีกหลายรูปแบบ แต่พระพุทธเจ้าก็ยังทรงใช้วิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาในการบวช

๒.๔.๒ วิธีการบวชด้วยติสรณคณูปสัมปทา

การบวชด้วยวิธีขอถึงพระรัตนตรัย ๓ ครั้ง การบวชแบบติสรณคณูปสัมปทานี้ เกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้า ได้ส่งภิกษุที่เป็นพระสาวกไปประกาศพระศาสนาแล้ว ได้มีกุลบุตรที่ฟังธรรมแล้วเกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา อยากเข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา พระสาวกเหล่านั้นต้องพากุลบุตรผู้มุ่งบรรพชาอุปสมบท มารับการบรรพชาอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า เพราะในขณะนั้นยังเป็นการบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา ยังไม่มีการประกาศเปลี่ยนแปลงการบวชเป็นแบบอื่น พระพุทธเจ้าทรงรู้ด้วยพระญาณว่า การที่ภิกษุทั้งหลายนำกุลบุตรมาให้พระองค์บรรพชาอุปสมบทนั้นเป็นการยากลำบาก จึงทรงอนุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ท่านทั้งหลายนั้นแหละ จงให้บรรพชา จงให้อุปสมบทในทิศนั้น ๆ ในชนบทนั้น ๆ เถิด”^{๕๔} ต่อมากุลบุตรที่มีศรัทธาเลื่อมใสมีความประสงค์จะบรรพชาอุปสมบท พระสาวกก็สามารถบวชได้เลย

การบรรพชาอุปสมบทมีขั้นตอนดังนี้

- ๑) ผู้บรรพชาและอุปสมบท ทำการปลงผมและโกนหนวดเคราให้เรียบร้อย
- ๒) ผู้บรรพชาและอุปสมบท ครองผ้ากาสาเยให้ห่มอุตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง
- ๓) ผู้บรรพชาและอุปสมบท กราบเท้าภิกษุทั้งหลายแล้วนั่งกระโห้ง แล้วให้ผู้บรรพชาและอุปสมบทประนมมือ ให้กล่าวตามว่า “เธอจงกล่าวอย่างนี้” แล้วให้ว่าสรณคณินว่า “พุทธัง สรณัง คจฺฉามิ ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ฯลฯ ตติยมปิ สรณัง คจฺฉามิ ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นสรณะแม้ครั้งที่ ๓”^{๕๕} เพียงแค่นี้ก็สำเร็จเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา

วิธีการบวชดังกล่าวมานี้ ก็เพื่อความสะดวกในการเผยแผ่ศาสนาให้รวดเร็ว และปรับปรุงตามความเหมาะสม และพระพุทธศาสนาก็แพร่หลายไปในที่สุด การเปลี่ยนแปลงการบวชจากเอหิภิกขุอุปสัมปทามาเป็นการบวชด้วยติสรณคณินนั้น สะท้อนให้เห็นว่าคณะสงฆ์ในสมัยนั้นมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่เดิมการเดินทางมาบวชและเดินทางกลับยากลำบาก ทำให้การประกาศศาสนาไปได้ไม่มาก เพราะพระอรหันต์สาวกต้องพากุลบุตรมาให้พระพุทธเจ้าบวชให้ ทำให้เสียเวลาในการเผยแผ่ศาสนาในส่วนนี้ไป

พระพุทธองค์จึงมีพระประสงค์จะให้การบวชไม่เป็นอุปสรรคต่อการประกาศพระศาสนา เมื่ออุปสรรคในส่วนนี้ไม่มีแล้ว การเผยแผ่ของพระพุทธศาสนาเป็นไปอย่างรวดเร็ว นี่เป็นพระปัญญาของพระพุทธองค์ ว่าทำอะไรพระศาสนาของพระองค์จะตั้งมั่นได้เร็ว จึงทรงอนุญาตการบวชแบบ

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๒.

^{๕๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๔/๒๙-๓๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๒-๔๓.

ไตรสรณคมน์ ทว่าเป็นระยะสั้น ๆ เท่านั้น ในช่วงนี้ถึงแม้จะมีการบวชแบบไตรสรณคมน์แล้ว แต่การบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา ยังคงมีอยู่เหมือนเดิม

๒.๔.๓ วิธีการบวชด้วยโอวาทปฎิคคหุอุปสัมปทา

การบวชด้วยวิธีการรับโอวาท เป็นการบวชที่พระพุทธเจ้าประทานแก่พระมหากัสสปะหรือปิณฑลิมาณพ ผู้กำลังแสวงหาศาสดาที่ตนจะบวชอุทิศให้ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบด้วยข่าว คือพระญาณว่า จะต้องไปโปรดปิณฑลิมาณพ พระองค์ก็เสด็จไปประทับที่พหุุตตเจดีย์ ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกรุงราชคฤห์กับหมู่บ้านนาลันทา รอที่จะประทานการบวชให้ เมื่อปิณฑลิมาณพได้เดินทางมาถึงที่ประทับของพระพุทธเจ้าและได้สนทนากันแล้ว ก็แน่ใจกันว่าเป็นศาสดาที่ตนกำลังแสวงหาเพื่อบวชอุทิศตน ปิณฑลิมาณพจึงน้อมศีรษะลงแทบเบื้องพระบาทของพระพุทธเจ้าแล้ว ได้กราบทูลว่าพระพุทธองค์เป็นศาสดาของข้าพระองค์ และข้าพระองค์ก็เป็นสาวกของพระพุทธองค์ หลังจากนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสประทานพระโอวาท ๓ ข้อ แก่ปิณฑลิมาณพว่า กัสสปะ ผู้ใดยังไม่รู้จักสาวกผู้สมบูรณ์ด้วยจิตบริสุทธิ์อย่างนี้แล้ว ฟังพูดว่า ‘รู้’ ยังไม่เห็น ฟังพูดว่า ‘เห็น’ แม้ศีรษะของผู้นั้นฟังแต่ก แต่เรารู้อยู่ จึงพูดว่า ‘รู้’ เห็นอยู่ จึงพูดว่า ‘เห็น’ เพราะเหตุนี้แหละ กัสสปะเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า

“เราจักเข้าไปตั้งหิริและโอตตปะอย่างแรงกล้าในภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะ ผู้เป็นมัชฌิมะ”

“เราจักฟังธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งประกอบด้วยกุศล จักกระทำธรรมนั้นทั้งหมดให้เป็นประโยชน์ มนสิการถึงธรรมนั้นทั้งหมด จักประมวลจิตมาทั้งหมด เจียโสตสดับธรรม”

“เราจักไม่ละกายคตาสติที่ประกอบด้วยความยินดี”^{๕๖}

เมื่อพระพุทธเจ้าประทานการบวชให้กับพระมหากัสสปะด้วยโอวาท ๓ ข้อนี้แล้ว ไม่ปรากฏว่าพระพุทธองค์บวชให้กับสาวกรูปอื่นด้วยวิธีนี้อีก นับเป็นการบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาได้เช่นกัน เป็นการบวชให้แก่กุลบุตรผู้เป็นปุถุชน เพราะหลังจากท่านบวชเป็นพระได้ ๗ วัน ในเวลารุ่งอรุณของวันที่ ๘ ท่านบรรลुพระอรหัตต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทามรรค^{๕๗}

๒.๔.๔ วิธีการบวชด้วยปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา

การบวชด้วยวิธีตอบปัญหาพยากรณ์ เป็นการประทานการบวชให้กับโสฬากะสามเณร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามปัญหากับสามเณรเกี่ยวกับบอสุกะ คือสัญญา ๑๐ อย่าง สามเณรทูลตอบปัญหานั้นได้^{๕๘} หลังจากนั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสถามอายุของสามเณร สามเณรทูลตอบว่า มีอายุได้ ๗ ปี พระ

^{๕๖} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๔/๒๑๐-๒๑๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๘-๒๕๙.

^{๕๗} ประคม ชิวประวัติ (แปล), คัมภีร์มนโรถปัญโญ อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เอตทัคคะบุคคล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ปรมะธุการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๘๐.

^{๕๘} อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๕๗/๘๔, อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๗/๑๒๔.

พุทธองค์ทรงยินดีในสามเณรโสปากะว่า “โสปากะ เธอเทียบเคียงพระสัพพัญญุตญาณแล้วตอบปัญหา” พระพุทธองค์จึงประทานการบวชแก่สามเณรโสปากะ หลังจากการบวชของสามเณรโสปากะแล้ว ไม่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงประทานการบวชแบบนี้ให้แก่พระสาวกรูปใดอีก การบวชแบบนี้ก็เป็นการบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาเช่นกัน เพราะเป็นการประทานการบวชให้ด้วยพระองค์เอง เป็นการบวชให้กุลบุตรผู้เป็นปุถุชนยังไม่บรรลुเป็นพระอรหันต์

๒.๔.๕ วิธีการบวชด้วยครุธรรมปฏิกคหณูปสัมปทา

การบวชด้วยวิธีการรับครุธรรม เป็นการอุปสมบทสตรีในพระพุทธศาสนา วิธีการนี้ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เป็นการอุปสมบทแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งทำให้พระนางเป็นภิกษุณีรูปแรก ด้วยการรับครุธรรม ๘^{๕๙} ประการ คือ

- ๑) ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ต้อนรับทำอัญชลีกรรม ทำสามิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือบูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต
- ๒) ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต
- ๓) ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่าง คือ ถามอุโบสถและไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกทั้งเดือน ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต
- ๔) ภิกษุณีจำพรรษาแล้วพึงพิจารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถาน ๓ คือ ได้เห็นได้ฟัง หรือ ได้นึกสงสัย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต
- ๕) ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้วพึงประพฤติกุศลมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต
- ๖) ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ให้แก่สิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อตลอด ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต
- ๗) ภิกษุณีไม่พึงด่า ไม่พึงบริภาษภิกษุ ไม่ว่ากรณีใด ๆ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต
- ๘) ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุสั่งสอนภิกษุณี ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต^{๖๐}

^{๕๙} ดูรายละเอียดใน อ.อ.อุทก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๔-๓๓๗.

^{๖๐} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๐๓/๒๓๓, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖-๓๑๗.

หลังจากที่พระอานนท์ได้แจ้งครุธรรมแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี และพระนางยอมรับในครุธรรมซึ่งทำให้พระนางเป็นภิกษุณีรูปแรกแล้ว แต่ในตอนแรกพระนางยังไม่แน่ว่าตนเองได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้ว ยิ่งเมื่อได้ยินถ้อยคำของเจ้าหญิงสาภิยานี ๕๐๐ ที่ได้รับการอุปสมบทจากภิกษุทั้งหลายโดยพระพุทธานุญาตแล้ว ทูลว่า “แม่เจ้ายังไม่ได้รับการอุปสมบท ส่วนพวกหม่อมฉันได้รับการอุปสมบทแล้ว” เพราะพระผู้มีพระภาคบัญญัติไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายพึงให้อุปสมบทภิกษุณีทั้งหลาย” ดังนี้

เมื่อพระนางได้ฟังถ้อยคำดังกล่าว มีความไม่สบายพระทัยจึงได้เข้าไปถามพระอานนท์ และพระอานนท์ได้ไปทูลถามพระพุทธเจ้าถึงเรื่องนี้ ซึ่งได้รับพระพุทธดำรัสตอบว่า “อานนท์ ปชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ประการ^{๖๑} แล้วเมื่อใดเมื่อนั้นพระนางได้ชื่อว่าอุปสมบทแล้ว”^{๖๒} การอุปสมบทด้วยวิธีนี้ พระพุทธองค์ประทานเฉพาะพระนางปชาบดีโคตมีเท่านั้น^{๖๓}

การอุปสมบทด้วยวิธีนี้ มีปรากฏเพียงสองท่านเท่านั้น กล่าวคือพระพุทธเจ้าประทานการบวชให้แก่พระนางปชาบดีโคตมีเป็นรูปแรกโดยผ่านพระอานนท์ และประทานการบวชโดยตรงแก่พระนางโสธราหรือพระนางพิมพาด้วยพระองค์เอง

๒.๔.๖ วิธีการบวชด้วยทูตนะอุปสัมปทา

การบวชด้วยวิธีบวชแบบผ่านทางทูต โดยให้พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งที่ฉลาดสามารถทำหน้าที่เป็นทูตรับเรื่องของผู้บวชจากฝ่ายภิกษุณีสงฆ์แล้ว ไปแจ้งขอบวชสำหรับขั้นตอนในฝ่ายพระภิกษุสงฆ์แทนตัวผู้ขอบวช โดยผู้ขอบวชไม่จำเป็นต้องเดินทางไปเอง เป็นการบวชแบบอัญญาจาริกอุปสัมปทานนั่นเอง

สำหรับวิธีนี้มีเพียงพระอัทธมกาสี ชาวแคว้นกาสิ เพียงรูปเดียวเท่านั้นที่ได้บวชด้วยวิธีบวชแบบนี้ เนื่องจากมีนักเลงคอยดักจู่ตัวพระอัทธมกาสี ผู้ซึ่งทำการบวชในฝ่ายภิกษุณีแล้วแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ไม่สามารถเดินทางไปทำการบวชในฝ่ายพระภิกษุสงฆ์ได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าว เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องราว จึงทรงอนุญาตให้พระอัทธมกาสีทำการบวชด้วยวิธีการทูตได้ แต่มีข้อแม้ว่า ทูตนั้นต้องเป็นภิกษุณีเท่านั้น จะเป็นภิกษุ ลิกขมานา สามเณร หรือ สามเณรี ไม่ได้เลย^{๖๔}

๒.๔.๗ วิธีการบวชด้วยอัญญาจาริกอุปสัมปทา

การบวชด้วยการสวดกรรมวาจา ๘ ครั้ง อัญญาจาริกอุปสัมปทา คือการให้ลิกขมานาได้อุปสมบทในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ มีการสวดญัตติจตุตถกรรมวาจาในฝ่ายภิกษุณีเสร็จแล้ว เข้าไปอุปสมบท

^{๖๑} คุรยละเอียดใน อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๔-๓๓๗.

^{๖๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๔/๓๒๑.

^{๖๓} คุรยละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖.

^{๖๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๐/๓๕๘.

ในฝ่ายภิกษุสงฆ์ มีการสวดญัตติจตุตถกรรมวาจาในฝ่ายภิกษุสงฆ์เสร็จ จึงจะเป็นภิกษุณีโดยสมบูรณ์ ก่อนจะมีการบวชด้วยสงฆ์สองฝ่ายเกิดขึ้นนั้น ภิกษุณีได้รับการบวชจากเอกโตสงฆ์ คือจากภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียวก่อน ทั้งยังไม่มีคำถามถึงอันตราภิกขกรรม ทำให้มีภิกษุณีเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในบรรดาภิกษุณีที่บวชมาแล้ว ภิกษุณีบางรูปปรากฏว่าไม่มีเครื่องหมายเพศบ้าง สักแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศบ้าง ไม่มีประจำเดือน มีประจำเดือนไม่หยุดบ้าง เป็นต้น ภิกษุทั้งหลายต้องนำเรื่องเหล่านี้ไปกราบทูลกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสอบถามอันตราภิกขกรรมทั้ง ๒๔ อย่างกับกุลสตรีผู้จะบวชได้ คือ

- ๑) เธอไม่ใช่ผู้ไม่มีเครื่องหมายเพศหรือ ๒) ไม่ใช่สักแต่จะมีเครื่องหมายเพศหรือ
- ๓) ไม่ใช่ผู้ไม่มีประจำเดือนหรือ ๔) ไม่ใช่ผู้มีประจำเดือนไม่หยุดหรือ
- ๕) ไม่ใช่ผู้ใช้ผ้าซับเสมอหรือ ๖) ไม่ใช่คนไหลซึมหรือ
- ๗) ไม่ใช่ผู้มีเตื่อยหรือ ๘) ไม่ใช่เป็นบัณฑิตเพาะเก้งหญิงหรือ
- ๙) ไม่ใช่ผู้มีลักษณะคล้ายชายหรือ ๑๐) ไม่ใช่ผู้มีทวารหนักทวารเบียดกันหรือ
- ๑๑) ไม่ใช่คนสองเพศหรือ ๑๒) เธอเป็นโรคเหล่านี้หรือไม่ คือโรคเรื้อน
- ๑๓) โรคฝี ๑๔) โรคกลาก
- ๑๕) โรคมองคร่อ ๑๖) โรคลมบ้าหมู
- ๑๗) เธอเป็นมนุษย์หรือ ๑๘) เธอเป็นหญิงหรือ
- ๑๙) เธอเป็นไทหรือ ๒๐) เธอไม่มีหนี้สินหรือ
- ๒๑) เธอไม่เป็นราชภักฐหรือ ๒๒) มารดาบิดาหรือสามีอนุญาตแล้วหรือ
- ๒๓) มีอายุครบ ๒๐ ปี บริบูรณ์แล้วหรือ
- ๒๔) เธอมีบาตรและจีวรครบแล้วหรือ

เมื่อภิกษุถามอันตราภิกขกรรมเสร็จแล้ว ภิกษุก็จะถามถึงชื่อและปวัตตินี คืออุปัชฌาย์ของเธอว่า เธอชื่ออะไร ปวัตตินีเธอชื่ออะไร^{๖๕}

สำหรับอันตราภิกขกรรมทั้ง ๒๔ ประการเหล่านี้เป็นอันตราภิกขกรรมที่ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และพบว่าอันตราภิกขกรรมเหล่านั้นเป็นอุปสรรคต่อการใช้ชีวิตนักบวช ต่อการปฏิบัติธรรมและทำให้เกิดปัญหาขึ้น สำหรับการถามชื่อปวัตตินีนั้น เป็นการถามที่เพิ่มขึ้น หลังจากที่ได้รับอนุญาตให้บวชภิกษุณีจากสงฆ์สองฝ่ายแล้ว

การบวชของภิกษุณีจากเอกโตสงฆ์ คือจากภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว ภิกษุต้องเป็นผู้ถามถึงอันตราภิกขกรรมกับกุลสตรีผู้ประสงค์จะบวช (อุปสัมปทาเปกขา) นางเกิดความกระดากอาย เก้อเขิน ไม่กล้าตอบ ภิกษุจึงต้องนำเรื่องที่เกิดขึ้นไปกราบทูลกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสอนุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้สตรีอุปสัมปทาเปกขา ผู้อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธีในภิกษุณี

^{๖๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๓-๔๒๕/๓๔๕-๓๕๒.

สงฆ์แล้วไปอุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์ได้”^{๖๖} แม้การชักซ้อมถามอันตรายิกรรมก็ต้องไม่ถามในท่ามกลางสงฆ์เช่นกัน

การบวชภิกษุณีจึงเกิดขึ้นจากสงฆ์สองฝ่าย คือทั้งฝ่ายภิกษุณีสงฆ์และฝ่ายภิกษุสงฆ์ มีการสวดญัตติจตุตถกรรมวาจาจากฝ่ายภิกษุณีสงฆ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงไปบวชด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาจากฝ่ายภิกษุสงฆ์ รวมเป็นการสวด ๘ ครั้ง เรียกการบวชนี้ว่า “อัฐวาจิกอุปสัมปทา” ภิกษุณีกลุ่มแรกที่ได้รับการบวชด้วยรูปแบบนี้ คือกลุ่มที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้มีการบวชสำเร็จจากสงฆ์สองฝ่ายครั้งแรก และการบวชด้วยวิธีนี้มีต่อมาจนกระทั่งภิกษุณีสูญสิ้นจากพระพุทธศาสนาเถรวาท วิธีการบวชด้วยญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทาจึงไม่มีอีก

๒.๔.๘ วิธีการบวชด้วยญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา

การบวชด้วยการสวดกรรมวาจามีญัตติเป็นที่ ๔ (ฝ่ายภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว) ได้มีพราหมณ์สูงอายุผู้หนึ่งชื่อราธะ เกิดความเบื่อหน่ายในชีวิตต้องการอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา แต่ไม่มีพระภิกษุรูปใดทำการอุปสมบทให้ วันหนึ่งความทราบถึงพระพุทธเจ้า พระองค์จึงได้เรียกประชุมสงฆ์ แล้วตรัสถามมีความว่า ในหมู่ภิกษุทั้งหลายนี้มีผู้ใดนึกถึงอุปการคุณของพราหมณ์ผู้นี้ได้กระทำไว้แก่ท่านบ้าง พระสารีบุตรทูลว่า พราหมณ์ผู้นั้นเคยให้ข้าวทัพพีหนึ่งแก่ท่าน พระพุทธองค์จึงให้พระสารีบุตรจัดการอุปสมบทให้แก่พราหมณ์ผู้นั้น พระสารีบุตรจึงทูลถามว่าจะให้อุปสมบทในรูปแบบใดพระองค์จึงทรงบัญญัติวิธีที่เรียกว่า “ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา”^{๖๗}

พระภิกษุผู้ที่ได้ใช้การบวชด้วยวิธีนี้เป็นรูปแรกคือ พระราธะ โดยมีพระอุปฌาย์คือพระสารีบุตร และถือเป็นวิธีการบรรพชาอุปสมบทที่ใช้สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน วิธีนี้เป็นวิธีบวชที่ทรงมอบอำนาจให้คณะสงฆ์เป็นใหญ่ คือ ภิกษุตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไปร่วมกันทำ เป็นวิธีที่ให้คณะสงฆ์เป็นผู้กระทำการ และนับตั้งแต่อุปสมบทให้พราหมณ์สูงอายุชื่อราธะด้วยวิธีนี้ ผู้ที่ประสงค์จะบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาก็จะต้องบวชโดยวิธีการดังกล่าวนี้ ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา เป็นรูปแบบการบวชซึ่งใช้อยู่ในปัจจุบัน หมายถึงการอุปสมบทซึ่งมีสงฆ์เป็นผู้กระทำ โดยภิกษุประชุมกันครบองค์กำหนด ในเขตชุมชนที่เรียกว่าเสมาและกล่าววาจาประกาศรับคนผู้นั้นเข้าหมู่ และได้รับความยินยอมของภิกษุทั้งปวงที่เข้าประชุม

การบวชด้วยญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทาของภิกษุณีนั้น เหมือนกันกับการบวชญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทาของภิกษุ ต่างกันตรงที่ก่อนบวชไม่มีการถามถึงอันตรายิกรรม การบวชด้วยวิธีแบบนี้ เกิดขึ้นหลังจากการบวชครุธรรมของพระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็นการบวชของกลุ่มพระนางสาภิยานีที่ติดตามพระนางมหาปชาบดีมา เมื่อพระนางมหาปชาบดีภิกษุณีได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว

^{๖๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๓/๓๔๕-๓๔๗.

^{๖๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๙/๙๗-๙๘.

กราบทูลถามถึงการปฏิบัติกับพระนางเหล่านั้น ที่ติดตามพระนางมาเพื่อออกบวชด้วย พระพุทธเจ้าทรงชี้แจงให้พระนางมหาปชาบดีภิกษุณีเห็น ชักชวนอยากได้รับครุธรรมไปปฏิบัติ ให้เราใจ อาจหาญ แก้วกล้า ให้พระนางสดชื่นด้วยการกล่าวธรรมีกถาและตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายอุปสมบทภิกษุณีทั้งหลาย”^{๖๘}

การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายบวชภิกษุณีได้ และภิกษุเหล่านั้นก็ได้บวชให้กับกลุ่มพระนางสาเกยานีเหล่านั้น ในเรื่องนี้ **บรรจบ บรรณรุจิ** กล่าวว่าเป็นการบวชที่ทรงอนุญาตการบวชด้วยไตรสรณคมน์^{๖๙} การบวชของกลุ่มพระนางสาเกยานีเหล่านั้น เป็นการบวชด้วยไตรสรณคมน์เช่นเดียวกัน ซึ่งอาจตรงกับความหมายที่ปรากฏในภิกษุณีวิวัฏฐกัมม์ โดยเฉพาะเป็นความหมายที่เนื่องมาจากวิธีการบวชที่ว่า “...ชื่อว่าภิกษุณี เพราะเป็นผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์”^{๗๐}

จากความหมายนี้ ผู้วิจัยคิดว่าก่อนที่จะเป็นภิกษุณีได้นั้น ต้องเป็นสามเณรีและสิกขมานาก่อน ฉะนั้น การบวชของสามเณรีก็บวชด้วยไตรสรณคมน์ แต่ผู้วิจัยเห็นว่าการบวชของกลุ่มพระนางสาเกยานีเหล่านั้น เป็นการบวชแบบญัตติจตุตถกรรมวาจาฝ่ายสงฆ์ฝ่ายเดียว เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับกรบวชของสามเณรซึ่งเป็นการบวชด้วยไตรสรณคมน์แล้ว

การบวชของสามเณรนั้น มีขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ ขณะที่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวกทั้งหลาย ได้เสด็จรับบิณฑบาตที่พระราชานิเวศน์ พระนางยโสธราได้มีพระสาวกนัยกับราหุลกุมาร เพื่อให้ไปทูลขอราชสมบัติกับพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบิดา ราหุลกุมารจึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ทูลขอราชสมบัติตามที่รับสั่ง พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะให้อรุณทรัพย์ซึ่งเป็นสิ่งที่ประเสริฐกว่าโลกียทรัพย์ ซึ่งทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารไม่มีที่สิ้นสุด

เมื่อเสด็จกลับถึงนิโครธาราม จึงรับสั่งให้พระสารีบุตรเป็นผู้บวชราหุลกุมารเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา นับแต่นั้นมา พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้ภิกษุบวชกุลบุตรได้ด้วยไตรสรณคมน์^{๗๑} การบวชของสามเณรร่าหุลนี้ พระเจ้าสุทโธทนะยังทรงพระชนม์อยู่ แต่การบวชของภิกษุณีเกิดขึ้นประมาณพรรษาที่ ๕ หลังจากพระพุทธเจ้าสุทโธทนะสวรรคตและถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว^{๗๒}

เป็นการบวชที่เกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงยกเลิกการบวชแบบไตรสรณคมน์ของภิกษุ และเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบวชจากไตรสรณคมน์มาเป็นญัตติจตุตถกรรมวาจาแทน การบวช

^{๖๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒-๔๐๔/๓๑๓-๓๒๑.

^{๖๙} บรรจบ บรรณรุจิ, **ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๗๘-๒๗๙.

^{๗๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๔/๓๒๐-๓๒๑.

^{๗๑} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๐๕/๑๗๗-๑๗๙, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔-๑๖๕.

^{๗๒} สุริย์-วิเชียร มีผลกิจ, **พระพุทธประวัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: คอมพิวเตอร์, ๒๕๕๑),

ของกลุ่มพระนางสาเกยานีเหล่านั้น อยู่ในช่วงการบวชแบบญัตติจตุตถกรรมวาจา การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายบวชภิกษุณีทั้งหลายได้นั้น ก็ต้องหมายเอาการบวชด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา ทั้งมีการบวชด้วยวิธีนี้อีกหลังจากที่ภิกษุทั้งหลายบวชให้ภิกษุณีกลุ่มแรกนี้แล้ว

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นแล้ว ได้มีผู้คนจากทุกวรรณะประกาศตนออกบวชเป็นสาวกของพระพุทธองค์ ผู้คนที่ออกบวชนั้นนอกจากผู้ชายแล้วยังมีสตรีจำนวนมากออกบวชด้วยสาเหตุที่แตกต่างกัน แต่มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือเพื่อการประพฤติพรหมจรรย์แสวงหาความพ้นทุกข์ ทางพระพุทธศาสนาถือว่า การบวชเป็นการเว้นจากการกระทำ ความชั่ว บำเพ็ญความดี การรับสตรีให้บวชเป็นภิกษุณีเข้าหมู่คณะ จึงเป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ที่จะพึงทำ ต่อมาทรงประทานการอุปสมบทให้สงฆ์ดำเนินการด้วยวิธีซึ่งเรียกว่า “ญัตติจตุตถกรรมวาจา” องค์ประกอบกำหนดของสงฆ์ที่จะทำการอุปสมบทได้นั้น ในภูมิภาคที่มีภิกษุณีมาก คือมัลลประเทศ หรือภาคกลางของอินเดีย ในสมัยนั้นต้องการภิกษุณี ๑๐ รูปขึ้นไปจึงครบองค์ประชุมสงฆ์ ในภูมิภาคที่หาภิกษุณีได้ยาก คือปัจฉิมประเทศหรือภูมิภาคเขตรอบนอกมัลลประเทศ ต้องการภิกษุณี ๕ รูปขึ้นไป การอุปสมบทสังฆกรรมสำเร็จได้ด้วยอำนาจแห่งสงฆ์

๒.๕ ทรงประทานอนุญาตให้มีอุปัชฌาย์และทรงมอบอำนาจให้สงฆ์

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการบวชด้วยไตรสรณคมน์แล้ว ได้มีกุลบุตรมาบวชเป็นจำนวนมากและในจำนวนเหล่านี้ มีกลุ่มภิกษุที่ตั้งใจปฏิบัติตามหลักคำสอน และกลุ่มภิกษุที่ไม่สนใจปฏิบัติตามหลักคำสอน ทำให้เกิดเหตุการณ์ที่ไม่เหมาะสม กล่าวคือ ในสมัยนั้นภิกษุทั้งหลายยังไม่มีพระอุปัชฌาย์ ไม่มีผู้คอยตักเตือนพรั่สอน จึงนุ่งห่มไม่เรียบร้อย มีมารยาทไม่สมควร เวลาที่คนทั้งหลายกำลังบริโภค ก็ยืนบาตรเข้าไปบนของบริโภค บนของเคี้ยว บนของลิ้ม บนน้ำดื่ม บ้างออกปากขอแกง ขอข้าวสุกมาฉัน ส่งเสียงดังในโรงฉัน คนเหล่านั้นจึงพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนา ในพฤติกรรมของสมณะเชื้อสายศากยบุตรทั้งหลายว่า เหมือนพวกพราหมณ์ในสถานที่เลี้ยงพราหมณ์ เมื่อภิกษุทั้งหลายได้ยินคนเหล่านั้นกล่าวตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มักน้อย สันโดษ มีความละอาย มีความระมัดระวังใฝ่การศึกษา จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย เมื่อทรงทราบ จึงทรงดำหนิว่า เป็นการกระทำของพวกโมฆบุรุษ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงดำหนิภิกษุเหล่านั้นโดยประการต่าง ๆ แล้ว ได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มากมาย ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มักน้อย สันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัดกิเลส อาการที่น่าเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียร โดยประการต่าง ๆ ทรงแสดงธรรมีกถาให้เหมาะสม ให้คล้อยตามกับเรื่องนั้นแล้ว รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตสนทนในสัททวาริกฉัน
บุตร สัททวาริกจักเข้าไปตั้งจิตสนทนในอุปัชฌาย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ อุปัชฌาย์และ
สัททวาริกจักมีความเคารพ ยำเกรงประพฤติกุลมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ใน
ธรรมวินัยนี้”^{๗๓}

พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์รูปแรกที่มีวิธีการบวชแบบครบองค์สงฆ์ ได้ทำการบวชให้
รารพราหมณ์ ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการปกครองโดยเริ่มจากการบวชแบบยุติติงตฤตถกรรมวาจา
ดังมีเรื่องปรากฏในพระวินัยปิฎกว่า มีพราหมณ์คนหนึ่งได้เข้าไปหาภิกษุทั้งหลายขอบรรพชาแต่ถูก
ปฏิเสธจากภิกษุเหล่านั้น ด้วยความที่อยากบวชแต่ไม่ได้บวช จึงทำให้ชুবพอมผิวหมองคล้ำ ตัวซีด
เหลืองมีเส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งตามตัว พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์จึงตรัสถามความจากภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่อได้รับการทูลตอบแล้ว พระพุทธองค์ตรัสถามต่อไปว่า “ภิกษุทั้งหลาย ใครระลึกถึงความ
ดีของพราหมณ์นั้นได้บ้าง” พระสารีบุตรระลึกได้ว่า พราหมณ์นี้ได้เคยถวายภิกษาหนึ่งทัพพี พระองค์
จึงทรงอนุญาตให้พระสารีบุตรบวชรารพราหมณ์ พระสารีบุตรจึงเป็นพระสาวกรูปแรกที่พระองค์ทรง
อนุญาตในการเป็นพระอุปัชฌาย์ และมีคณะสงฆ์ร่วมในการบวช^{๗๔}

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายไปอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว ทำให้กุลบุตรผู้มีความ
ศรัทธาออกบวชมากยิ่งขึ้น พระสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่ขึ้น มีความเป็นปึกแผ่นมากขึ้น การที่จะยึดอำนาจไว้
เฉพาะตัวบุคคล คือเฉพาะพระพุทธองค์นั้น พระพุทธเจ้าทรงดำริว่า หากพระพุทธองค์ปรินิพพานไป
พระพุทธศาสนาก็จะดำรงอยู่เพียงเท่านั้น แต่ถ้ายกอำนาจให้แก่สงฆ์โดยให้สงฆ์เป็นใหญ่แล้ว อำนาจก็
จะตั้งอยู่ยืนยาวตลอดชั่วอายุของพระพุทธศาสนา^{๗๕}

การที่พระพุทธองค์ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่นั้น หมายถึง ให้คณะสงฆ์ดูแลปกครอง
กันเองและดูแลรับผิดชอบร่วมกัน

จากที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาตามที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนั้น ตั้งแต่จุดเริ่มต้นของการกำเนิด
สงฆ์ วิธีการบวชของสงฆ์ที่มีปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา ตลอดจนถึงความเป็นสงฆ์อริยสาวกของ
พระพุทธเจ้า ทำให้เกิดเป็นองค์กรสงฆ์ขึ้นโดยลำดับในพระพุทธศาสนา โดยที่พระพุทธองค์ทรงมอบ
อำนาจความเป็นใหญ่ให้สงฆ์ ซึ่งพอจะสรุปภาพรวมได้เป็น ๔ ระยะ ดังนี้

ระยะที่ ๑ เริ่มต้นที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ทำให้มีพระสงฆ์
รูปแรกเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาจนถึงการบวชพระยสะและเพื่อน จากนั้นพระพุทธองค์ทรงส่งพระ
อรหันตสาวกออกไปประกาศพระศาสนา จำนวน ๖๐ รูป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่ใหญ่

^{๗๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๔-๖๕/๘๑-๘๒.

^{๗๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๔-๗๐/๙๗-๙๘.

^{๗๕} คณาจารย์โรงพิมพ์เลียงเชียง, หนังสือเรียนนักธรรมชั้นตรี ฉบับมาตรฐาน บูรณาการชีวิต วิชา
พุทธประวัติ, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๔๙), หน้า ๑๗๘.

ระยะที่ ๒ หลังจากที่พระอรหันตสาวกออกประกาศพระศาสนาแล้ว กุลบุตรผู้มีศรัทธาประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา พวกเขากันเดินทางมาพบพระพุทธเจ้าเพื่อขอประทานการบรรพชาอุปสมบท แต่ประสบความยากลำบากในการเดินทาง พระพุทธองค์จึงประทานการบวชแบบไตรสรณาคมน์

ระยะที่ ๓ พระพุทธองค์โปรดชฎิลและศิษย์ โปรดพระเจ้าพิมพิสารและบริวารทั้งได้รับการถวายเวฬุวันให้เป็นวัดแรกในพระพุทธศาสนา ทำให้มีพุทธมณฑลศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาเป็นที่มั่นคง และเป็นสถานที่แถลงนโยบาย คือ อุดมการณ์ หลักการ และวิธีการในการเผยแผ่ประกาศหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ให้แก่พระอรหันตสาวกจำนวน ๑,๒๕๐ รูป รวมทั้งได้กำลังสำคัญคือ พระอัครสาวกเบื้องซ้ายเบื้องขวา

ระยะที่ ๔ หลังจากประทานโอวาทปาฏิโมกข์แล้ว มีการประกาศพระศาสนาเรื่อยมา จนมีพราหมณ์ชราคนหนึ่งชื่อว่าราธะ มีศรัทธาจะบรรพชาอุปสมบท พระพุทธองค์ประทานการบวชแบบญัตติจตุตถกรรมวาจา มีคณะสงฆ์เป็นใหญ่ โดยให้พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ ยกเลิกการบวชแบบไตรสรณาคมน์ ทรงมอบให้คณะสงฆ์ดูแลกันเอง การบวชแบบญัตติจตุตถกรรมวาจาใช้ตั้งแต่บัดนั้นมา จนถึงปัจจุบันนี้ นับเป็นพัฒนาการการบวชภิกษุมายังจุดสูงสุดของพระพุทธศาสนา

การศึกษาเรื่องของสงฆ์ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทราบพัฒนาการความเจริญก้าวหน้าของการบวชเสียก่อน เหตุเพราะคำว่า “สงฆ์” กับ “การบวช” เป็นคำที่เกี่ยวข้องกันและไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ เป็นเหมือนเหรียญที่อยู่คนละด้าน (ถ้าจะเรียกสงฆ์ก็ต้องดูลำดับการบวช ถ้าบวชแล้วก็เป็นส่วนหนึ่งของสงฆ์) เริ่มแรกทีเดียวนั้นพระพุทธเจ้าทรงให้การอุปสมบทด้วยพระองค์เอง เมื่อภิกษุทั้งหลายได้พากันนำผู้ต้องการบวชมาเพื่อกราบทูลขออนุญาตเป็นจำนวนมากขึ้น ๆ

พระองค์จึงรำพันว่า “บัดนี้ภิกษุทั้งหลายพาเหล่ากุลบุตรผู้มุ่งบรรพชา และมุ่งอุปสมบทมาจากทิศนั้น ๆ จากชนบทต่าง ๆ ด้วยตั้งใจว่า พระผู้มีพระภาคจักทรงให้พวกเขาบรรพชาอุปสมบททำให้เกิดความลำบากมาก จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ท่านทั้งหลายนั้นแหละจงให้บรรพชา จงให้อุปสมบทในทิศนั้น ๆ ในชนบทนั้น ๆเถิด”^{๗๖} นับว่าเป็นการกระจายพระราชอำนาจโดยทรงอนุญาตให้บวชได้ด้วยระบบใหม่ที่พระเถระรูปอื่น ๆ ก็สามารถให้การบวชได้ ไม่ต้องเดินทางไกลเพื่อนำกุลบุตรเพื่อเข้ามาบวชกับพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวอีกต่อไป ระบบการบวชใหม่นี้เป็นระบบที่ใช้ได้ทั่วไป เป็นการติดต่ออายุในการเผยแผ่ให้กับเหล่าพระสาวก ระบบนี้เรียกว่า ไตรสรณคมน์^{๗๗}

แม้พระพุทธเจ้าจะทรงกระจายพระราชอำนาจไปยังพระเถระ ให้สามารถทำหน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์ได้ แต่เมื่อมีพระภิกษุจำนวนมากเข้ามาบวชแล้ว พระอุปัชฌาย์ก็มีจำนวนน้อย ไม่สามารถควบคุมดูแลรักษาพระนวกะให้อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยได้ เนื่องจากไม่มีใครว่ากล่าว

^{๗๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๔๒/๓๔.

^{๗๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๔๓/๓๔.

เหล่าภิกษุที่ประพฤติไม่งาม ไม่เรียบร้อย ทั้งการนุ่งห่ม มารยาท เทียวบิณฑบาต ไม่มีใครคอยตักเตือน
พริ้งสอน^{๗๘} จึงทรงตั้งพระอุปัชฌาย์ เพื่อให้ทั้งสองฝ่ายได้เข้าไปตั้งจิตคั่นเคยสนิทสนมในสัทธินิหาริก
ฉันทบุตร และเพื่อให้เข้าไปตั้งจิตคั่นเคยสนิทสนมในพระอุปัชฌาย์ฉันทบิดา^{๗๙} ต่อกันและกัน

เริ่มแรกนั้นไม่ได้ทรงแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์เป็นหลักการเอาไว้มิได้ เพียงแต่ทรงอนุญาตให้
แสวงหาพระอุปัชฌาย์เอาเอง โดยตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัทธินิหาริก พึงถืออุปัชฌาย์อย่างนี้ พึงห่ม
อุตตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้า นั่งกระโหย่ง ประนมมือนอกกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจง
เป็นอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าเถิด”^{๘๐} เพียงเท่านั้นก็สำเร็จประโยชน์ได้

แต่แล้วการอุปสมบทด้วยระบบไตรสรณคมน์ ได้ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง คือ
ถ้าบรรดาภิกษุไม่ประสงค์จะให้บวช ก็เกิดเป็นปัญหาใหญ่ขึ้นมาตัดสินไม่ได้ อุปัชฌาย์ไม่รับบวช
พระองค์จึงต้องใช้พิจารณาญาณหรือหาทางออกให้ ทั้งนี้ก็มีข้อยากเย็น ดังเช่น กรณีของพราหมณ์คน
หนึ่งชื่อธาระ แม้บรรดาภิกษุไม่อนุญาตให้บวช แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ใครระลึกถึงความดีของ
พราหมณ์นั้นได้บ้าง

พระสารีบุตรกราบทูลว่า เมื่อข้าพระองค์เทียวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์นี้ พราหมณ์นั้น
ได้ถวายภิกษาทัพพีหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า ดีละ ๆ สารีบุตร สัตบุรุษทั้งหลายเป็นผู้กตัญญูทุกเวที ถ้า
เช่นนั้น เธอจงให้พราหมณ์นั้นบรรพชาอุปสมบทเถิด^{๘๑} ต่อมาพระองค์ จึงประกาศห้ามการอุปสมบท
ด้วยไตรสรณคมน์ และให้ใช้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมแทน^{๘๒} ซึ่งเป็นระบบการให้อุปสมบทที่ใช้
กันมาจนถึงปัจจุบัน อันแสดงให้เห็นถึงการส่งมอบพระราชอำนาจของพระองค์สู่คณะสงฆ์อย่างแท้จริง
ส่วนระบบไตรสรณคมน์นั้น ก็ใช้สำหรับการให้บรรพชาสามเณรตั้งแต่นั้นมาเช่นกัน

เมื่อมองดูพัฒนาการเกิดขึ้นของสงฆ์ ตั้งแต่ต้นจะเห็นได้ว่าพัฒนาการทางรูปแบบและ
การกระจายพระราชอำนาจ อันมีจุดเริ่มต้นที่การอุปสมบทเป็นปฐมเหตุ มีดังนี้

ประการที่หนึ่ง ทรงใช้ทฤษฎีธรรมชาติ หรือทฤษฎีเอทิภิกษุอุปสมปทาที่พระพุทธเจ้า
ทรงประทานในการกำหนดภิกษุด้วยพระองค์เอง และเป็นจุดเริ่มต้นของการมีรัตนะครบ ๓ รัตนะ
ในขณะนั้น ซึ่งต่อมามีผู้คนทยอยขอเข้ามาอุปสมบทอีก แต่ก็ยังมีจำนวนที่น้อยอยู่ อีกประการหนึ่ง
ปัญหายังมีไม่มาก ทั้งนี้เพราะพระเถระรุ่นแรก ๆ เป็นผู้ที่มีความหลุดพ้นเป็นประการแรก เริ่มตั้งแต่
ปัญจวัคคีย์ทั้งห้า, กลุ่มพระยสะพร้อมสหาย จึงเป็นการง่ายที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้บริหารและจัดการ
ด้วยพระองค์เอง

^{๗๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๙/๖๔.

^{๗๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๑/๖๕.

^{๘๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๑-๘๒/๖๕.

^{๘๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๗/๖๙.

^{๘๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๘/๖๙-๗๐.

ประการที่สอง ทรงใช้ทฤษฎีวิวัฒนาการ หรือทฤษฎีไตรสรณคมน์ ที่พระพุทธเจ้าทรงผ่านถ่ายทอดพระราชนิพนธ์ไปให้กับพระมหากษัตริย์ในระดับต่าง ๆ เมื่อมีผู้ที่ประสงค์ที่จะเข้ามาอุปสมบทมากขึ้นยิ่งขึ้น กิจกรรมพระศาสนาที่มีรัศมีที่กว้างไกลมากยิ่งขึ้น ผู้ที่เข้ามานับถืออยู่ห่างไกลต่างเมืองต่างแคว้น เพื่อเป็นการไม่ให้ผู้ขออุปสมบทต้องลำบากในการเดินทาง และเป็นการแบ่งเบาภารกิจของพระพุทธเจ้าในภารกิจที่มากขึ้น

ประการที่สาม ทฤษฎีสังฆาธิปไตย หรือทฤษฎียุติยุติธรรม ที่ทรงมอบให้เป็นภารกิจของสงฆ์ที่มีอำนาจหน้าที่ในการบริหาร ลักษณะเป็น One stop service คือสามารถให้อุปสมบทได้ถ้าถูกต้องตามพุทธานุญาต และเมื่อมีผู้คนเข้ามาปลอมบวชเพื่อลากสักการะมากขึ้น พระองค์ก็ทรงวางกฎเกณฑ์ระเบียบวินัย มอบพระราชอำนาจให้กับสงฆ์ในการบริหารจัดการ ส่วนพระองค์ได้ค่อยเป็นผู้กำกับ เมื่อมีเหตุการณ์ที่เป็นที่ถกเถียงไม่รู้จบพระองค์จะเป็นผู้วินิจฉัย สั่งการ และทรงบัญญัติพระวินัยนั้น ๆ เพื่อให้สงฆ์ปฏิบัติตาม^{๘๓}

ในเรื่องดังกล่าวนี้ **ประยงค์ สุวรรณบุบผา** ได้บรรยายสรุปเอาแนวคิดทางการปกครองของพระพุทธเจ้าตลอด ๔๕ พรรษาเอาไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงวางระบบรูปแบบการบริหาร และการปกครอง องค์กรไว้ ๓ รูปแบบ คือ

๑. ระยะต้น หรือ ระยะแรก พระองค์ทรงปกครองเองโดยมีพระองค์เป็นพระประมุข วิธีที่รับผู้เข้ามาอยู่ในปกครองเรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา (พุทธานิธิปไตยหรือปิตานิธิปไตย)

๒. ระยะกลาง หรือ ระยะที่ ๒ ทรงมอบอำนาจให้อภิชนนิกาย ผู้มีคุณธรรมช่วยกันปกครองดูแล โดยมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นองค์พระประมุข วิธีการรับบุคคลเข้ามาอยู่ในปกครองเรียกว่า ติสรณคณุปสัมปทา (อภิชนนิกายิธิปไตย)

๓. ระยะปลาย หรือ ระยะหลัง ทรงมอบให้สงฆ์เป็นผู้ปกครอง โดยมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นองค์พระประมุข วิธีรับผู้เข้ามาอยู่ในปกครอง เรียกว่า ยุติติตติตติธรรมอุปสัมปทา ซึ่งระบบการปกครองระยะที่ ๓ นี้ ยังใช้ปกครองสงฆ์ในสังฆมณฑลอยู่ในปัจจุบันนี้ โดยมีสงฆ์เป็นใหญ่มีส่วนร่วมในการปกครองโดยตรง (สังฆาธิปไตย)^{๘๔}

ในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธองค์ทรงพิจารณาและพิถีพิถันเป็นอย่างยิ่ง ในการรับสมาชิกเข้าสู่หมู่คณะหรือสถาบันสงฆ์ในยุคแรก ๆ พระองค์ทรงคัดเลือกสมาชิกที่เข้ามาใหม่ด้วยพระองค์เอง คือ ทรงประทานการอุปสมบทแก่พระปัญจวัคคีย์มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นต้น จากนั้นก็ทรงมอบอำนาจแก่คณะสงฆ์ ในการคัดเลือกคัดสรรสมาชิกที่เข้ามาใหม่ด้วยยุติติตติตติธรรม

^{๘๓} พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดรร ถิธมโม, ป.๖.๖, MPA.), **สังฆาธิปไตย ระบบการปกครองสงฆ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (พะเยา: โรงพิมพ์เจริญอักษร, ๒๕๕๐), หน้า ๓๒.

^{๘๔} ประยงค์ สุวรรณบุบผา, **รัฐปรัชญา แนวคิดตะวันออก-ตะวันตก**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๒๐.

แต่ถึงกระนั้นก็มีมาตรการที่รัดกุมมาก เช่น ผู้ที่จะอุปสมบทต้องเป็นผู้ชายมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ขึ้นไป และเป็นคนที่มีอวัยวะสมบูรณ์ไม่พิการพิการไม่เป็นโรคที่สังคมรังเกียจเป็นต้น และพระองค์ยังทรงกำหนดคุณสมบัติของพระอุปัชฌาย์ และพระสงฆ์ที่จะกระทำการยอมรับสังฆกรรมแห่งการรับสมาชิกใหม่หรือพระภิกษุ โดยทรงบัญญัติให้พระภิกษุใหม่แต่ละรูปมีพระอุปัชฌาย์ คือ เมื่อจะบวชต้องมีพระอุปัชฌาย์เป็นผู้ดูแล นั้นหมายถึงพระภิกษุผู้บวชใหม่ ต้องมีพระอุปัชฌาย์เป็นผู้ดูแลเหมือนบิดาดูแลลูก ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับพระภิกษุตอนประกาศพระพุทธศาสนาใหม่ ๆ ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตสนทนในสัททิวาหาริกเหมือนบุตรสัททิวาหาริกจักเข้าไปตั้งจิตสนทนในอุปัชฌาย์เหมือนบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วอุปัชฌาย์และสัททิวาหาริกจักมีความเคารพยำเกรงประพุดติกลมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในธรรมวินัยนี้”^{๘๕}

ผู้บวชใหม่ยังไม่รู้หลักการและแนวทางในการศึกษาปฏิบัติที่ถูกต้อง ควรแนะนำให้ความรู้พื้นฐานเบื้องต้น ยิ่งเมื่อมาอยู่รวมกันมาก ๆ ขึ้นก็มีปัญหาว่า ผู้เข้ามาใหม่นั้นบางคนเข้ามาแล้วอาจจะมีความรู้สึกแค้นแค้น ไม่ได้รับการแนะนำให้ฝึกฝน ศึกษา และเรียนรู้ ทำให้ไม่ได้รับประโยชน์จากคณะสงฆ์เท่าที่ควร เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติให้มีอุปัชฌาย์ขึ้นมา และเมื่อพระพุทธองค์ทรงก่อตั้งองค์กรคณะสงฆ์แรกๆ ยังไม่ได้บัญญัติพระวินัยซึ่งเป็นปาฏิโมกข์และอภิสมจาการวัตร

พระภิกษุเมื่อเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ก็ถือปฏิบัติตามรูปแบบที่เป็นธรรมเนียมของพระพุทธเจ้า ว่าด้วยหลักการที่เป็นทั้งคำสั่งและคำสอนรวมอยู่ด้วยกัน ซึ่งจัดเป็นจารีตศีลเรียกว่า “โอวาทปาฏิโมกข์” มีใจความว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี่คือการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”^{๘๖}

ภายหลังจากที่ส่งพระสาวกออกประกาศพระศาสนาปรากฏว่า มีผู้เลื่อมใสต้องการจะมาบวชด้วยเป็นจำนวนมาก พระสาวกเหล่านั้นก็นำมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อประธานการบวชให้แต่บางท่านก็อยู่ในสถานที่ไกล การคมนาคมไม่สะดวกอีก ทั้งผู้มีความต้องการบวชก็เพิ่มจำนวนปริมาณมากขึ้นทุกขณะ พระพุทธองค์จึงทรงพิจารณาอุปถัมภ์ให้สงฆ์ ในการพิจารณารับและให้การอุปสมบท โดยทรงวางหลักเกณฑ์กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่ต้องการจะบวช เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานของพระสาวก ส่งผลให้สมาชิกขององค์กรคณะสงฆ์เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว เมื่อเข้ามาอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมาก จึงจำเป็นที่จะต้องมีกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะต่างคนก็ต่างมีทิฐิความเห็นที่แตกต่าง อันเนื่องมาจากภูมิหลังของคนเหล่านั้น เพื่อให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย และมีระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติในทำนองเดียวกัน พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบท เพื่อเป็นเครื่องควบคุมความประพฤติ เพื่อส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติให้ถึงจุดหมายสูงสุดของพระศาสนา

^{๘๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๘๑.

^{๘๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๕๐.

๒.๖ สรุป

สรุปได้ว่า พระพุทธองค์ทรงประกาศหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา แสดงธรรมโปรดเหล่าพระสาวก ก็เพื่อประโยชน์และความอยู่ผาสุกแก่หมู่สงฆ์โดยรวม มิใช่เพื่อประโยชน์และความสุขของพระองค์เอง เพราะพระองค์ทรงบรรลุอรรถประโยชน์และความสุขอย่างสูงสุดแล้ว คงเหลือแต่ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตามพุทธจริยาเท่านั้น พระองค์จึงทรงแสดงพระธรรมและทรงบัญญัติพระวินัยที่บุคคล เมื่อบุคคลมีพระธรรมวินัยปรากฏในใจของตน ก็ย่อมรู้จักปกครองกายและใจของตนได้อย่างดีตามกำลังแห่งพระธรรมวินัยนั้น สมกับคำว่า พระสงฆ์หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เพราะพระธรรมนั้นเป็นระเบียบของใจ พระวินัยเป็นระเบียบของกาย เมื่อรวมกันเข้าเป็นหมู่คณะก็เป็นหมู่คณะที่ดี เมื่อรวมกันเป็นสังคมก็เป็นสังคมที่ดี มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม เป็นการจัดการปกครองให้เป็นไปตามสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอก เมื่อคณะสงฆ์ได้กลายเป็นสังคมที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งก็อยู่ในช่วงปลาย ๆ สมัยพุทธกาล พระพุทธองค์จึงได้ทรงมอบภาระการปกครองให้แก่คณะสงฆ์ปกครองกันเอง ด้วยการยึดพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครอง และเมื่อมองโดยภาพรวมแล้วนั้น สิ่งสำคัญที่พระองค์ทรงกระทำในการปกครองก็คือ พระองค์ทรงกำหนดกฎเกณฑ์ระเบียบการประพฤติปฏิบัติสำหรับภิกษุสงฆ์ที่เรียกว่า พระธรรมวินัย ซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักในการปกครองสงฆ์ และเป็นหลักในการบริหารงานคณะสงฆ์ได้เป็นอย่างดี

บทที่ ๓

หลักการปกครองสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้า หลักการปกครองสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ตั้งแต่สมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ประกาศหลักธรรมคำสอน เมื่อหลักธรรมคำสอนของพระองค์ได้รับการเผยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง จำนวนสมาชิกสงฆ์สาวกค่อย ๆ เพิ่มขึ้นตามลำดับ ทำให้เกิดรูปแบบการปกครองสงฆ์ขึ้นในพระพุทธศาสนา ระยะเริ่มแรกพระองค์ทรงปกครองด้วยพระองค์เอง ภายหลังรูปแบบการปกครองจึงค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงและพัฒนาการไปโดยลำดับ ตามจำนวนของสงฆ์สาวกที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลาที่เหมาะสมนั้น ผู้วิจัยจึงกำหนดประเด็นศึกษาตามลำดับดังนี้

- ๓.๑ แนวคิดเรื่องการปกครองสงฆ์
- ๓.๒ ความหมายหลักการปกครองสงฆ์
- ๓.๓ หลักการปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาล
- ๓.๔ รูปแบบการปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาล
- ๓.๕ พัฒนาการการปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาล
- ๓.๖ พุทธวิธีปฏิบัติพระธรรมวินัยในการปกครองสงฆ์
- ๓.๗ สรุป

๓.๑ แนวคิดเรื่องการปกครองสงฆ์

การปกครองเป็นส่วนหนึ่งของการบริหารกิจการพระสงฆ์และพระศาสนา ให้มีความเจริญก้าวหน้า เพื่อความตั้งมั่นของพระศาสนาให้เกิดประโยชน์แก่คณะสงฆ์ และมหาชนผู้มีส่วนทำให้เกิดผลกระทบเกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อม การศึกษาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ในแง่วิชาการเกี่ยวกับความหมายของการปกครอง ประเภทการปกครอง ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ รวมถึงการใช้อำนาจในรูปแบบตามพระวินัยบัญญัติกับรูปแบบตามอำนาจของรัฐ ซึ่งตราผ่านพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับต่าง ๆ และวิวัฒนาการการปกครองในแต่ละยุคสมัย ที่มีการเปลี่ยนแปลงตามลำดับ^๑ นำมาซึ่งความเข้าใจอันดีงามและมีประโยชน์โดยตรงต่อการปกครองของ

^๑ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒.

คณะสงฆ์ให้มีความสงบเรียบร้อยดีงาม เป็นแบบอย่างการปกครองของสังคมโดยทั่วไป ซึ่งในสังคมสงฆ์ได้รับการยกย่องเชิดชูให้มีสถานภาพสูงกว่าบุคคลธรรมดาทั่วไป

แนวคิดเรื่องการปกครองสงฆ์ ภายหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงมีความประสงค์ที่จะประกาศหลักธรรมที่ได้ตรัสรู้ให้แก่ชาวโลก ซึ่งภายหลังจากที่พระองค์ทรงตรัสรู้แล้ว ยังไม่ถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหรือองค์กร เนื่องจากว่าขณะนั้นมีพระองค์เพียงองค์เดียว จึงไม่สามารถที่จะกล่าวได้ว่าเป็นองค์กรหรือสถาบันได้ แต่หลังจากนั้นมาอีก ๒ เดือน พระพุทธองค์ก็ทรงอุปสมบทให้แก่อัญญาโกณฑัญญะ ซึ่งในขณะนั้นได้เกิดมีพระรัตนตรัยครบสมบูรณ์ กล่าวคือ มีพระพุทธ คือพระองค์เอง พระธรรม คือหลักธรรมที่พระองค์ทรงแสดงเทศนา และพระสงฆ์ก็คือ พระอัญญาโกณฑัญญะที่พระองค์ทรงอุปสมบทให้ เมื่อมีพระรัตนตรัยครบสมบูรณ์แล้ว จึงถือว่าได้ว่าพระพุทธศาสนาในสมัยนั้นเป็นองค์กรหรือสถาบันอย่างสมบูรณ์ ในการอุปสมบทให้พระอัญญาโกณฑัญญะ พระพุทธองค์ทรงอุปสมบทให้ด้วยพระองค์เอง เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา ซึ่งมีพระพุทธดำรัสว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด”^๒ เมื่อพิจารณาจากพระดำรัสให้การอุปสมบทตั้งที่พระพุทธองค์ทรงตรัส จะเห็นได้ว่ามีวัตถุประสงค์ขององค์กรอยู่ในคำที่พระองค์ทรงตรัสนั้นด้วย

เมื่อมองโดยภาพรวมแล้ว พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในประเทศอินเดีย โดยมีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นพระธรรมราชาแห่งหมู่สงฆ์ และพระองค์ได้ทรงตั้งพระอัครสาวกขวาซ้าย และตั้งเอตทัคคะในทางนั้น ๆ พระองค์ยังได้ตรัสไว้อีกว่า พระองค์เองกับพระสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวา และพระโมคคัลลานะผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายเป็นผู้บริหารคณะสงฆ์ เพราะว่าเมื่อเป็นคณะสงฆ์ขึ้นแล้วก็จำเป็นต้องมีการบริหาร พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงจัดตั้งผู้บริหาร ตั้งตั้งแต่พระอัครสาวกดังกล่าว ตลอดถึงพระอุปัชฌาย์อาจารย์เป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ช่วยพระองค์ พระองค์เองก็ทรงปกครองคณะสงฆ์ในฐานะทรงเป็นศาสดา และแม้เมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพานก็ยังได้ทรงมอบหมายตั้งให้พระธรรมวินัย ที่พระองค์ทรงแสดงแล้วบัญญัติแล้วเป็นศาสดาแทนพระองค์ เพราะฉะนั้นเราทั้งหลายในบัดนี้ จึงสมควรที่จะเคารพหนักแน่นในพระธรรมวินัยในฐานะทรงเป็นพระศาสดาและเป็นปฏิบัติปูชนียฐานอันสูงสุดของคณะสงฆ์ พระธรรมวินัยนั้นย่อมต้องอยู่ในบุคคลผู้ทรงธรรมวินัยจึงเป็นหน้าที่ของเราทั้งหลาย ที่จะต้องช่วยกันทรงรักษาพระธรรมวินัยปฏิบัติตามพระธรรมวินัย และพระวินัยนั้นเป็นกฎหมายสูงสุดของคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย^๓

นอกจากนี้พระสงฆ์เรานั้นมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมาย ๓ ฉบับ คือฉบับที่ ๑ ได้แก่พระธรรมวินัย ฉบับที่ ๒ ได้แก่กฎหมายบ้านเมือง พร้อมทั้งกฎระเบียบทั้งหลายของคณะสงฆ์ที่ออก

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕/๑๘.

^๓ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, พระธรรมเทศนาทั่วไปและพระวาระธรรมคติ, (กรุงเทพมหานคร: อักษรไทย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๕๔-๒๕๕.

ตามพระธรรมวินัยและกฎหมายบ้านเมือง และฉบับที่ ๓ ได้แกจารีตประเพณีบรรดาหลักทั้ง ๓ เหล่านี้ ได้มีอยู่อย่างพร้อมมูลบริบูรณ์ จึงขอให้เข้าใจในกฎหมายทั้ง ๓ ฉบับ และต้องปฏิบัติ สำหรับหลักพระธรรมวินัยอันเกี่ยวกับการบริหารปกครองหมู่คณะนั้น พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงไว้เป็นอย่างดียิ่ง ที่เป็นหลักพระธรรมวินัยโดยตรงก็ตาม ที่ได้ปรากฏอยู่แล้วในวินัยมุขเล่ม ๓ เป็นหลักปกครองตามพระธรรมวินัยโดยตรง ซึ่งยังใช้อยู่และนอกจากนี้ก็ยังได้ทรงประทานพระพุทธโอวาทไว้อีก เช่น หลักธรรมในสาราณียธรรมสูตร^๔ ในอภิธานียธรรมสูตร^๕ และในพรหมวิหารสูตร^๖ อันเป็นหลักปฏิบัติสำหรับที่จะให้เกิดความเคารพรัก ความไม่วิวาท ความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเป็นไปเพื่อความเจริญของหมู่คณะไม่ใช่เป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงขอให้ทุกท่านได้ศึกษาปฏิบัติอิงหลักเหล่านั้นเป็นที่ตั้ง จึงขอให้บรรดาเจ้าคณะปกครองทั้งหลาย ได้ร่วมกันช่วยบริหารการคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามแนว ดังที่กล่าวมานี้ ก็จะได้ชื่อว่าช่วยกันรักษาพัฒนาคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนา^๗

เมื่อพระพุทธศาสนา มีหลักศาสนธรรมที่สามารถน้อมนำไปปฏิบัติ มีศาสนสถานไว้สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และมีศาสนบุคคล คือ พระสงฆ์เป็นผู้สืบทอดเจตนารมณ์ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วเผยแผ่พุทธธรรม ในสังคมไทยให้ความสำคัญกับพระสงฆ์ เนื่องจากเห็นว่าเป็นบุคคลที่มีฐานะพิเศษทางสังคมได้รับการยอมรับนับถือ สังคมไทยให้ความเอื้อเฟื้อและแสดงความเคารพนอบน้อมต่อพระสงฆ์เมื่อได้พบเห็น ยิ่งพระสงฆ์ที่มีวัตรปฏิบัติเคร่งครัดตามพระธรรมวินัยด้วยแล้ว มักจะได้รับการยอมรับนับถือจากพุทธศาสนิกชนอย่างมาก

เมื่อพระสงฆ์เป็นแบบอย่างที่ดีของพุทธศาสนิกชน ยิ่งทำให้พระศาสนาเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป หากพระสงฆ์ประพฤติในทางเสียหาย ก็จะทำให้ศาสนามีความเศร้าหมอง และประชาชนเสื่อมความศรัทธา เมื่อพระสงฆ์ประพฤติดีปฏิบัติชอบ คุณานุประโยชน์ก็จะเกิดแก่สังคมสงฆ์นั้น การที่พระสงฆ์ต้องเกี่ยวข้อสัมพันธ์กับประชาชนมากขึ้น ก็ยิ่งควรต้องตระหนักในสมณภาวะและภาระหน้าที่ อันเกื้อกูลต่อพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง โดยมีการศึกษาปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างถูกต้อง ไม่สร้างความเสื่อมทรามหรือสิ่งที่ไม่ดีงามแก่พระพุทธศาสนา^๘

^๔ วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๘๔/๓๖๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒, อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๑๒/๔๒๗-๔๒๘.

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๑-๘๒, อง.สตต.ก. (ไทย) ๒๓/๒๓-๒๗/๓๗-๔๑.

^๖ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๕/๑๗๔-๑๗๖.

^๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, แดงการณเบื้องต้นแห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๔), หน้า ๕๓.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เมืองไทยจะวิกฤติถ้าคนไทยมีศรัทธาวิปริต, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗), หน้า ๓๓.

การปกครองสงฆ์จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญ เพราะถ้ามีระบบปกครองดีศาสนาก็มีความเจริญมั่นคง การปกครองหรือการบริหารที่ดีนั้น จะต้องมียุทธวิธีและวิธีการจัดการหรือมีแนวคิดซึ่งขึ้นอยู่กับงานมอบอำนาจกระจายงานให้ผู้อยู่ฝ่ายบริหารระดับต่าง ๆ รับผิดชอบตามความรู้ความสามารถของตน และพัฒนาการในด้านต่าง ๆ เพราะการปกครองคณะสงฆ์ปัจจุบันนี้ มีอำนาจรัฐและจารีตประเพณีเข้ามาเกี่ยวข้อง เมื่อมีอธิกรณ์เกิดขึ้นต้องอาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นเกณฑ์จัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์^๙

การปกครองสงฆ์ จึงถือว่าเป็นหัวใจหลักในงานบริหารจัดการกิจการของคณะสงฆ์ คือ ด้านการปกครอง การศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ สาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์ ให้ดำเนินไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎระเบียบ มหาเถรสมาคม ข้อบังคับ มติ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชหรือคำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน การระงับอธิกรณ์ การวินิจฉัย การลงนิคหกรรม การวินิจฉัยข้ออุทธรณ์ต่าง ๆ ตลอดถึงการแต่งตั้งถอดถอนเจ้าคณะพระสังฆาธิการ ควบคุมดูแลให้ไปตามข้อวัตรปฏิบัติของจริยาพระสังฆาธิการ และสถาบันคณะสงฆ์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้ตระหนักถึงความสำคัญในระบบการปกครองคณะสงฆ์ในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะปัจจุบันนี้ วิทยาการด้านการบริหารและการจัดการก้าวหน้าไปมาก คณะสงฆ์จะได้ใช้วิทยาการเหล่านั้นมาช่วยเสริมการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ กิจการคณะสงฆ์บางอย่างอาจอาศัยการบริหารแบบราชการของฝ่ายบ้านเมือง กิจการคณะสงฆ์บางอย่างอาจอาศัยการบริหารที่คล่องตัวแบบภาคเอกชน และกิจการบางอย่างต้องบริหารตามหลักพระธรรมวินัย^{๑๐} เพื่อพัฒนาองค์กรของคณะสงฆ์และการปกครองคณะสงฆ์ให้มีความเรียบร้อยดีงาม ตามพระธรรมวินัยสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาตลอดไป

๓.๒ ความหมายหลักการปกครองสงฆ์

การปกครอง หมายถึง การให้ความคุ้มครอง การดูแล การรักษา การควบคุม^{๑๑} การปกป้อง การบริหาร และวางระเบียบกฎเกณฑ์สำหรับหมู่คณะหรือสังคม เพื่อให้หมู่คณะหรือสังคมมีความสงบสุขเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม

หลักการปกครอง หมายถึง หลักธรรมหรือสาระสำคัญของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาสำหรับให้บุคคลได้ยึดถือเป็นแนวประพฤติปฏิบัติ ในด้านการบริหารการปกครองและ

^๙ กรมการศาสนา, *คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยการคณะสงฆ์และการพระศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

^{๑๐} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๗๘.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๑๘๘.

ด้านคุณธรรมและจริยธรรม ในการปกครองของแต่ละรูปแบบของการปกครองสงฆ์ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

รูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์ หมายถึง การปกครองตามรูปแบบเดิมของคณะสงฆ์ด้วยหลักธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

รูปแบบของการปกครอง ใช้ในความหมายเดียวกันกับคำว่า “ระบอบการปกครอง” หมายถึงแบบแผนของการปกครองแคว้น หรือรัฐในพุทธกาลที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งมีรูปแบบวิธีการและเนื้อหาสาระแตกต่างกันไปในแต่ละแคว้นหรือรัฐ ตลอดถึงรูปแบบการปกครองของสงฆ์ด้วย ซึ่งรูปแบบของการปกครองนั้นถือว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสังคมมนุษย์ทุก ๆ สังคมเนื่องจากมีทั้งกติกาที่กำหนดโครงสร้างทางการปกครองและกฎระเบียบต่าง ๆ ที่ชัดเจน ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทาง การปกครอง เพื่อควบคุมสังคมนั้น ๆ ให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข^{๑๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ธรรมานุญชีวิต” ว่า การปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคมประชาธิปไตย พึ่งรู้หลักและปฏิบัติในหลักอริยปไตย คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า อริยปไตย ๓ ประการ^{๑๓} คือ

๑) อัตตาริยปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ฐานะศักดิ์ศรี เกียรติภูมิของตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนาและสิ่งที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่วทำดีด้วยเคารพตน

๒) โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ การทำการด้วยปรารถนาจะเอาใจหมู่ชน หาความนิยมหรือหวั่นกลัวเสียงกล่าวว่าเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่วทำดี ด้วยเคารพเสียงหมู่ชน

๓) ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักการความจริง ความถูกต้องความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนาสิ่งที่ได้ศึกษา ตรวจสอบตามข้อเท็จจริงและความคิดเห็น ที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัด และพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญาจะมองเห็นได้ด้วยความสามารถที่ใจว่า เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงามเป็นประมาณอย่างสามัญ ได้แก่ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา ถ้าต้องการรับผิดชอบต่อรัฐประชาธิปไตย พึ่งถือหลักข้อ ๓ คือ ธรรมาธิปไตย เพราะพระพุทธเจ้าทรงยกย่องธรรมาธิปไตยว่าประเสริฐที่สุด โลกาธิปไตยก็ยิ่งดึกว่าอัตตาริยปไตย จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้ตำหนิระบบเผด็จการที่ใช้อัตตาริยปไตย ถ้าระบบเผด็จการ

^{๑๒} นายนครินทร์ แก้วโชติรุ่ง, “รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมานุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙-๒๐.

นั้นยึดมั่นในธรรม ในความถูกต้องมีความรักความเมตตาต่อประชาชนเหมือนพ่อปกครองลูก และมีได้ยกย่องว่าระบอบประชาธิปไตยหรือโลกาธิปไตยนั้นประเสริฐที่สุด แม้นักปรัชญาเมธีทางการปกครองยุคปัจจุบัน ก็เห็นด้วยกับพระพุทธเจ้าโดยกล่าวว่า “ประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่เลวน้อยที่สุด”

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงฺคโล) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “การบริหารวัด” ให้ความหมายการปกครองว่า พระภิกษุสงฆ์มีฐานะพิเศษจากคฤหัสถ์ คือ มีพระธรรมวินัยเป็นธรรมานุญ การปกครอง การบริหาร โดยเฉพาะอีกต่างหากจากตัวบทกฎหมายของบ้านเมือง กล่าวคือ พระภิกษุรวมทั้งสามเณรทุกรูป ต้องอยู่ภายใต้พระธรรมวินัยพุทธบัญญัติ ต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัย โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อสลัดตนออกจากทุกข์ทั้งปวง และเพื่อทำนิพพานให้แจ้ง ตามที่ได้เปล่งวาจาขอบรรพชาอุปสมบทต่อพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ (พระกรรมวาจาจารย์ และพระอนุสาวนาจารย์) และหมู่พระภิกษุ คือสงฆ์ในปริณทลพิธีว่า “สพฺพทุกฺขนิสฺสรณนิพฺพานสจฺฉิกรณตฺถาย เพื่อสลัดตนออกจากทุกข์ทั้งปวง และเพื่อทำนิพพานให้แจ้ง”^{๑๔}

พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “การปกครองคณะสงฆ์ไทย” ให้ความหมายไว้ว่า การปกครอง หมายถึง การกิจที่วัดโดยภิกษุผู้เป็นเจ้าของหรือเจ้าคณะปกครอง ดำเนินการสอดส่องดูแลรักษาความเรียบร้อยดีงาม เพื่อให้พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ที่อยู่ในวัด หรือในการปกครองปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมาย ข้อบังคับ กฎระเบียบ คำสั่งประกาศของมหาเถรสมาคม หรือพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราช การกิจด้านนี้ครอบคลุมไปถึงการที่ภิกษุได้ทำหน้าที่ปกครองทุกระดับ นับตั้งแต่ผู้ช่วยเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะภาค เจ้าคณะใหญ่ (หน) นอกจากนี้ยังรวมถึงการที่ภิกษุทำหน้าที่พระกรรมวาจาจารย์ เป็นพระอุปัชฌาย์ในการอุปสมบทกุลบุตร หรือการจัดระบบการเป็นอยู่ ในสังคมสงฆ์เน้นการบำบัดทุกข์บำรุงสุขเป็นหลักภายใต้วิธีการ ๓ วิธี คือ

๑. นิคคหิวิธี คือ การข่มคนที่ควรข่มหรือตำหนิคนที่ควรตำหนิ
๒. ปคคหิวิธี คือ การยกย่องคนที่ควรยกย่อง
๓. ปวารณหิวิธี คือ เปิดโอกาสให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนสั่งสอนตนได้ คือให้ตักเตือนซึ่งกันและกัน ทั้งนี้โดยอาศัยเครื่องมือ ๓ ประการ

๓.๑) พระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้และบัญญัติไว้แล้ว

๓.๒) กฎหมายบ้านเมือง ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดให้ใช้อำนาจทางรัฐสภาให้ตราขึ้นไว้ตามกระบวนการนิติบัญญัติ เพื่อจัดระเบียบและบังคับการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย

^{๑๔} พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงฺคโล), *การบริหารวัด*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (นครปฐม: เพชรเกษมการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๓.

๓.๓) ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีอันดีงาม ที่บรรพบุรุษบูรพาจารย์ยอมรับและ
นำปฏิบัติสืบ ๆ กันมา^{๑๕}

พระครูนิกรสุนทรกิจ (สมพงษ์ นุ่มสกุล) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความ
สามัคคีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า ความสามัคคีใน ๓ ลักษณะ คือ สังฆราชา (ความร่า
ฉานของหมู่คณะ) สังฆเภท และ สังฆสามัคคี ในพระสูตรต้นตปิฎกได้ให้ความหมายสามัคคีว่า หมายถึง
เอาการตั้งกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมที่ประกอบด้วยเมตตาในมิตรสหาย และคนทั้งหลายใน
สังคม โดยไม่ถือว่าตนเป็นใหญ่กว่าคนอื่น ให้เกียรติให้ความสำคัญต่อผู้อื่นด้วย จึงจะถือว่าได้บำเพ็ญ
สามัคคีธรรม ในพระอภิธรรมปิฎก ได้กล่าวถึงความสามัคคีในลักษณะเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของอันตราย
ที่เกิดจากไฟทั้ง ๓ อย่างคือ ราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งสามสิ่งนี้เป็นสาเหตุให้เกิดความแตกแยกของความ
สามัคคีในหมู่ชน ส่วนความหมายโดยอรรถ สรุปได้ว่า ความสามัคคีเป็นการแสดงออกซึ่งการร่วมแรง
ร่วมใจกัน เพื่อปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพ ความสามัคคีต้องอาศัยความอดทน
เสียสละ ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน และตระหนักในปัญหาร่วมกัน โดยจะต้องมีการทำงาน
ร่วมกันบ่อย ๆ ความสามัคคีจะก่อให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียวกัน และสามารถปฏิบัติงานทุกอย่าง
ได้สำเร็จ^{๑๖}

พระอธิการพิริชเดช มหามนตรี ได้กล่าวถึง การเมืองการปกครองในสมัยพุทธกาลไว้ใน
วิทยานิพนธ์เรื่อง “หลักธรรมะในพระไตรปิฎกกับหลักการและรูปแบบการปกครองระบอบ
ประชาธิปไตย” ว่า มี ๒ ลักษณะ คือ รัฐที่มีการปกครองแบบราชาธิปไตย หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์
ซึ่งมีพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการปกครอง เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยหรืออำนาจอัดขาด
สูงสุดในการปกครองแต่เพียงผู้เดียว กับรัฐที่มีการปกครองแบบสามัคคีธรรม ซึ่งมี ๒ แบบด้วยกัน คือ
แบบสาธารณรัฐซึ่งเป็นการปกครองแบบสภาของตระกูลนั้น ๆ โดยมีประธานสภาเป็นกษัตริย์ กับแบบ
สมาพันธรัฐซึ่งมีการกำหนดระยะเวลาของการปกครอง ของพระราชชาติแต่ละพระองค์เป็นคราว ๆ ไป^{๑๗}

พระมหาธรรมรัต อริยธมโม (ยศขุน) ได้กล่าวถึงลักษณะทางการเมืองการปกครองในสมัยพุทธกาล
ไว้ในหนังสือเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก” ว่า มี ๒ รูปแบบ คือ

^{๑๕} พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร:
บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๗๖.

^{๑๖} พระครูนิกรสุนทรกิจ (สมพงษ์ นุ่มสกุล), “วิทยานิพนธ์เรื่องศึกษาวิเคราะห์เรื่องความสามัคคี
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), บทคัดย่อ.

^{๑๗} พระอธิการพิริชเดช มหามนตรี, “หลักธรรมะในพระไตรปิฎกกับหลักการและรูปแบบการปกครอง
ระบอบประชาธิปไตย”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชารัฐศาสตร์: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช,
๒๕๕๒), หน้า ๕๘-๕๙.

แบบราชาธิปไตย พระมหากษัตริย์หรือพระราชามีอำนาจสมบูรณ์ในการปกครอง กับแบบสามัคคีธรรม เป็นการปกครองแบบไม่มีกษัตริย์เป็นประมุขทรงอำนาจเด็ดขาด มีแต่ผู้ได้รับเลือกให้ทำหน้าที่เป็นประมุขแห่งรัฐ แล้วบริหารงานโดยการปรึกษาหารือกับสภา ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกแห่งเจ้าวงศ์ต่าง ๆ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นคณะผู้ครองแคว้น ซึ่งผู้วิจัยมองว่าเป็นระบบราชาธิปไตยสมัยโบราณ^{๑๘}

ปรีชา ช่างขวัญยืน กล่าวไว้ในหนังสือ “ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก” ว่า คำสอนของพระพุทธศาสนาไม่ได้มุ่งที่ระบบการเมืองว่าระบบใดดีที่สุด แต่เน้นการสอนบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการเมือง โดยเฉพาะบุคคลผู้มีอำนาจ เช่น ผู้ปกครองและข้าราชการให้เป็นคนดี เพราะฉะนั้น ในพระพุทธศาสนาจึงมีหลักธรรมคำสอนที่สอนผู้ปกครองรัฐ ทั้งรัฐแบบราชาธิปไตยและรัฐแบบสามัคคีธรรม และยังมองว่าการปกครองแบบสามัคคีธรรมกับการปกครองของสงฆ์นั้น มิใช่การปกครองแบบราชาธิปไตย^{๑๙}

ในสมัยพุทธกาล การปกครองสงฆ์ไม่ได้มีระเบียบแบบแผนอะไรมากนัก และคณะสงฆ์ยังไม่ได้ดำรงสถานะการเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของประชาชนเช่นปัจจุบัน เพราะพุทธศาสนาเพิ่งเริ่มต้นและท้าทายต่อความเชื่อในจารีตเดิมของศาสนาพราหมณ์ เจตจำนงในการออกบวชเกิดจากความเบื่อหน่ายและมุ่งหาจุดหลุดพ้นทางโลก แต่โดยเนื้อแท้การปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาล มีลักษณะความเป็นราชาธิปไตยและเป็นสังคมที่มีความเสมอภาค พระสงฆ์ทุกรูปมีหน้าที่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย พระเถระผู้เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์มีหน้าที่ปกครองสาธุศิษย์ของตน แต่ในสังฆกรรมทั้งปวง สงฆ์ย่อมเป็นใหญ่ไม่เลือกว่าจะเป็นอาจารย์หรือสาธุศิษย์ เมื่อมีกิจสงฆ์เกิดขึ้นจะต้องมีการประชุมสงฆ์ และถือมติเอกฉันท์เป็นหลัก เนื่องจากพระสงฆ์สาวกยังไม่มากนัก ความเสื่อมอันเกิดจากข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์จึงมีน้อย ดังปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกพระสงฆ์ที่ล่วงละเมิดสิกขาบทอยู่เนื่อง ๆ มีเพียงกลุ่มพระสงฆ์ฉัพพัคคีย์ หลักที่ใช้ในการปกครองมีเพียงพระธรรมวินัย ไม่จำเป็นต้องอาศัยพระราชอำนาจจากพระเจ้าแผ่นดิน หรือผู้ปกครองรัฐให้ออกกฎหมายบังคับสั่งสมณฑล ฝ่ายอาณาจักรมีหน้าที่ถวายศาสนูปถัมภ์แต่ด้านเดียว^{๒๐}

สรุปได้ว่า หลักการปกครองหรือหลักการบริหารที่ดีนั้น จะต้องมียุทธวิธีแบบและวิธีการจัดการหรือมีแนวคิด ซึ่งขึ้นอยู่กับงานมอบอำนาจกระจายงานให้ผู้อยู่ฝ่ายบริหารระดับต่าง ๆ

^{๑๘} พระมหาธรรมรัต อริยธมโม (ยศขุน), การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก, พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานวันคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๑๖ กันยายน ๒๕๔๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๘-๔๒.

^{๑๙} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๗-๗๙.

^{๒๐} คณินิตย์ และสุบรรณ จันทบุตร, ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด: ศึกษาเฉพาะกรณีวัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี, (กรุงเทพมหานคร: พริกหวานกราฟฟิค, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗.

รับผิดชอบตามความรู้ความสามารถของตนและพัฒนาการในด้านต่าง ๆ การปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงปกครองพระสงฆ์สาวกแบบระบบพ่อปกครองลูก โดยอาศัยพระธรรมวินัยเป็นหลัก พระสงฆ์มีสิทธิเท่าเทียมกัน มีการประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปตามหลักพุทธบัญญัติ และให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าทรงดำเนินการปกครองสงฆ์ด้วยพระองค์เอง ทรงมีวิธีการคัดเลือกกลั่นกรองบุคลากรมาบวชในพระพุทธศาสนา โดยมีหลักพระธรรมวินัยเป็นฐานรองรับตลอดจนทรงให้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย เป็นการสร้างระบบสังคมสงฆ์เพื่อให้มีความเป็นระเบียบดีงาม และเพื่อเป็นการนำไปสู่การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นเอง

๓.๓ หลักการปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

ในสมัยพุทธกาลการปกครองสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ระยะเริ่มแรกซึ่งมีสาวกไม่มากนัก พระพุทธเจ้าทรงปกครองสงฆ์ด้วยพระองค์เอง ต่อมาเมื่อมีการส่งสาวกไปเผยแผ่พระศาสนาในสถานที่ต่าง ๆ มีผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและขอบวชเพิ่มมากขึ้น พระองค์จึงทรงอนุญาตให้พระสาวกผู้เป็นพระเถระ เป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้แก่กุลบุตรผู้เลื่อมใสเข้ามาขอบวช พร้อมทั้งให้การปกครองอบรมและให้การศึกษาพระธรรมวินัย เมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ขยายเพิ่มมากขึ้นไปเรื่อย ๆ เกิดกรณีพิพาทบางรูปมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมกับความเป็นสมณะ หรือกับความเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า พระองค์จึงเริ่มทรงบัญญัติกำหนดกฎเกณฑ์หรือระเบียบแบบแผนข้อปฏิบัติต่าง ๆ ออกมา กฎเกณฑ์หรือระเบียบที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้นนั้นจึงเรียกว่า “วินัย” ซึ่งเป็นเครื่องมือสร้างความสงบสุข ความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม ให้เกิดขึ้นแก่สาวกของพระองค์^{๒๑}

รูปแบบการปกครองพระสาวกของพระพุทธองค์จึงค่อย ๆ พัฒนาปรับปรุงมาตามลำดับจากต้นพุทธกาล ซึ่งพระองค์ทรงเป็นศูนย์กลางของการตัดสินใจในกิจกรรมต่าง ๆ ของเหล่าพระสาวก ภายหลังพระองค์ก็ทรงมอบอำนาจการตัดสินใจในกิจกรรมต่าง ๆ นั้น ให้แก่เหล่าพระสาวกที่เรียกว่า “สงฆ์” พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตมอบอำนาจให้สงฆ์ปกครองกันเอง โดยมีพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้เป็นหลักประพฤติปฏิบัติ และมีพระเถระที่เป็นพระอรหันต์บ้าง เป็นผู้ทรงธรรมวินัยบ้าง เป็นผู้ปกครองดูแลให้การอบรม เมื่อเกิดการร้องเรียนหรือกล่าวโทษภิกษุรูปใดรูปหนึ่งขึ้นเรียกว่า “อธิกรณ์”^{๒๒} พระองค์ก็จะทรงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์แล้ว ไล่สวนภิกษุผู้เป็นต้องเหตุของเรื่องร้องเรียนหรือกล่าวโทษนั้น เมื่อภิกษุนั้นยอมรับ พระองค์ก็จะทรงชี้ให้เห็นโทษของการกระทำนั้น ๆ จากนั้นก็ทรงบัญญัติข้อห้าม (วินัย) เกี่ยวกับเรื่องนั้น พร้อมกำหนดโทษ (เรียกว่า อาบัติ) หนักเบาบ้างตามสมควรแก่กรณีนั้น ๆ

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน วิ.อ. (บาลี) ๑/๓๙/๒๓๖-๒๓๗, วิ.อ. (ไทย) ๑/๓๙/๓๒๗-๓๓๑.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๖/๒๑๕/๓๓๑-๓๔๔.

๓.๓.๑ การปกครองสงฆ์ตามแบบพระธรรมวินัย

การปกครองสงฆ์ได้มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล หลักการที่ใช้ในการปกครองในครั้งนั้น คือ พระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าทรงปกครองคณะสงฆ์โดยธรรมาธิปไตย กล่าวคือ ทรงแสดงธรรมบัญญัติพระวินัย การบริหารกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนา และทรงวินิจฉัยอธิกรณ์ของพระสงฆ์โดยที่พระองค์ทรงเป็นพระธรรมราชา มีพระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดีเป็นผู้ช่วยตามที่ทรงโปรดให้ช่วย พร้อมพระโมคคัลลานะและพระเถระทั้งหลาย ผู้เป็นสังฆมิตรและสังฆปริณายกเป็นหมู่ ๆ ทรงมอบให้สงฆ์เพื่อเป็นสมานสังวาสกัน คือมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมเสมอกัน เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัยและต้องมีมติเป็นเอกฉันท์เป็นสำคัญ

ทัศนะนักปราชญ์เกี่ยวกับนักปกครองสงฆ์ เช่น **สุนทร ณ รั้งสี**^{๒๓} กล่าวว่าไว้ว่า

๑. **สังคมสงฆ์** มีการบัญญัติวินัยเพื่อใช้ปกครองสงฆ์ หรือใช้เป็นหลักปฏิบัติของพระภิกษุ แต่พระธรรมวินัยนั้น เป็นพุทธบัญญัติทั้งหมดหาใช่สงฆ์หรือผู้แทนของสงฆ์เป็นผู้บัญญัติ อย่างไรก็ตามเป็นผู้บัญญัติกฎหมายในระบอบประชาธิปไตยไม่ จุดประสงค์ในการบัญญัติพระวินัยก็เพื่อให้สงฆ์อยู่ร่วมกันด้วยดี พ้นจากมลทินและกิเลสต่าง ๆ ทำให้ประชาชนเกิดความเลื่อมใสและเป็นเครื่องส่งเสริมปฏิบัติธรรม ดังมีปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เราจะบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์
- ๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
- ๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก
- ๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
- ๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
- ๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
- ๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
- ๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว
- ๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัตถธรรม
- ๑๐) เพื่อเอื้อเฟื้อวินัย”^{๒๔}

พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่ภิกษุทั้งหลาย สรุปได้ดังนี้ ข้อ ๑,๒ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมคือสงฆ์, ข้อ ๓,๔ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่บุคคล, ข้อ ๕,๖ ทรงบัญญัติ

^{๒๓} สุนทร ณ รั้งสี, “สถาบันทางการเมืองตามแนวพุทธศาสตร์” รัฐศาสตร์แนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๐), หน้า ๓๕-๖๐.

^{๒๔} วิมหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๗-๒๙, วิมหา. (ไทย) ๒/๕๖๖/๙๒, วิ.ป. (ไทย) ๘/๒/๔.

เพื่อประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์หรือแก่ชีวิต, ข้อ ๗,๘ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน, ข้อ ๙,๑๐ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา, ข้อ ๑๐ คำว่า เพื่อเอื้อเฟื้อวินัย หมายถึง เพื่อเชิดชูคำจูน ประคับประคองพระวินัย ๔ อย่าง คือ สังฆวินัย ปหานวินัย สมถวินัย บัญญัติวินัย

๒. **ด้านการบริหาร** ในสมัยเมื่อยังมีสาวกไม่มากนัก พระพุทธองค์ทรงบริหารพระศาสนาด้วยพระองค์เอง โดยมีพระสาวกที่สำคัญ เช่น พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ ช่วยแบ่งเบาภาระบ้างตามความจำเป็น ต่อมาเมื่อมีพระสาวกเพิ่มขึ้นและมีผู้ขอเข้ามาอุปสมบทในพุทธศาสนามากขึ้น พระองค์ก็ได้ทรงอนุญาตให้พระสาวกให้อุปสมบทแก่ผู้เข้ามาขอบวชได้ โดยให้ผู้ขอบวชเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ครั้งต่อมาเมื่อภิกษุเพิ่มขึ้นอีก พระองค์ทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ในการทำกิจทั้งปวงของพุทธศาสนา เช่น การให้บรรพชาอุปสมบท การกรานกฐิน การกำหนดเขตสีมา การระงับอธิกรณ์ เป็นต้น ซึ่งเท่ากับให้สงฆ์เป็นผู้บริหารงานพระพุทธศาสนา ตามระเบียบที่ได้ทรงกำหนดไว้นั่นเอง ส่วนการบริหารคณะสงฆ์ในรูปองค์กร เช่น มหาเถรสมาคมนั้นไม่บัญญัติในพระวินัย แต่ก็ได้จัดพระวินัย

๓. **ด้านตุลาการ** สถาบันตุลาการทางพระพุทธศาสนามีลักษณะบางอย่างคล้ายกับสถาบันตุลาการทางอาณาจักร มีกฎหรือระเบียบที่สังคมวางไว้เป็นบรรทัดฐาน แห่งการกระทำของบุคคลในสังคม ป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำหรือความประพฤติ ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความสงบสุขของสังคม ฝ่ายอาณาจักรมีกฎหมายเป็นหลักในการปกครอง ส่วนฝ่ายพุทธจักรมีธรรมวินัยเป็นหลักทั้งสองฝ่าย อาณาจักรและพุทธจักร มีกระบวนการพิจารณาดีหรืออธิกรณ์ และมีวิธีลงโทษตามโทษานุโทษ แต่ลักษณะการลงโทษตามพระวินัย กับโทษของกฎหมายบ้านเมืองมีข้อแตกต่างกันมาก ความผิดที่ร้ายแรงบางอย่างของบรรพชิต เช่น ความผิดทางเพศ สำหรับฝ่ายอาณาจักรอาจไม่ถือว่าเป็นผิด

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ตามความเห็นของ **พระโสภณคุณาภรณ์** (ระแบบ จตฺตนาโณ) กล่าวไว้ว่า^{๒๕}

ตอนต้นพุทธกาลจำนวนของผู้เข้ามาบวชไม่มากนัก และส่วนมากท่านที่เข้ามาบวชบรรลุมรรคผลระดับสูงในทางศาสนา ไม่มีปัญหาเรื่องความประพฤติการปกครองแต่อย่างใด แต่เมื่อจำนวนพระเพิ่มขึ้น คนที่เข้ามาบวชมีเจตนาแตกต่างกัน ความจำเป็นในด้านการบริหารก็เกิดขึ้น ทรงจัดให้มีบุคคล คณะผู้รับผิดชอบในความประพฤติ การศึกษา การปฏิบัติของผู้ที่เข้ามาบวช โดยขึ้นตรงต่อพระพุทธองค์ ในกรณีที่มีปัญหาด้านพระวินัยและด้านความสงสัยไม่เข้าใจในพระธรรม ท่านรับผิดชอบในการปกครองพระภิกษุสามเณรเริ่มต้นจาก

อุปัชฌาย์อาจารย์ มีหน้าที่ในการปกครอง อบรม สั่งสอน สัทธินาสิก อันเตวาสิกของตน โดยทรงกำหนดวัตรให้แต่ละฝ่ายปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้อเฟื้อ โดยให้ฝ่ายผู้ปกครองสร้าง

^{๒๕} พระโสภณคุณาภรณ์ (ระแบบ จตฺตนาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ศิวพร จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๖๘-๗๐.

ความรู้สึกต่อสัทธิวิหาริกของตน อันเตวาสิกของตนเหมือนบุตร ฝ่ายสัทธิวิหาริก อันเตวาสิกจะต้องสร้างความรู้สึกต่ออุปัชฌาย์อาจารย์ฐานะบิดา การอยู่ร่วมกันของท่านเหล่านั้น จึงมีลักษณะที่อบอุ่น ต่างฝ่ายต่างดูแลความเป็นอยู่ของกันและกัน ทรงให้อำนาจแก่อุปัชฌาย์อาจารย์ ในอันที่จะลงโทษแก่สัทธิวิหาริกและอันเตวาสิกของตนผู้ประพฤติมิชอบได้ โดยทรงกำหนดให้เป็นเงื่อนไขในการวินิจฉัยลงโทษ การขอขมา การงดโทษไว้

เจ้าอาวาสและคณาจารย์ เจ้าอาวาสตอนแรกไม่ค่อยปรากฏเด่นชัดนัก นอกจากเรื่องในอรรถกถา อำนาจคงไม่มีมากเหมือนปัจจุบัน งานส่วนมากมักหนักไปในด้านการดูแลความสงบเรียบร้อยภายในวัด มีนวัตรกรรมเป็นต้น ส่วนคณาจารย์เป็นตำแหน่งที่เกิดในยุคหลัง เมื่อพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงแสดงบัญญัติเพิ่มขึ้นจำเป็นต้องมีการจำทรงไว้ พระเถระทั้งหลายได้แบ่งกันเรียนจำทรงพระธรรมวินัยและถ่ายทอดให้แก่ศิษย์ของตน

ตำแหน่งเหล่านี้พระเถระรูปเดียว อาจจะต้องดำรงตำแหน่งอุปัชฌาย์อาจารย์เจ้าอาวาสและคณาจารย์ในขณะเดียวกันได้ จะต่างกันก็แต่ลักษณะงานเท่านั้น พระเถระที่รับผิดชอบงานพระศาสนาทั้งหมดจะขึ้นตรงต่อพระพุทธเจ้า จึงมีธรรมเนียมว่าหลักจากออกพรรษาแล้ว พระที่จำพรรษาอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของชมพูทวีปจะมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อกราบทูลรายงานเหตุการณ์ต่าง ๆ การปฏิบัติธรรม ผลการปฏิบัติธรรม ตลอดจนถึงเรียนกรรมฐานในพุทธสำนัก ตามปกติพระพุทธเจ้าจะใช้เวลานอกพรรษาเสด็จไปเยี่ยมภิกษุทั้งหลายและโปรดสัตว์โลกเป็นต้น ในสมัยนั้นถึงแม้ว่าจะมีปัญหาต่าง ๆ ทั้งด้านศีลและทฎฐิ แต่สามารถจัดให้สงบระงับลงไปได้ โดยองค์พระพุทธเจ้าเองบ้าง พระมหาเถระทั้งหลายบ้าง สังคมสงฆ์จึงกลายเป็นสังคมที่สงบเย็นโดยมาก^{๒๖}

๓.๓.๒ การใช้อำนาจในการปกครองสงฆ์

การปกครองทุกรูปแบบมีอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้องโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพื่อให้เข้าใจการใช้อำนาจในการปกครองคณะสงฆ์ มาศึกษาประเด็นดังต่อไปนี้ก่อน

๓.๓.๒.๑ ความหมายของอำนาจ

ณัชชาภัทร อุ่นตรงจิต ได้ให้ความหมายของอำนาจ^{๒๗} ไว้ว่า คำว่า อำนาจ นั้นหมายความว่า พลังอะไรบางอย่างที่จะสามารถบังคับให้คน หรือกลุ่มคนที่มีอำนาจน้อยกว่ากระทำการตามที่ต้องการ เช่น พ่อมีอำนาจจะบังคับให้ลูกไปโรงเรียน ตำรวจมีอำนาจบังคับให้ผู้คนปฏิบัติตามกฎจราจร กลุ่มประเทศผู้ผลิตน้ำมันส่งออกหรือโอเปก (OPEC) รวมตัวกันเพื่อสร้างอำนาจในการ

^{๒๖} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๒๗} ณัชชาภัทร อุ่นตรงจิต, *รัฐศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔.

ต่อรองราคาน้ำมันในตลาดโลก อำนาจเป็นสิ่งที่หอมหวานน่าครอบครอง เพราะใครที่ครอบครองแล้วก็สามารถบังคับให้ใคร ๆ ที่มีอำนาจน้อยกว่าทำในสิ่งที่ตนเองต้องการ ทั้งนี้ทั้งนั้นอำนาจอาจจะอยู่ในรูปแบบอะไรก็ได้ เช่น ข้อมูลข่าวสาร ฐานะทางการเงิน เกียรติยศในสังคม หรือที่ดั้งเดิมที่สุด คือ อำนาจในการใช้ความรุนแรง

William P.scott ได้ให้ความหมายของคำว่าอำนาจ^{๒๘} (power) ไว้ใน Dictionary of Sociology อย่างสนใจว่า อำนาจ คือศักยภาพของบุคคล หรือกลุ่มที่จะทำให้บรรลุจุดประสงค์ หรือแผนและการควบคุม บงการ หรือการมีอำนาจโน้มน้าวพฤติกรรมของผู้อื่นให้ปฏิบัติตาม ถึงแม้ว่าจะชอบหรือไม่ก็ตาม

สรุปความได้ว่า อำนาจ คือพลังหรือศักยภาพของบุคคล หรือกลุ่มที่สามารถบังคับ หรือ บงการให้ผู้อื่น กลุ่มอื่น ปฏิบัติตามความต้องการของตนเองถึงแม้จะไม่ชอบก็ตาม

๓.๓.๒.๒ ประเภทของอำนาจ

อำนาจของการปกครองอาจแบ่งได้หลายประเภท แต่สรุปแล้วสามารถแยกอำนาจของรัฐบาลที่ใช้การปกครองประเทศได้ ๓ ลักษณะ^{๒๙} ด้วยกัน คือ

๑. เผด็จการเบ็ดเสร็จ หมายถึง การที่รัฐบาลเข้าไปควบคุมกิจกรรมทุกอย่าง ทั้งใน ด้านการศึกษา ศาสนา สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง เป็นต้น ประชาชนผู้อยู่ภายใต้การปกครองไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมเหล่านี้ได้ ทุกอย่างเป็นไปตามที่รัฐบาลกำหนดหรือจัดการให้ทั้งสิ้น แม้จะไม่พอใจแต่ก็ไม่สามารถจะคัดค้านหรือวิพากษ์วิจารณ์อะไรได้

๒. อำนาจนิยม หมายถึง การที่รัฐบาลยอมเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพเกือบทุกด้าน คงเว้นเฉพาะด้านการเมืองเท่านั้น ที่รัฐบาลจะเข้มงวดกวดขันเป็นพิเศษ ไม่ยอมเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมแต่อย่างใด หรือหากจะมีการเปิดโอกาสบ้างก็เป็นเพียงกลวิธีเพื่อกลบเกลื่อน มิให้นานาอารยประเทศตำหนิการปกครองประเทศของตนเองมากเกินไปเท่านั้น

๓. เสรีนิยม หมายถึง การที่รัฐบาลเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้สิทธิเสรีภาพของตนอย่างเต็มที่ เพื่อให้มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของรัฐบาล ทั้งใน ด้านการศึกษา สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง เป็นต้น รัฐบาลจะเข้าไปควบคุมบ้าง ก็เพียงเฉพาะในสิ่งที่เห็นว่าจำเป็นเท่านั้น เช่น ในด้านความสงบสุขของประเทศ การเข้าไปแทรกแซงเพื่อจัดการเอารัดเอาเปรียบของคนส่วนน้อย โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้ประชาชนส่วนใหญ่มีความสมบูรณ์ มั่งคั่ง และดำรงอยู่ด้วยความสงบสุขเป็นสำคัญ

^{๒๘} William P.scott. **Dictionary of Sociology**, Delhi: General Boook Depot 1990, p. 307.

^{๒๙} แสวง อุดมศรี, **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๕-๖.

๓.๓.๓ การใช้อำนาจการปกครองสงฆ์ตามพระธรรมวินัย

การใช้อำนาจการปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งขึ้นเป็นสังคมตัวอย่าง คือสังคมสงฆ์ โดยทรงใช้วิธีการทำให้มีระบบการที่บุคคลหลายสาขาอาชีพ ต่างเพศ ต่างผิวพรรณ มาอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน และมีระเบียบแบบแผนในการเป็นอยู่ ตลอดจนการดำเนินกิจกรรม เพื่อให้บุคคลเหล่านั้นได้รับประโยชน์จากการสอนของพระองค์อย่างเต็มที่ ในระยะแรกที่พระองค์ทรงประกาศหลักคำสอนนั้น มีผู้สนใจเข้ามาศึกษาพระองค์ก็ทรงรับและสั่งสอนเอง พร้อมกันนั้นก็จัดส่งไปประกาศพระศาสนาไปยังเมืองน้อยใหญ่อื่น ๆ เมื่อกิจการเจริญเติบโตตามลำดับ มีภิกษุจำนวนมากเกินกว่าที่จะทรงดูแลได้ทั่วถึง จึงมอบอำนาจให้พระสงฆ์ดูแลและปกครองกันเอง โดยเคารพนับถือตามลำดับอาวุโส พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งในฐานะธรรมราชา ทรงปกครองแบบพ่อปกครองลูกหรืออาจารย์ปกครองศิษย์ ถือความสุจริตใจเป็นพื้นฐาน และทรงมอบอำนาจให้สงฆ์เป็นใหญ่ใช้ระบอบสามัคคีธรรมซึ่งอาจเรียกว่า “สังฆาธิปไตย”^{๓๐} เป็นรูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์ คือกลุ่มพระภิกษุทั้งหมด มิใช่ทรงมอบพระราชอำนาจให้กับภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเข้ามาผูกขาดอำนาจในการบริหารจัดการ โดยให้คณะสงฆ์เป็นผู้ปกครองกันเอง ทั้งนี้มีพระธรรมวินัยเป็นเหมือนรัฐธรรมนูญที่องค์กรสงฆ์จะต้องประพฤติปฏิบัติตามแนวทางที่ได้ทรงบัญญัติเอาไว้

นอกจากนี้ ยังมีพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงประชุมสงฆ์พิจารณาบัญญัติขึ้น นับตั้งแต่ช่วงตอนกลางแห่งการอุบัติขึ้นของพระพุทธศาสนาเป็นต้นมา ไม่มีการจัดเป็นหมวด ไม่มีการจัดลำดับความสำคัญ และไม่มีการเรียงลำดับข้อ อันเนื่องมาจากการที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมและบัญญัติวินัยตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ต่อเมื่อมีการสังคายนาครั้งที่ ๑ ภายใต้การนำของพระมหากัสสปเถระ^{๓๑} จึงได้มีการพิจารณาจัดแบ่งออกเป็นหมวด ๆ เรียงลำดับความสำคัญ โดยแบ่งออกเป็นข้อ ๆ รวมกันเรียกว่า “พระวินัย” คือสิกขาบทต่าง ๆ สำหรับภิกษุ ๒๒๗ ข้อ สำหรับภิกษุณี ๓๑๑ ข้อ^{๓๒}

๓.๔ รูปแบบการปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

การปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ยังมีรูปแบบยังไม่ชัดเจนเพราะเป็นการปกครองโดยพระพุทธเจ้า และสาวกที่เข้ามาสู่พระพุทธศาสนาส่วนมากเป็นอริยบุคคลมีคุณธรรมสูง การปกครองจึงไม่มีปัญหาอะไร ส่วนมากจะมุ่งไปที่การเผยแผ่พระศาสนาเป็นหลัก ต่อมาเมื่อภุมบุตรเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามากขึ้น ปัญหาต่าง ๆ และกฎระเบียบจึงตามมา รวมทั้งรูปแบบที่เข้าสู่พระศาสนาซึ่ง

^{๓๐} สุรพล สุยะพรหม ดร., “พระสงฆ์กับการศึกษาการเมืองการปกครอง”, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑, (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๙): ๑๒๑.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน วิ.อ. (ไทย) ๑/๔๑.

^{๓๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/บทนำ/๙.

เรียกว่าการบวช ก็มีหลากหลายมากขึ้น ถ้าเป็นการบวชโดยพระพุทธเจ้าเรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา ติสรณคมนุปสัมปทา และต่อมาทรงอนุญาตบัญญัติจุดดตุกกรรมมาจา

ในกระบวนการรับสมาชิกใหม่ของสงฆ์ที่เรียกว่าการบวชหรืออุปสมบท มีวิวัฒนาการ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ สำหรับการรับสมาชิกให้เหมาะสมกับสังคมสงฆ์และตามสถานการณ์ ซึ่งรูปแบบการปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาล มีโครงสร้างตามความเห็นของ **ไชย ณ พล** ได้กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นพระบรมศาสดาของพระศาสนา แล้วทรงแต่งตั้งอัครสาวก คือ พระสารีบุตร เถระอัครสาวกผู้เลิศทางปัญญา พระโมคคัลลานะเถระอัครสาวกผู้เลิศทางมฤทธิ และมหาสาวกในฐานะผู้เลิศทางด้านต่าง ๆ เป็นใหญ่เป็นอธิปัตย์ในคุณวิเศษนั้น ๆ เพื่อเป็นแบบอย่างและเป็นธรรมาจารย์สั่งสอนกุลบุตรและมหาชน^{๓๓}

การที่พระองค์ทรงอนุญาตให้พระสาวกเป็นพระอุปัชฌาย์ ให้การบรรพชาอุปสมบทแก่ กุลบุตรทั่วไปนั้น เป็นการมอบอำนาจบางประการให้พระสาวกปกครองกันเอง โดยที่พระองค์ทรง แสดงโอวาทปาฏิโมกข์เพื่อเป็นหลักการของพระศาสนา การปกครองสงฆ์ในระยะแรกเป็นการ ปกครองโดยพระพุทธเจ้า และให้การศึกษาแก่พระสาวกด้วยพระองค์เอง ลักษณะการปกครองใน ระยะแรกเป็นการเป็นงานเผยแผ่พระศาสนาเป็นหลัก โดยมีพระอัครสาวกเป็นกำลังสำคัญ ส่วนการ บวชตลอดการประกาศพระศาสนาตลอด ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า มีการรับกุลบุตรเข้าสู่พระ ศาสนาโดยวิธีการบวช ซึ่งมีทั้งหมด ๘ อย่าง^{๓๔} คือ

๑. **เอหิภิกขุอุปสัมปทา** อุปสมบทโดยพระพุทธองค์ตรัสให้บวช ดังนี้ "จงมาเป็นภิกษุ มา เกิด ธรรมอันเรากล่าวนั้น ดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ และกระทำให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์เถิด"^{๓๕}

๒. **ติสรณคมนุปสัมปทา** อุปสมบทโดยการขอถึงพระรัตนตรัย^{๓๖} วิธีนี้ พระพุทธเจ้าทรง อนุญาตให้พระสาวกบวชให้กุลบุตรได้เอง แต่ปัจจุบันวิธีนี้ไม่ได้ใช้บวชพระ เพราะทรงให้ใช้วิธีที่ ๓ แทน แต่ยังใช้สำหรับบวชเณร

๓. **โอวาทปฏิกคหณุปสัมปทา** อุปสมบทโดยการรับโอวาท ๓ ข้อ^{๓๗} จากพระพุทธเจ้า วิธีนี้ทรงบวชให้แก่พระมหากัสสปะ มีดังนี้

- เธอจงมีความละอาย และยำเกรงในภิกษุทั้งที่แก่กว่า เสมอกัน และอ่อนกว่า

^{๓๓} ไชย ณ ชุมพล, การปกครองของพระพุทธเจ้าระบอบธรรมาธิปไตย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: เกล็ดไทย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๗๒.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖๘-๕๖๙.

^{๓๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๘/๓๖.

^{๓๖} ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๑/๑.

^{๓๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๘.

- ธรรมใดที่เป็นกุศลธรรม เธอจงเงี้ยว ตั้งใจฟังธรรมนั้น
- เธอจงไม่ละสติออกจากกาย

๔. **ปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทา** อุปสมบทโดยการตอบปัญหาเกี่ยวกับอสุภะ คือสัญญา ๑๐ อย่าง^{๓๘} ของพระพุทธองค์ วิธีนี้ทรงอนุญาตแก่ โสปากสามเณร^{๓๙}

๕. **ครุธรรมปฏิบัติอุปสัมปทา**^{๔๐} อุปสมบทโดยการรับครุธรรม ๘ ประการ^{๔๑} ทรงอนุญาตแก่ พระนางปชาบดีโคตมี

๖. **ทูเตนะอุปสัมปทา**^{๔๒} อุปสมบทด้วย ทูต คือ ตัวแทน ทรงอนุญาตแก่อัทธมาสีภิกษุณี เรื่องมีอยู่ว่า นางอัทธมาสีเดิมเป็นธิดาเศรษฐีแต่ต่อมาฐานะตกต่ำกลายเป็นนางคนิกาในกรุงราชคฤห์ เพราะผลแห่งวจีทุจริตในอดีต เมื่อนางได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ จึงออกบวชในสำนักภิกษุณีที่กรุงเวสาลี แล้วต่อมาได้เดินทางมาเพื่อขออุปสมบทในสำนักของพระพุทธเจ้า แต่ทราบว่ามีผู้หมายทำร้ายตนในระหว่างทาง จึงส่งเพื่อนภิกษุณีไปกราบทูล พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ ภิกษุณีที่เป็นทูตนั้น กล่าวคำขอบวชต่อภิกษุสงฆ์แทนอัทธมาสีภิกษุณี^{๔๓}

๗. **อัฐฐวาจกาอุปสัมปทา**^{๔๔} เป็นการอุปสัมปทาของนางภิกษุณีด้วยกรรม ๒ พวก คือ ญัตติจตุตถกรรมวาจาจากฝ่ายภิกษุณีสงฆ์สวด ๔ ครั้ง กับฝ่ายญัตติจตุตถกรรมวาจาฝ่ายภิกษุสงฆ์สวด ๔ ครั้ง รวมเป็นการสวดญัตติ ๘ ครั้ง

๘. **ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา** หรือที่เรียกว่า ญัตติจตุตถกรรมวาจา^{๔๕} อุปสมบทโดยสงฆ์ ด้วยญัตติที่ ๔ ได้แก่ ญัตติแรก จะเป็นการประกาศเพื่อขอญัตติ คือความเห็นชอบจากสงฆ์ และ ๓ ญัตติหลัง จะเป็นการขอความเห็นชอบจากสงฆ์ หากมีการคัดค้านแม้เพียงครั้งเดียว ก็ถือว่าบวชไม่ได้ วิธีนี้พระพุทธเจ้าทรงประทานให้เมื่อทรงเห็นว่ามิคณสงฆ์จำนวนมากแล้ว

วิธีนี้แสดงถึงความเป็นประชาธิปไตยอยู่ในพระดำริของพระพุทธเจ้า ภิกษุรูปแรกที่ได้บวชด้วยวิธีนี้ คือ ราชพราหมณ์ และมีพระอุปัชฌาย์รูปแรก^{๔๖} คือพระสารีบุตร

การบวชทั้ง ๘ ประการนี้ ถ้าสรุปโดยย่อแล้วก็มี ๓ ประการ คือ

^{๓๘} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๔/๕.

^{๓๙} พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๘๐/๔๒๑.

^{๔๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖-๓๑๗.

^{๔๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๘-๓๑๙, อง.อญจก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๔-๓๓๕.

^{๔๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๐/๔๕๘-๔๕๙.

^{๔๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๕๒๕/๓๕๒.

^{๔๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๓/๓๔๕-๓๔๗.

^{๔๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๙/๙๗.

^{๔๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๐/๙๘.

๑. การบวชที่พระพุทธเจ้าทรงดำเนินการเองทุกประเภท อนุโลมเข้าในการบวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาทั้งหมด

๒. การบวชที่ทรงอนุญาตให้พระสาวกบวชจัดเป็น ดิสรณคณูปสัมปทา

๓. การบวชที่มอบให้พระสงฆ์เป็นใหญ่ คือ ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา หรือ ญัตติจตุตถกรรมวาจา อันเป็นการบวชแบบเดียวที่ยังใช้กันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนกระทั่งทุกวันนี้

ในสมัยแรกพระพุทธเจ้าทรงปกครองสงฆ์ด้วยพระองค์เอง ต่อมาทรงให้พระอัครสาวกและพระเถระแบ่งภาระหน้าที่ เมื่อพระสงฆ์มากขึ้นจึงทรงมอบหมายให้พระอุปัชฌาย์ดูแลแทน แต่พระองค์ก็ทรงให้ความเคารพและปฏิบัติตามมติของสงฆ์ทุกประการ ทั้งนี้ เพื่อให้มติของสงฆ์มีความศักดิ์สิทธิ์ที่ภิกษุทุกรูปต้องปฏิบัติตาม และเป็นการฝึกฝนให้ภิกษุทั้งหลายคุ้นเคยกับการปกครองในระบอบสามัคคีธรรม มีการประชุมพิจารณาการแก้ไขปัญหา และตัดสินใจเกี่ยวกับกิจการของสงฆ์ร่วมกัน เคารพความคิดเห็นกันและกันโดยยึดพระธรรมวินัยเป็นหลัก ดังปัจฉิมโอวาทที่ได้ทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า

“อานนท์ บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้นั้นพวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย

อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไป ภิกษุไม่ควรเรียกกันและกันด้วยวาตะว่า “อาวุโส” เหมือนดังที่เรียกกันตอนนี้ ภิกษุผู้แก่กว่าพึงเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่า โดยชื่อหรือตระกูลโดยวาตะว่า “อาวุโส” ก็ได้ ภิกษุผู้อ่อนกว่าพึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า “ภันเต” หรือ “อายุสมา” ก็ได้

อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไป ถ้าสงฆ์ปรารภจะถอนสิกขาบทเล็กน้อย^{๔๗} เสียบ้าง ก็ถอนได้ อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไป สงฆ์พึงลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุนั้นนะ”^{๔๘}

ในช่วง ๔๕ พรรษา ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจอยู่นั้น คณะสงฆ์เกิดขึ้นพัฒนาการมาตามลำดับ เพื่อให้มองเห็นแนวนโยบายของพระองค์ในการเผยแผ่พระศาสนาและการปกครองสงฆ์ จึงขอแบ่งช่วงพุทธกาลออกเป็น ๓ ระยะ^{๔๙} ดังนี้

ระยะที่ ๑ ทรงแสดงธรรมเทศนาเผยแผ่พุทธศาสนา เริ่มจากคนที่อุปการะต่อพระองค์ก่อน เช่น โปรตปัญจวัคคีย์ เพราะปัญจวัคคีย์ได้ทำหน้าที่อุปฐากพระองค์ ในการที่เสด็จออกผนวชใหม่ ๆ ต่อมาจึงโปรดยสกุลบุตร ภัททวัคคีย์ ชฎิล ๓ พี่น้อง ให้ได้บรรลุมรรคผลแล้วส่งไปประกาศพระศาสนา เมื่อสาวกเลื่อมใสใคร่จะบวช พระองค์ก็ทรงประทานการบวชที่เรียกว่าเอหิภิกขุอุปสัมปทา

^{๔๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๑/๓๘๒.

^{๔๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔-๑๖๕.

^{๔๙} พระวิสุทธิโสภณ, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๙.

และเมื่อได้สาวกที่เป็นภิกษุผู้มีความสามารถแล้ว พระองค์ก็ทรงส่งออกไปประกาศศาสนาช่วยงานของพระองค์ด้วย

ระยะที่ ๒ หลังจากที่ได้ส่งพระสาวกช่วยประกาศพระศาสนาแล้ว มีกุลบุตรผู้เลื่อมใสศรัทธาเข้ามาขอบวชมากขึ้น ภิกษุทั้งหลายพากุลบุตรผู้มุ่งบรรพชาและผู้มุ่งอุปสมบทมาจากทิศต่าง ๆ ด้วยตั้งใจว่า พระผู้มีพระภาคจักให้พวกเขาบรรพชาอุปสมบท กุลบุตรผู้มุ่งอุปสมบทก็ลำบาก จึงทรงอนุญาตการบรรพชาอุปสมบทด้วยวิธีไตรสรณคมน์ คือรับเอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก จะเห็นได้ว่าในระยะนี้ พระพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจบางประการให้พระสาวกปกครองสงฆ์กันเองบ้างแล้ว คือใครเป็นอุปัชฌาย์ของใคร ก็ให้ผู้นั้นช่วยดูแลตักเตือนศิษย์ของตน ถ้าไม่เหลือบ่ากว่าแรงแล้วก็จะไม่ให้อำนาจอันนั้นมาถึงพระองค์

ระยะที่ ๓ ในระยะนี้การปกครองสงฆ์คงจะผดแผกกันออกไป ตามสภาพของท้องถิ่นและของสำนัก เพราะแต่ละแห่งห่างไกลจากพระเนตรพระกรรณของพระพุทธเจ้า ย่อมขึ้นอยู่กับแต่ละอุปัชฌาย์อาจารย์จะดูแลสั่งสอนสาธุศิษย์ของตน

ในระยะสุดท้าย ตอนปลาย ๆ สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าพระสาวกมากแล้ว สมควรจะได้มอบหมายให้หมู่พระสงฆ์ดูแลกันเอง เพื่อการปูพื้นฐานการปกครองคณะสงฆ์โดยหมู่สงฆ์เอง ดังนั้น จึงทรงให้จัดการอุปสมบทด้วยวิธีไตรสรณคมน์ ทรงอนุญาตให้บวชด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาแทน คือให้มีพระสงฆ์อย่างต่ำ ๑๐ รูป มีรูปหนึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ มีคู่สวด สวดถึง ๔ ครั้ง จึงจะสำเร็จเป็นพระภิกษุได้ เมื่อทรงอนุญาตการบวชให้เป็นกิจของสงฆ์ (สังฆกรรม) เช่นนี้ ก็ทรงให้การบวชแบบเดิมนั้นกับสามเณร คือถ้าใครอายุยังไม่ถึง ๒๐ ปี อยากบวชก็ให้บวชเป็นสามเณรได้ด้วยวิธีติสรณคมนบรรพชามีอุปัชฌาย์รูปเดียวก็พอ และนับตั้งแต่พระองค์ทรงอนุญาตให้พระสาวกบวชด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจาแล้ว พระองค์ก็ทรงงดอุปสมบทให้แก่ใคร ๆ อีก ทรงทำหน้าที่สั่งสอนและดูแลโดยทั่ว ๆ ไปเท่านั้น ทั้งนี้คงจะทรงมอบหมายความเป็นใหญ่ให้สงฆ์อย่างเต็มที่ เพื่อว่าพระสงฆ์สาวกจะได้คุ้นเคยกับการปกครองกันเองภายหลังจากที่พระองค์ปรินิพพานแล้ว

๓.๕ พัฒนาการการปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

การปกครองคณะสงฆ์ในระยะเริ่มแรก พระพุทธเจ้าทรงประกาศหลักธรรมคำสอนแก่พระสาวก ทรงปกครองสงฆ์โดยพระองค์เอง ต่อมาพระองค์ทรงบัญญัติพระวินัย ทรงใช้พระวินัยเป็นระเบียบและเครื่องมือในการปกครองรวมทั้งให้การศึกษาคณะสงฆ์ พระภิกษุต้องอยู่ภายใต้พระธรรมวินัยและต้องประพฤติปฏิบัติตาม ดังพระพุทธคุณ ๙ บท^{๕๐} ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาว่า

“พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดา

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑/๑-๒.

ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ด้วย พระองค์เองแล้ว จึงทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน”

โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อออกจากทุกข์และทำพระนิพพานให้แจ้ง ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของพระศาสนา จึงทรงจัดตั้งองค์กรสงฆ์โดยมุ่งอรรถะ คือ ประโยชน์ ๓ อย่าง ดังนี้

๑. ทิฐุธัมมิกัตถ์ คือ ประโยชน์ของการดำเนินชีวิตที่เป็นไปในปัจจุบันที่ภิกษุจะพึงได้รับ ซึ่งจะเห็นได้จากพุทธประสงค์ที่บัญญัติพระวินัยในข้อที่ว่า เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน

๒. สัมปรายิกัตถ์ คือ การดำเนินชีวิตที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในภพหน้า

๓. ปรมัตถ์ หรือการดำเนินชีวิตที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุด อันเป็นจุดหมายสูงสุด คือพระนิพพาน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายคำว่า อรรถะ ไว้ดังนี้ว่า

อรรถะ ๓ หมายถึง ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดหมาย

โดยนัยแห่ง อรรถะ ๓ คือ (๑) ทิฐุธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน, ประโยชน์ในภพนี้ (๒) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องหน้า, ประโยชน์ในภพหน้า (๓) ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่ง, ประโยชน์สูงสุด คือพระนิพพาน และได้ให้ความหมาย อรรถะ ๓ อีกหมวดหนึ่ง คือ (๑) อัตตัตถะ ประโยชน์ตน (๒) ปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น (๓) อุภยัตถะ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย^{๕๑}

สิ่งที่พระพุทธเจ้าสอน คือ ความจริงที่เป็นประโยชน์ใช้แก่ทุกข์ได้นำไปสู่จุดหมาย ก็ควรจะพูดถึงประโยชน์และจุดหมายด้วย ลักษณะทั่วไปของพุทธศาสนาประการหนึ่ง ก็คือเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิต หรือหลักการและวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าสู่จุดหมาย ที่นี้จุดหมายในทางพระพุทธศาสนาเราก็เรียนกันมาว่ามี ๓ ประการ เรียกว่า อรรถะ อรรถะ ๓ ประการนี้ ถ้าจะแบ่งตามระดับก็คงจะได้เป็น ๓ อย่าง คือ (๑) ทิฐุธัมมิกัตถะ เรียกกันว่า ประโยชน์ปัจจุบัน (๒) สัมปรายิกัตถะ แปลกันว่า ประโยชน์เบื้องหน้า (๓) ปรมัตถ์ หรือ ปรมัตถะ คือ ประโยชน์อย่างสูงสุด

ทิฐุธัมมิกัตถะ ก็คือ ประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์อย่างที่เราเห็นๆ เพราะทิฐุธัมมะ แปลว่า เรื่องที่เห็นๆ กันอยู่ เรื่องที่มองเห็นได้ในแง่กาละก็คือปัจจุบัน หรือถ้าพูดในแง่ของเรื่องราวก็คือเรื่องทั่ว ๆ ไป เรื่องการดำเนินชีวิต การเป็นอยู่ที่ปรากฏ เรื่องทางวัตถุที่เห็นกันได้ สภาพภายนอก เช่น การมีปัจจัย ๔ มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย มีฐานะ มีลาภ มีเกียรติ มียศ มีสรรเสริญ เรื่อง

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๓๒-

ชีวิตคู่ครอง ความมีมิตรไมตรี อะไรต่าง ๆ ในชีวิตปัจจุบันนี้ ในชีวิตที่มองเห็น ๆ กันอยู่นั้น นี่เป็นประโยชน์ปัจจุบัน ซึ่งพระพุทธศาสนาก็น่าจะเป็นจุดหมายประการหนึ่ง ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ หรือการปฏิบัติตามธรรมในพระพุทธศาสนา

สัมปรายิกัตถะ ก็คือ ประโยชน์ที่เลยออกไปหรือต่อออกไป สัมปราย แปลว่า เลยออกไป ก็หมายถึงเบื้องหน้า เลยออกไปไกล ๆ ก็คือภพหน้าชาติหน้า จะไปเกิดในที่ใด ๆ ไม่ไปเกิดในที่ชั่ว ๆ นี่เป็นประโยชน์หรือเป็นจุดหมายชั้นสัมปรายะ หรือถ้าไม่มองไกลมากอย่างนั้น ก็ได้แก่สิ่งที่เป็นหลักประกันชีวิตในเบื้องหน้า หมายถึงสิ่งที่ลึกเข้าไปทางจิตใจ คือพ้นจากเรื่องทางเศรษฐกิจสังคม สิ่งแวดล้อม การมีฐานะ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ขึ้นภายนอกแล้วก็มาถึงเรื่องจิตใจเรื่องคุณธรรมต่าง ๆ

การที่จะมีจิตใจที่สุขสบาย ซึ่งท่านบอกว่าต้องมีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ มีศรัทธา มีความประพฤติซึ่งทำให้นั่นใจตนเอง มีศีล มีจาคะ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีสุตะ มีความรู้ได้เล่าเรียนศึกษา และมีปัญญา มีความเข้าใจรู้จักสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอะไรพวกนี้ นี่เป็นสิ่งที่ลึกซึ่งเข้าไปในจิตใจ ซึ่งเมื่อมีแล้วก็เป็เครื่องรับประกันชีวิตในเบื้องหน้าได้ทีเดียวว่า คติชีวิตจะเป็นไปในทางที่ดี นี่ก็เป็นจุดหมายประการหนึ่งในทางพุทธศาสนา ขอยกตัวอย่างเรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล ในสมัยหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเสวยอาหารมากจนกระทั่งอ้วนอืดอืด พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงการตักเตือนพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงกับได้ทูลพระพุทธเจ้าว่า พระองค์นี้ทรงอนุเคราะห์ข้าพระองค์ไม่เฉพาะเรื่องสัมปรายิกัตถะเท่านั้น ทรงอนุเคราะห์แม้แต่ในเรื่องทิฏฐธัมมิกัตถะด้วย

ส่วนปรมัตถะ ก็คือประโยชน์สูงสุด ถ้าพูดกันง่าย ๆ ก็คือเรื่องนิพพาน หรือความมีใจเป็นอิสระ ความมีจิตหลุดพ้น มีจิตใจปลอดโปร่งผ่องใสเบิกบานอยู่ได้ตลอดเวลา เพราะปราศจากกิเลส

จุดหมายนี้แบ่งเป็น ๓ อย่าง หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็น ๓ ระดับ ซึ่งอยู่ในวงหรือขอบเขตของพระพุทธศาสนา เป็นลักษณะทั่วไปอย่างหนึ่ง ซึ่งช่วยให้ได้ระมัดระวังว่า เราจะสอนหรือแสดงหลักการของพระพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่จะต้องจำกัดเอาอย่างเดียว เมื่อใครพูดถึงเรื่องระดับอื่น ประโยชน์ระดับอื่นแล้ว ไม่ยอมรับเลย บอกว่าอันนี้ไม่ใช่พุทธศาสนา มิใช้อย่างนั้น พระพุทธศาสนาครอบคลุมได้ทั้ง ๓ ระดับอย่างนี้ อนึ่ง ถ้าหากจะไม่แบ่งในแง่ระดับ จะแบ่งในแง่ประโยชน์หรือจุดหมายที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เป็นด้าน ๆ ท่านก็แบ่งไว้อีก บอกว่าประโยชน์มี ๓ อย่าง หรืออรรถ ๓ อย่าง^{๕๒} คือ (๑) อัตตัตถะ ประโยชน์ตน (๒) ปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น (๓) อุภยัตถะ ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย หรือประโยชน์ร่วมกัน

คำสอนประเภทนี้ก็มีเน้นอยู่มากมายในพระไตรปิฎก เช่น เน้นเรื่องการไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่นก็แน่ละ แล้วยังเบียดเบียนตนอีกด้วย พระพุทธศาสนาย้ำ ซึ่งอัน

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (นนทบุรี: โรงพิมพ์พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๓) หน้า ๑๑๐.

นี้เป็นลักษณะที่แปลก บางที่เราไม่ได้สังเกต ท่านให้มองตัวเราไม่ใช่ในแง่ตัวตน แต่มองเป็นชีวิตหนึ่ง เหมือนกับชีวิตทั้งหลาย ชีวิตคนอื่นเราไม่เบียดเบียนฉันใด ตัวเราในฐานะที่เป็นชีวิตหนึ่งซึ่งใกล้ชิดที่สุด ต้องรับผิดชอบก่อน เราก็ไม่ควรเบียดเบียนเหมือนกัน แม้แต่การจำกัดความ ความเป็นพาลเป็นบัณฑิตอะไรนี้ ท่านก็ให้มองดูที่การเบียดเบียนตนเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ต่อจากนั้นก็ขยายออกไปในระดับปรัตถะอย่างกว้าง เช่น สำหรับพระภิกษุสงฆ์ สำหรับผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

คำว่า “ปรัตถะ” นี้ก็จะได้ขยายความออกมาในรูปที่ว่า “พหูชนหิตาย พหูชนสุขาย เพื่อประโยชน์แก่พหูชน เพื่อความสุขแก่พหูชน” ซึ่งคติเรื่องประโยชน์สุขแก่พหูชนนี้มากมายเหลือเกินในพระไตรปิฎก เช่นว่า พรหมจรรย์หรือพรหมจริยนี้มีอยู่ยั่งยืนเพื่ออะไร ก็เพื่อประโยชน์สุขของพหูชน พระพุทธเจ้าส่งสาวกออกประกาศพระศาสนา ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่พหูชน การกระทำเพื่อประโยชน์สุขของพหูชนนี้ ก็คือเรื่องปรัตถะในระดับสำหรับผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสังคม หรือประโยชน์ที่กว้างไกลออกไป นี่ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับจุดหมาย^{๕๓}

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับจุดหมายทุกระดับ ดังจะเห็นได้จากที่พระองค์ตรัสไว้ใน ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า บุคคลไม่ควรทำประโยชน์ของตนให้เสื่อมไป เพราะประโยชน์ของผู้อื่น แม้มาก เมื่อรู้ประโยชน์ตนแล้ว ก็ควรชวนชวายเป็นประโยชน์ตน เมื่อมีจุดหมายแล้ว เพื่อให้การดำเนินการสำเร็จตามจุดหมาย พระพุทธเจ้าจึงทรงแบ่งงานของคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้น ออกเป็น ๓ ลักษณะ^{๕๔} คือ

๑. ลักษณะที่เป็นงานหลัก คือ งานที่อยู่ประจำแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑.๑) งานด้านการปกครอง เป็นงานที่จะต้องดำเนินการ เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยดีงามในคณะสงฆ์ อันประกอบไปด้วยงานที่เกี่ยวข้อง คือ

๑.๑.๑) การรับบุคคลเข้าเป็นสมาชิกองค์กรคณะสงฆ์

๑.๑.๒) การบัญญัติพระวินัย

๑.๑.๓) การวางระเบียบการลงโทษ

๑.๑.๔) การตัดสินอธิกรณ์

๑.๑.๕) การส่งเสริมความสามัคคี

๑.๑.๖) การทำสังฆกรรมประเภทต่าง ๆ

๑.๒) งานด้านการให้การศึกษา เป็นการส่งเสริมให้ภิกษุได้รับประโยชน์ในส่วนของตนเอง ด้วยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ที่เป็นไปตามกระบวนการหรือตามลำดับขั้นของการศึกษามีการจัดสภาพการณ์ที่เอื้ออำนวยต่อการศึกษามหาวิทยาลัยของพระภิกษุ ดังนี้

^{๕๓} รวมธรรมะ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), “ประโยชน์ ๓ ประการ”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.payutto.net/book-content/> [๒๓ พ.ย. ๒๕๖๐].

^{๕๔} วิมหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๒-๑๔.

๑.๒.๑) การแต่งตั้งผู้ให้การอบรมศึกษาหรือแสดงธรรม

๑.๒.๒) การให้ถืออุปัชฌาย์หรืออาจารย์

๑.๒.๓) การให้ถือนิสัย

๑.๒.๔) สัททวิหริกวัตร

๑.๒.๕) อันเตวาสิกวัตร^{๕๕}

๑.๓ งานด้านการเผยแผ่ศาสนา เป็นการประกาศเผยแผ่คำสอน ด้วยการส่งเสริมให้มีการศึกษาและการปฏิบัติ

๑.๓.๑) การส่งเสริมงานด้านการเผยแผ่

๑.๓.๒) การจัดส่งบุคคลไปทำงานด้านการเผยแผ่ยังที่ต่าง ๆ

๑.๓.๓) การตรวจเยี่ยมแนะนำวิธีการเผยแผ่

๑.๔) งานด้านสาธารณูปการ คือ การดูแลนวรรรม การก่อสร้างเสนาสนะที่อยู่อาศัย และการใช้คนวัดให้ทำงาน เป็นต้น^{๕๖}

๒. การแต่งตั้งสมมติผู้ทำการแทนสงฆ์ คือ การมีมติร่วมกัน หรือการยอมรับร่วมกัน โดยการที่ประชุมสงฆ์ตกลงมอบหมาย หรือแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจ หรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อดำเนินการแทนสงฆ์ตามที่ได้รับมอบหมายหน้าที่นั้น ๆ เป็นการแบ่งงานตามกิจที่มีขึ้นในสงฆ์หรือหมู่คณะนั้น ๆ โดยประเภทของผู้ทำการแทนสงฆ์ตามพระพุทธร่องค์ทรงมีพุทธานุญาตไว้ดังนี้

๒.๑) เจ้าอธิการแห่งจีวร ประกอบไปด้วยผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้ คือ ผู้รับจีวร เรียกว่า จีวรปฏิคาหกะ ผู้เก็บจีวร เรียกว่า จีวรนิทหะ ผู้แจกจีวร เรียกว่า จีวรภาชนะ ภิกษุรูปเดียวอาจทำหน้าที่ ๓ ประการ ก็ได้โดยการสมมติในคราวเดียวกัน

๒.๒) เจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ ประกอบไปด้วยผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้ คือ เป็นผู้ทำหน้าที่แจกเสนาสนะ เรียกว่า เสนาสนคาหาปกะ เป็นผู้แต่งตั้งเสนาสนะเรียกว่า เสนาสนปัญญาปกะ ภิกษุรูปเดียวอาจทำได้ ๒ หน้าที่

๒.๓) เจ้าอธิการแห่งอาราม ประกอบไปด้วยผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้ คือ มีหน้าที่เป็นผู้ใช้คนทำการวัดเรียกว่า อารามิกเปสกะ ผู้มีหน้าที่ใช้สามเณรเรียกว่า สามเณรเปสกะ เป็นผู้มีหน้าที่ดูนวรรรมเรียกว่า นวกัมมิกะ

๒.๔) เจ้าอธิการแห่งอาหาร ประกอบไปด้วยผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้ คือ เป็นผู้แจกภัตร เรียกว่า ภัตตุเทศก์ เป็นผู้แจกยาคุ เรียกว่า ยาคุภาชนะ เป็นผู้แจกผลไม้เรียกว่า ผลภาชนะ เป็นผู้แจกของขบเคี้ยวเรียกว่า ชัชชภาชนะ^{๕๗}

^{๕๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๔/๗๘.

^{๕๖} คุรยละเอียดใน วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๙๔-๓๒๓/๘๙-๑๕๐.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๗๔-๗๕.

การแต่งตั้งสมมติภิกษุเพื่อทำหน้าที่แทนสงฆ์ในสังฆกรรมต่าง ๆ พระพุทธเจ้าทรงวางหลักไว้ว่า ต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติดังนี้ คือ เว้นจากอคติ ๔ ประการ และเป็นผู้ฉลาดรู้จักกิจนั้น ๆ เป็นอย่างดีเป็นต้น จึงจะได้รับการแต่งตั้งจากสงฆ์ให้ทำหน้าที่ตามกิจที่เกิดขึ้นนั้น ๆ นอกจากนี้ งานบริหารเกี่ยวกับความชำนาญเฉพาะด้านหรือความถนัด และความสามารถส่วนบุคคลเป็นหลัก เรียกว่า “เอตทัคคะ”^{๕๘} (เอตทัคคะ ในที่นี้หมายถึงเป็นยอดเยี่ยม เป็นผู้ประเสริฐที่สุดบ้าง)

พระองค์ทรงแต่งตั้งพระสาวกที่มีคุณสมบัติในด้านนั้น ๆ เช่น พระสารีบุตรเป็นผู้มีปัญญามาก ทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านมีปัญญา และพระโมคคัลลานเถระเป็นผู้มีฤทธิ์มาก ทรงแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านมีฤทธิ์มาก ทำงานช่วยในด้าน การปกครองสงฆ์ เป็นต้น

๓. ตำแหน่งเอตทัคคะที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้า ถ้านับโดยตำแหน่งจะมีทั้งหมด ๔๗ ตำแหน่ง แต่ถ้านับตามตัวบุคคลมีเพียง ๔๑ ท่าน เพราะพระเถระบางรูปมีความสามารถหลายอย่าง เช่น พระอานนท์ เป็นต้น และพระอานนท์ยังได้รับแต่งตั้งเป็น “พุทธอุปัฏฐาก”^{๕๙} พระพุทธเจ้า เป็นต้น ถ้าในปัจจุบันก็คือตำแหน่งพระเลขานั่นเอง

ตำแหน่งเหล่านี้ในระยะแรก ๆ มีไม่มากนัก แต่เมื่อพระองค์ทรงเห็นว่า มีความสำคัญต่อพระสาวกและเหล่าพุทธบริษัท จึงได้ทรงแต่งตั้งพุทธบริษัท ๔ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่มีความรู้ความสามารถแต่ละด้านที่แตกต่างกัน เพื่อเป็นการให้กำลังใจและส่งเสริมการปฏิบัติให้เป็นแบบอย่างของภิกษุรุ่นหลัง ๆ

สรุปได้ว่า การปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้น มีลักษณะการแบ่งงานออกเป็น ๓ ประเภท อย่างเด่นชัด คือ งานที่มีการปฏิบัติอยู่เป็นประจำ การจัดงานเป็นแผน และการแบ่งงานตามความสามารถของแต่ละบุคคล

๓.๖ พุทธวิธีการบัญญัติพระธรรมวินัยในการปกครองสงฆ์

เมื่อมีกุลบุตรเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามากขึ้น โดยมีพระอุปัชฌาย์อาจารย์เป็นผู้ นำเข้าหมู่ ผู้ที่บวชเข้ามาก็มีหลายประเภท คนที่ไม่มีศีลรัทธาหรือบวชด้วยวัตถุประสงค์อย่างอื่นก็สามารถบวชเข้ามาได้ ซึ่งกลุ่มนี้นั่นเองที่ก่อให้เกิดความยุ่งยากขึ้นในสงฆ์ การปกครองจึงต้องมีระเบียบแบบแผน เมื่อเป็นดังนี้พระองค์จึงทรงบัญญัติพระวินัยโดยสมควรแก่เหตุ นั้น ๆ และเมื่อเกิดเรื่องไม่ดีไม่งามเกิดขึ้นในหมู่คณะ พระองค์ทรงวางโทษไว้เป็นพุทธอาณัติ ด้วยการปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง ตามสมควรแก่โทษแก่ผู้ที่ล่วงละเมิด เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหายที่จะเกิดขึ้นในพระศาสนาของพระองค์ นอกจากนี้ยังทรงแต่งตั้งขนบธรรมเนียมซึ่งเรียกว่า อภิสมจาร เพื่อชักนำความ

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๘๘-๒๔๗/๒๕-๓๑.

^{๕๙} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๒๓/๒๘

ประเพณีปฏิบัติของภิกษุสงฆ์ให้ตั้งาม พระพุทธบัญญัติและอภิสมาจารทั้ง ๒ ประการนี้ รวมเรียกว่า พระวินัย ซึ่งเป็นระบอบในการปกครองสงฆ์ตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

๓.๖.๑ การบัญญัติพระวินัย

วินัย บัณฑิตผู้รู้ความหมายวินัย เรียกว่า วินัย เพราะมีนัยต่าง ๆ มีนัยพิเศษ และเพราะ ผีกกายและวาจา^{๖๐}

วินัย หมายถึง ระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติของบุคคล ให้มีชีวิตที่ดีงามเจริญก้าวหน้า และควบคุมหมู่ชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบเรียบร้อยดีงาม, ประมวลบทบัญญัติข้อกำหนดสำหรับควบคุมความประพฤติไม่ให้เสื่อมเสีย และฝึกฝนให้ประพฤติดีงามเป็นคุณ เกื้อกูลยิ่งขึ้น และอีกหมวดหนึ่ง วินัยมี ๒ อย่างคือ

๑. อนุคาริยวินัย วินัยของผู้ไม่ครองเรือน คือ วินัยของบรรพชิต หรือวินัยของพระสงฆ์ ได้แก่ การไม่ต้องอาบัติทั้ง ๗ หรือโดยสาระ ได้แก่ ปาโรสุทธิศีล ๔

๒. อาคาริยวินัย วินัยของผู้ครองเรือน คือ วินัยของชาวบ้าน ได้แก่ การงดเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่าง โดยนัยก็คือ กุศลกรรมบถ ๑๐^{๖๑}

พระวินัย เป็นพุทธบัญญัติเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีชีวิตและวิธีการดำเนินการต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ เรียกว่าวินัยปิฎก แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ อาทิพรหมจริยกาสิกขา และอภิสมาจาริกาสิกขา

อาทิพรหมจริยกาสิกขา หมายถึง หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบพบัญญัติ หรือข้อปฏิบัติ อันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณา เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย และวางโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดโดยปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง พระสงฆ์สวดทุก กิ่งเดือนเรียกว่า พระปาฏิโมกข์^{๖๒}

อภิสมาจาริกาสิกขา หมายถึง หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียม เกี่ยวกับ มารยาทและความเป็นอยู่ที่ดีงาม สำหรับชักนำความประพฤติความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงาม มีคุณค่า น่าเลื่อมใสศรัทธายิ่งขึ้น

อาทิพรหมจริยกาสิกขาบทและอภิสมาจาริกาสิกขา ทั้ง ๒ ส่วน รวมเรียกว่า พระวินัย เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น สำหรับฝึกหัดอบรมกุลบุตรผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพราะผู้เข้ามาบวชนั้นมาจากต่างตระกูล ต่างชนชั้น ต่างอหิชาศัย ต่างจิตต่างใจ หากไม่มีพระวินัยควบคุมความประพฤติให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ก็จะเป็นหมู่ภิกษุสงฆ์ที่วุ่นวาย ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสศรัทธา

^{๖๐} วิ.อ. (ไทย) ๑/๒๕.

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๑.

^{๖๒} ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๗๖, ที.ม.อ. (ไทย) ๙๐/๑๐๗.

ถ้าภิกษุทุกรูปประพฤติดังพระวินัยก็จะเป็นหมู่ภิกษุทั้งดงาม ทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและทำให้พระพุทธานุชาดดำรงอยู่ยืนนาน เปรียบเสมือนดอกไม้บานาชนิดถูกร้อยไว้ด้วยด้ายจึงไม่แยกราชการกระจาย ทั้งยังคุ้มกันเข้าเป็นพวงมาลัยที่สวยงาม ดังพระพุทธองค์ตรัสไว้ในวินัยชกัณฑ์ว่า

“พระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะไม่ทรงผ่อนคลายที่จะทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาลา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัปภูตธรรม เวทลละของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์จึงมีมาก ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก มีการแสดงปาติโมกข์ เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลัง ๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติ วรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นาน เหมือนดอกไม้บานาพรรณกองอยู่บนแผ่นดินกระดานเอาด้ายร้อยไว้”^{๖๓}

ข้อนี้แสดงว่า การบัญญัติพระวินัยเป็นเหตุสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้พระพุทธานุชาดดำรงอยู่ได้นาน ดังจะเห็นได้ว่า พระมหากัสสปเถระผู้เป็นประธานสงฆ์ในการจัดทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ได้ตกลงกับพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายว่า จะสังคายนาพระวินัยก่อน ทั้งนี้เพราะท่านเห็นว่า พระวินัยเป็นอายุของพระพุทธานุชาด ดังที่สมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัยปิฎกบันทึกว่า

“พระวินัยจัดได้ชื่อว่าเป็นอายุของพระพุทธานุชาด เมื่อพระวินัยตั้งมั่น พระศาสนาก็เป็นอันตั้งมั่นอยู่ได้ เพราะเหตุนี้เราทั้งหลายจะสังคายนาพระวินัยก่อน”^{๖๔}

คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อธิบายความของคำว่า วินัยปิฎก^{๖๕} ไว้ดังนี้ คำว่า วินัย (วิ+นัย) มี ๓ ความหมาย ได้แก่

๑. วินัย หมายถึง นัยต่าง ๆ (วิวิธ+นัย) เพราะมีปาฏิโมกข์ ๒ คือ ภิกขุปาฏิโมกข์และภิกขุณีปาฏิโมกข์ มีวิภังค์ ๒ คือ ภิกขุวิภังค์และภิกขุณีวิภังค์ มีอาบัติ ๗ กอง เป็นต้น

๒. วินัย หมายถึง นัยพิเศษ (วิเสส+นัย) เพราะมีอนุบัญญัติเพิ่มเติม เพื่อทำให้สิกขาบทรัดกุมยิ่งขึ้น หรือผ่อนผันให้เพลาความเข้มงวดลง

๓. วินัย หมายถึง กฎ สำหรับฝึกอบรมกายวาจา (วินยโนโต เจว กายาวาจาโน) เพราะเป็นเครื่องป้องกันความประพฤติที่ไม่เหมาะสมทางกายและวาจา^{๖๖}

คำว่า ปิฎก มี ๒ ความหมาย ได้แก่

๑. ปิฎก หมายถึง ปริยัติ เช่น ในข้อความว่า “มา ปิฎกสมปทาเนน อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างปริยัติ”^{๖๗}

^{๖๓} วิมหา. (ไทย) ๑/๒๐/๑๒.

^{๖๔} วิ.อ. (ไทย) ๑/๑๗.

^{๖๕} วิ.อ. (ไทย) ๑/๒๔.

^{๖๖} วิ.อ. (ไทย) ๑/๒๙.

^{๖๗} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.

๒. ปิฎก หมายถึง ภาชนะ เช่น ในข้อความว่า “อล ปุริโส อาคจเฉยย กุฑทาลปิฎกมา ทาย บุรุษถึอจบและกระบุงเดินมา”^{๖๘}

เมื่อรวมคำว่า วินัย เข้ากับคำว่า ปิฎก ก็เป็น วินัยปิฎก คำว่า วินัยปิฎก หมายถึงคัมภีร์ที่ประมวลกฎสำหรับฝึกอบรมกายวาจา หรือภาชนะที่รวบรวมกฎสำหรับฝึกอบรมกายวาจา

การบัญญัติพระวินัยนั้น พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงบัญญัติไว้ล่วงหน้า ต่อเมื่อเกิดความเสียหายขึ้น จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามประพฤตินั้นอีก ดังจะเห็นได้ว่า ในตอนต้นพุทธกาล คือ ตั้งแต่พรรษาที่ ๑ ถึงพรรษาที่ ๑๑ พระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้นั่นเอง เพราะภิกษุสงฆ์ล้วนมีวัตรปฏิบัติดีงาม ศीलของภิกษุสงฆ์เรียกว่า “ปาติโมกขสังวรศีล” จัดเป็นจาริตศีล คือ ระเบียบปฏิบัติตามแบบอย่าง que พระพุทธเจ้าทรงประพฤติดุติปฏิบัติมา ในระยะที่ยังไม่มีพุทธานุญาตให้ภิกษุสงฆ์สวดพระปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือน ในช่วงระยะ ๒๐ พรรษาแรกนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์เองทุกกึ่งเดือน

ในพรรษาที่ ๑๒ ขณะประทับอยู่ ณ เมืองเวรัญชาพระสารีบุตรกราบทูลอาราธนาให้ทรงบัญญัติสิกขาบท ดังปรากฏในเวรัญชกัณฑ์ คัมภีร์มหาวิงค์ พระวินัยปิฎกเล่ม ๑ ว่า

“ถึงเวลาแล้วพระพุทธเจ้าข้า ที่พระผู้มีพระภาคจะทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวกอันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้ยืนนาน” พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงบัญญัติสิกขาบท เพราะในระยะนั้นภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่เป็นพระอริยบุคคล ดังที่พระองค์ตรัสตอบพระสารีบุตรว่า “จงรอไปก่อนเถิดสารีบุตร ตถาคตรู้เวลาในเรื่องที่จะบัญญัติสิกขาบทนั้น ศาสดาจะยังไม่บัญญัติสิกขาบทแก่สาวก ไม่ยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง ตลอดเวลาที่ยังไม่เกิดอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างในสงฆ์ เมื่อเกิดอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างในสงฆ์ ตถาคตจึงจะบัญญัติสิกขาบท จะยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น สารีบุตร ก็ภิกษุสงฆ์ยังไม่มีเสนียด ไม่มีโทษ ไม่มีสิ่งมัวหมอง บริสุทธิผุดผ่อง ดำรงอยู่ในสารคุณ แท้จริงในภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ ผู้มีคุณธรรมอย่างต่ำก็ขึ้นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า”^{๖๙}

ต่อมา หลังจากออกพรรษาที่ ๒๐ พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ห้ามภิกษุเสพเมถุน โดยปรารภเหตุการณ์มัวหมองในคณะสงฆ์ อันเนื่องมาจากการที่พระสุทินนเสพเมถุนกับอดีตรยาที่ปามหาวัน กรุงเวสาลี^{๗๐}

การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทครั้งนี้ นับเป็นครั้งแรกและทรงบัญญัติเรื่อยมาทุกครั้งที่เกิดเหตุการณ์ไม่ดีขึ้นในคณะสงฆ์

^{๖๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๐.

^{๖๙} วิ.ม.ห. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓-๑๔.

^{๗๐} วิ.ม.ห. (ไทย) ๑/๓๖/๒๔.

๓.๖.๒ การบัญญัติสิกขาบท

ในการบัญญัติสิกขาบทแต่ละครั้ง มีขั้นตอนแต่ละครั้งดังนี้ คือ เมื่อเกิดเรื่องมัวหมองขึ้น ภายในคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้ประชุมสงฆ์ ตรัสถามภิกษุผู้ก่อเหตุให้ถูกรับแล้ว ทรงชี้โทษ แห่งการประพฤตินั้น และตรัสอานิสงส์แห่งการสำรวมระวังแล้ว จึงทรงตั้งพระบัญญัติห้ามมิให้ ภิกษุทำอย่างนั้นอีกต่อไป ทรงกำหนดโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนหรือล่วงละเมิดเรียกว่า ปรับอาบัติ

คำว่า อาบัติ แปลว่า การต้อง การล่วงละเมิด คำ ๆ นี้เป็นชื่อเรียกกิริยาที่ล่วงละเมิด สิกขาบทนั้น ๆ และเป็นชื่อเรียกโทษหรือความผิด ที่เกิดจากการล่วงละเมิดสิกขาบท เช่น ภิกษุอ้าง หรือกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีในตนต้องอาบัติปาราชิก

อาบัติ ๗ กอง คือ ปาราชิก สังฆาติเสส ฤทธัจจย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ พุทธาสิต อาบัติปาราชิกมีโทษหนัก ทำให้ผู้ล่วงละเมิดขาดจากความเป็นภิกษุ อาบัติสังฆาติเสสมิโทษปาน กลาง ผู้ล่วงละเมิดต้องอยู่กรรม คือ ประพฤติวัตรอย่างหนึ่งจึงจะพ้นจากอาบัตินี้ ส่วนอาบัติ ๕ กองที่ เหลือมิโทษเบา ผู้ล่วงละเมิดต้องประกาศสารภาพผิดต่อหน้าภิกษุด้วยกันดังที่เรียกว่า ปลงอาบัติ จึง จะพ้นจากอาบัติเหล่านี้

บทบัญญัติในพระวินัยแต่ละข้อหรือมาตราเรียกว่า สิกขาบท แปลว่า ข้อที่ต้องศึกษา นั้นคือ บทบัญญัติสำหรับภิกษุมี ๒๒๗ ข้อ สิกขาบท บทบัญญัติสำหรับภิกษุณีมี ๓๑๑ สิกขาบท สิกขาบทเหล่านี้มาในพระปาฏิโมกข์ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน

บทบัญญัติสำหรับภิกษุ ๒๒๗ สิกขาบทที่มาในพระปาฏิโมกข์ แบ่งเป็นกลุ่มได้ดังนี้ ปาราชิก ๔ สังฆาติเสส ๑๓ อนียต ๒ นิสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ ปาจิตตีย์ ๙๒ ปาฏิเทสนียะ ๔ เสาขียะ ๗๕ อธิกรณสมณะ ๗^{๗๑}

สิกขาบทที่มาในพระปาฏิโมกข์นั้น ปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดไว้ครบทุกอาบัติ คือ ระบุอาบัติโดยตรง ๔ กอง ได้แก่ ปาราชิก สังฆาติเสส ปาจิตตีย์ ทั้งที่เป็นนิสัคคียปาจิตตีย์และสุทธิก ปาจิตตีย์ และปาฏิเทสนียะ มีอาบัติที่ไม่ได้ระบุไว้โดยตรงอีก ๓ กอง ได้แก่ ฤทธัจจย ทุกกฏ พุทธาสิต สิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์เหล่านี้ ยกเว้นเสขียะ จัดเป็นอาทิพหรมจริยสิกขา ส่วนเสขียะและ สิกขาบทจำนวนมากที่มานอกพระปาฏิโมกข์ล้วนเป็นอธิสมจารสิกขา^{๗๒}

พุทธประเพณี คือแบบแผน เป็นประเพณีในการบัญญัติสิกขาบทของพระพุทธเจ้า ใน สมัยพุทธกาลนั้น พระองค์ทรงยึดแบบหลักของพระพุทธเจ้าในอดีตที่ผ่านมา และกฎระเบียบของ สังคมเป็นหลักในการบัญญัติสิกขาบท เพราะสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ประพฤตินี้ปฏิบัติในการบัญญัติ พระวินัยทั้งหลาย โดยที่ทรงทราบอยู่ ย่อมตรัสถามก็มี ทรงทราบอยู่ ย่อมไม่ตรัสถามก็มี ทรงทราบ กาลแล้วตรัสถาม ทรงทราบกาลแล้วไม่ตรัสถาม

^{๗๑} วิ.อ. (ไทย) ๑/๑๙.

^{๗๒} วิ.ม.ห. (ไทย) ๑/บทนำ/๗-๑๑.

อนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมถามสิ่งประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ตรัสถามสิ่งที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ พระองค์ทรงกำกับการจัดด้วยข้อปฏิบัติ เมื่อตรัสถามย่อมทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย ด้วยอาการ ๒ อย่าง คือ จักแสดงธรรมอย่างหนึ่ง จึงทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกอย่างหนึ่ง^{๗๓}

ทรงติเตียน ในการติเตียนของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ใช้อยู่ ๒ คำ คือ ถ้าภิกษุผู้ประพฤติดะเมิดเป็นพระอริยบุคคลอยู่ด้วย เช่น ในตติยปาราชิกว่า การจงใจฆ่าตัวตาย หรือบอกให้คนอื่นฆ่า^{๗๔} พระพุทธเจ้าทรงติเตียนว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของเธอนั้น ไม่เหมาะ ไม่สมควร ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ” แต่ถ้าเป็นภิกษุที่เป็นปุถุชนพระองค์จะใช้คำว่า “โมฆะบุรุษทั้งหลาย การกระทำของเธอไม่สมควร ไม่คล้ายตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ”^{๗๕}

ในการทรงติเตียนนั้น พระองค์ทรงมองปัญหาสังคม และเพื่อป้องกันข้ออ้างในอนาคต เช่น ในจตุตถปาราชิก^{๗๖} ที่ภิกษุกล่าวอวดอ้างคุณวิเศษที่ไม่มีจริงเพื่อปากท้องตัวเองด้วย

ทรงประชุมสงฆ์ บัญญัติสิกขาบทเกี่ยวกับคดีทางโลก พระองค์ทรงสอบถามมูลเหตุก่อนจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง แต่ถ้าไม่เกี่ยวกับบ้านเมืองก็ทรงประชุมสงฆ์สอบถามแล้วจึงทรงบัญญัติ ดังเช่น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์ ในเพราะมีเหตุเกิดขึ้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้นแล้วทรงสอบถามพระธนียะ ๆ ก็ยอมรับว่า เธอได้ถือเอาไม้ของหลวงที่เขาไม่ได้ให้ไปจริง

พระองค์ทรงติเตียนโดยประการต่าง ๆ ว่า การกระทำของเธอนั้น ไม่เหมาะ ไม่สม ไม่ควร มิใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ การกระทำของเธอนั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของชุมชน ที่ยังไม่เลื่อมใส หรือเพื่อความเลื่อมใสยิ่งของผู้ที่เลื่อมใสแล้ว

โดยที่แท้ การกระทำของเธอนั้น เป็นไปเพื่อความไม่เลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส และเพื่อความเป็นอื่นของชนผู้เลื่อมใสแล้ว

สมัยนั้น มีมหาอำมาตย์ผู้พิพากษาแก่คนหนึ่งบวชในหมู่ภิกษุ พระองค์ได้ตรัสถามภิกษุรูปนั้นว่า “พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพมคร จับโจรได้แล้วประหารบ้าง จองจำบัง เนรเทศบ้าง ด้วยอัตราโทษตาม มูลค่าทรัพย์ที่โจรกรรมมาเท่าไร” ภิกษุรูปนั้นกราบทูลว่า “ด้วยมูลค่า ๑ บาทบ้าง ควรแก่ ๑ บาทบ้าง เกินกว่า ๑ บาทบ้าง พระพุทธเจ้าข้า” สมัยนั้น ในกรุงราชคฤห์ ทรัพย์ ๑ บาท เท่ากับ ๕ มาสก

พระองค์จึงทรงติเตียนพระธนียะโดยอเนกปริยายแล้ว จึงตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยวยาก มกมาก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยวง่าย บำรุงง่าย

^{๗๓} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๖/๙.

^{๗๔} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๖๒/๑๓๔.

^{๗๕} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๗.

^{๗๖} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๙๔/๑๗๘.

ความมั่งน้อย สันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัด อาการที่น่าเลื่อมใส การไม่สะสม พรารภความเพียร โดยเอนกปริยาย แล้วกระทำธรรมิกถาที่สมควรแก่เรื่องนั้น ที่เหมาะสมแก่เรื่องนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วจึงทรงบัญญัติสิกขาบท^{๗๗}

ต้นบัญญัติ หรือปฐมบัญญัติ^{๗๘} คือ เรื่องภิกษุผู้เป็นอาทิกัมมิกะ หมายถึงภิกษุผู้ประพฤติดี หรือผู้ประพฤติเสียหายในกรณีนั้น ๆ เป็นรายแรก ที่พระพุทธเจ้าทรงอ้างเพื่อบัญญัติสิกขาบท เช่น การที่พระสุทินเสพเมถุนธรรม หรือพระธณียะนำไม้ของหลวงไปใช้สร้างกุฏิ การข่มขืน ภิกษุสำคัญว่า ได้บรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นเหตุให้ทรงบัญญัติสิกขาบท ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก

อนุบัญญัติ^{๗๙} คือ สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทเพิ่มเติมหลังจากมีต้นบัญญัติแล้ว เช่น ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการห้ามเสพเมถุนธรรมกับมนุษย์ ต่อมาเมื่อพระคิวดำ การเสพเมถุนกับมนุษย์เท่านั้นมีความผิด จึงได้เสพเมถุนกับสัตว์ พระองค์ตรัสเรียกพระที่มีความคิดผิดมาสอบถาม ทรงทราบความจริงแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทเพิ่มเติมเรียกว่า อนุบัญญัติ

ต่อมาพระธรรมที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้แสดงไว้ ได้กลายมาเป็นตัวแทนของพระองค์ คือเป็นศาสดาที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ ดังจะให้เห็นจากการที่พระเทวทัตอยากปกครองคณะสงฆ์ แทนพระพุทธเจ้าจึงทูลขอพร ๕ ประการ แต่พระองค์ทรงปฏิเสธว่า

“อย่าเลยเทวทัต เธออย่าพอใจการทำลายสงฆ์ เพราะการทำลายสงฆ์ มีโทษหนัก รูปใดทำลายสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกัน ผู้นั้นจะประสบโทษนานตลอดกับ ถูกไฟไหม้ในรณนานตลอดกับ”^{๘๐}

และตรัสรับสั่งกับพระอานนท์ว่า

“อานนท์ บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๘๑}

๓.๗ สรุป

สรุปได้ว่า การปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ดูแลปกครองสงฆ์เองทั้งหมด ต่อมาทรงอำนาจมอบให้พระสงฆ์เป็นใหญ่ ในการให้การอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา (ญัตติจตุตถกรรมวาจา) และเมื่อมีผู้บวชจำนวนเข้ามาในพระพุทธศาสนามากขึ้น ได้มีการ

^{๗๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๘๘/๗๖-๗๘.

^{๗๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๗-๒๙.

^{๗๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๒/๓๐.

^{๘๐} วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๔๓/๒๐๒.

^{๘๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑๖/๑๖๔.

พัฒนาการระเบียบข้อบังคับ เพื่อความเรียบร้อยของสงฆ์ พระสารีบุตรจึงทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท แต่พระองค์ทรงปฏิเสธ ต่อมาเกิดความไม่ดีไม่งามขึ้นในหมู่สงฆ์ จึงได้มีการบัญญัติวินัยสิกขาบทขึ้น คือพระธรรมวินัย และพระธรรมวินัยนี้เองจึงได้เป็นรูปแบบในการปกครองของสงฆ์ ตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน โดยไม่มีใครเป็นผู้ปกครองสงฆ์แทนพระองค์ แต่ใช้พระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทน พระองค์ทรงมีพุทธวิธีในการปกครองสงฆ์สาวกของพระองค์ ซึ่งประกอบไปด้วยพุทธกิจใน ๓ ด้าน คือ (๑) พุทธกิจด้านการเมือง โดยเห็นว่าพระพุทธองค์มิได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจการภายในรัฐแต่อย่างใด ทว่าทรงเข้าไปช่วยแก้ปัญหาและเสนอแนะหลักในการปกครอง ที่ช่วยให้รัฐมีความมั่นคง และสามารถปกครองให้ประชาชนมีความสุข (๒) พุทธกิจด้านการบริหาร โดยเทียบกับภาษาบาลีว่า ปริหร เป็นคำที่แสดงความหมายถึงลักษณะของการปกครองว่า เป็นการนำสังคม หรือหมู่คณะให้ดำเนินไปโดยสมบูรณ์ นำหมู่คณะให้พัฒนาไปพร้อมกัน ปริหร อาจบ่งความหมายถึงการแบ่งงาน การกระจายอำนาจ หรือการที่สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วมในการปกครองหมู่คณะก็ได้ และ (๓) พุทธวิธีในการปกครอง โดยเทียบกับภาษาบาลีว่า ปสาส หรือ อภิบาล และเน้นไปที่การปกครองสงฆ์เป็นหลัก และอาศัยพระธรรมวินัยว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดระเบียบปฏิบัติสำหรับภิกษุสงฆ์ ถือได้ว่าเป็นหลักในการปกครองและบริหารงานคณะสงฆ์ นอกจากวินัยแล้วยังทรงใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหารการปกครองด้วย

บทที่ ๔

การประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรมในการปกครองสงฆ์

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา การประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรมในการปกครองสงฆ์ โดยมีเนื้อหาสืบเนื่องมาจากบทที่ ๓ หลักในการปกครองสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระวินัยเป็นหลักในการปกครองสงฆ์สาวก เพราะเหตุเกิดจากสงฆ์สาวกประพฤติปฏิบัติไม่เหมาะสม ล่วงละเมิดกระทำความผิดทำให้เกิดข้อติเตียน และเพราะความแตกต่างของสงฆ์สาวกแต่ละพวกแต่ละหมู่ ทำให้เกิดความแตกแยกขัดแย้ง ขาดความสามัคคีในหมู่สงฆ์สาวก และเกิดความไม่สงบเรียบร้อยขึ้นในสังคมสงฆ์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้กำหนดประเด็นศึกษาตามลำดับ ดังนี้

๔.๑ มูลเหตุแห่งนิกาย

๔.๒ ความขัดแย้งระหว่างสาวก

๔.๓ ภิกษุต้นบัญญัติสิกขาบท

๔.๔ หลักอปริหานิยธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๔.๕ การประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรมในการปกครองสงฆ์

๔.๖ สรุป

๔.๑ มูลเหตุแห่งนิกาย

ศาสนาใหญ่ ๆ ทุกศาสนาในโลกนี้ จะดำรงอยู่โดยไม่มีการแตกนิกายนั้นดูไม่มีเสียเลย ทั้งนี้เพราะเมื่อศาสนานั้น ๆ แผ่กว้างออกไปในหมู่ประชุมชนต่างชาติต่างภาษา ก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงบ้างเป็นธรรมดา ยิ่งศาสนาที่มีอายุยืน ๆ เช่น พระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์และคริสต์ศาสนาเป็นต้น กาลเวลาและความผันผวนของโลกย่อมทำให้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เอง อาจกล่าวได้ว่า ศาสนาเก่า ๆ ทุก ๆ ศาสนาในปัจจุบันนี้ ได้ห่างไกลหรือแปรความเป็นไปจากเมื่อครั้งปฐมกาล คือในยามที่ศาสดาของศาสนานั้น ยังมีชีวิตอยู่ไม่มากนักน้อย ศาสนาใดไม่มีการเปลี่ยนแปลง ศาสนานั้นก็ไม่เจริญได้ และในที่สุดจะต้องดับสูญหายไป อันการเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ได้หมายถึงการแก้ไขตัวบท หรือหลักปรัชญาธรรมของศาสนา เพราะถ้าเป็นเช่นนั้น จะกลายเป็นแต่งตั้งประดิษฐ์ศาสนาใหม่ขึ้นต่างหาก แต่หมายถึงการแก้ไขวิธีการและปฏิบัติการบางอย่างของศาสนาเท่านั้น เพราะเหตุนี้ทุกศาสนาถึงแม้จะมีนิกายมากมายสักเท่าไร และถึงแม้จะล่วงกาลผ่านสมัยมานมนานแล้วก็ดี หน้าตาดั้งเดิมของศาสนาก็หาได้เปลี่ยนแปลงไปไม่ได้ พระพุทธศาสนาของเราเป็นศาสนาที่ยิ่งใหญ่และมีอายุ

มากศาสนาหนึ่ง มีมนุษยชาติที่นับถือมากมายหลายร้อยล้าน กงล้อแห่งพระธรรมของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้หมุนเวียนผ่านไปตามประเทศเหล่านี้ คือ อินเดีย สิงหล พม่า ไทย เขมร ลาว ญวน หมู่เกาะมลายู จีน ทิเบต มองโกเลีย แมนจูเรีย เกาหลี ญี่ปุ่น และถึงแม้อาณาจักรภาคตะวันตก คือ อียิปต์ กรีก ก็ยังมีปรากฏร่องรอยหลักฐานในประวัติศาสตร์ เราเห็นได้ว่าอาณาจักรของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นกว้างขวางมหาศาลเพียงไร และเป็นการแน่นอนที่สุดว่า ภายในจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่นี้ บรรดาประเทศบ้านเมืองที่ขึ้นต่อพระธรรมของพระองค์นั้น ต่างก็มีภาษาธรรมเนียมความนิยมต่าง ๆ กัน

ฉะนั้น เมื่อรัชสมัยของพระพุทธศาสนาส่งทอดไปถึง ก็ย่อมที่จะต้องสัมผัสวิถีวัฒนธรรมเหล่านั้น และแล้วก็ผสมกลมกลืนกันได้ จึงสามารถแปลงรัชสมัยจริงเรื่อง เพราะฉะนั้น นิกายเป็นอันมาก จึงได้ถูกเสกสรรค้ขึ้น แต่โดยส่วนใหญ่พระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๒ นิกาย คือ มหายานและเถรวาท หรืออุตรนิกายกับทักษิณนิกาย และถ้าพูดถึงเรื่องจำนวนนิกาย พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีนิกายมากที่สุด ซึ่งทั้งนี้ล้วนแตกแยกกันออกไปจากสองนิกายใหญ่ข้างต้น สองนิกายใหญ่นั้นอุปมาดั่งแอ่งน้ำบนภูเขาที่เป็นบ่อเกิดของน้ำตก และน้ำตกนั้นก็กลายเป็นลำธารไหลแตกแยกเป็นแควเล็กแควน้อย

สำหรับพระพุทธศาสนา ถ้าเราจะสอบสวนถึงต้นรากแห่งการมีนิกายแล้ว ก็ไม่อาจที่จะลืมนึกถึงหลักใหญ่ ๆ สามหลักที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ นั่นคือหลักของการศึกษาเล่าเรียนให้เกิดความรู้ เรียกว่า ปริยัติหนึ่ง หลักของการกระทำตนให้ดำเนินตามธรรมที่ตนรู้เรียกว่า ปฏิบัติหนึ่ง และผลที่ได้รับจากการปฏิบัติที่เรียกว่า ปฏิเวธอีกหนึ่ง หลักสามประการนี้มีความสำคัญเกี่ยวโยงกันอยู่ คือ ปริยัติเปรียบดั่งแผนที่ชี้ทางที่จะให้ถึงแหล่งชุมทรัพย์ ปฏิบัติเปรียบดั่งคันหาชุมทรัพย์นั้นตามแผนที่ ปฏิเวธเหมือนการเดินทางถึงจุด ขาดหลักใดหลักหนึ่งความสำเร็จผลย่อมมีหาได้ไม่ การที่นิกายมีความเห็นแตกกันออกไปนั้น ก็เป็นเพราะความบกพร่องขาดหลักใดหลักหนึ่งไป และที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ ได้ขาดหลักประการที่สาม ปฏิเวธธรรม คือ เข้าใจตลอด แทงตลอด ตรัสรู้ รู้ทะลุปรุโปร่ง ลุล่วงผล การปฏิบัติ^๑ ไปเสีย

เราจะพิจารณาสังเกตเห็นได้ว่า ปางเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์สั่งสอนเวไนยนิกรอยู่ ปรากฏมีผู้บรรลุถึงอริยภาพ คือ มีผู้ตรัสรู้ธรรมกันมากมาย การปริยัติและปฏิบัติดำเนินร่วมกันในทางเดียว อริยมรรคเมื่อมีผู้เจริญกัน อริยผลก็บังเกิดเป็นเงาตามตน เมื่อต่างคนต่างได้ชมเชยอริยผลนั้นด้วยตนเองแล้ว ทศณะคือความเห็นก็ย่อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่เมื่อพ้นยุคนี้มาแล้ว กลับปรากฏว่า อริยมรรคเป็นแต่เพียงเรื่องปรัชญาอันน่าเรียนน่ารู้ที่บรรจุอยู่ในคัมภีร์เท่านั้น จะหาผู้มุ่งปฏิบัติตนอย่างสมัยแรกได้น้อยลง ทุกคนส่วนมากมุ่งกันแต่จะเรียนและจำทรงพระพุทธพจน์กันเป็นปิฎก ๆ อริยผลจึงไม่ค่อยเกิดขึ้น เมื่อผู้ทรงศานามิได้เป็นพระอริยะ และเมื่อความคิดในการ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๑๙๗.

ปริยัติเฟื่องฟูขึ้นถึงขีดสุด จนบางทีกลายเป็นลัทธิแปลก ๆ มีลัทธิธรรมปฏิบัติเข้ามาเจือปน ผู้รำเรียนก็ตีความหมายตลอดจนอธิบายสัจธรรมด้วยปุถุชนอัตโนมติ

ความคิดความเห็นของคนแต่ละคนที่มีต่อคัมภีร์อันตนได้รำเรียนนั้น แยกแยกออกเป็นมติ ต่างคนต่างเข้าใจอย่างหนึ่ง อีกคนหนึ่งเข้าใจไปอีกอย่างหนึ่งไม่ตรงกัน และต่างฝ่ายก็ยึดถือมติของตนว่าถูกต้อง ของผู้อื่นผิด เพราะปุถุชนเรานั้นมักจะเข้าข้างตนเองเสมอ โดยมีได้คำนึงถึงเหตุผลอะไรนัก และเมื่อตนถือมติใด ก็อดไม่ได้ที่จะมีการวิพากษ์วิจารณ์เปรียบเทียบกับมติของฝ่ายอื่น จึงได้มีการโต้ว่าทะกันระหว่างกันและกันว่าใครจะดีกว่าใคร นักเข้าก็เลยแตกสามัคคี แล้วนิกายก็เป็นเงาตามเข้ามาทันที เรื่องเช่นนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชมพูทวีปแล้ว มักมีการคัดค้านโต้คารมกันในข้อธรรมอย่างเอาจริง บางทีถึงกับวางชีวิตของตนไว้เป็นเดิมพันว่า ถ้าหากแพ้แล้วจักยอมให้บ้นเศียรหรือเป็นข้าทาสตลอดชีพ ประชาชนตลอดจนพระราชาก็นิยมการใช้เหตุผล เอาแพ้เอาชนะกันด้วยวิธีตีฝีปาก เช่นนี้ ปรากฏว่าถ้าคณาจารย์ใดพ่ายแพ้ในสงครามโอษฐ์ ลัทธิของคณาจารย์ผู้นั้นก็พลอยอับแสงลง เพราะพระราชาและประชาชนไม่เคารพนับถือ บางทีถูกขับไล่ไสส่งออกนอกบ้านนอกเมืองเลยทีเดียว เมื่อสถานการณ์แวดล้อมเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมจะมีการวิพากษ์วิจารณ์ความคิดของกันและกัน ซึ่งแม้จะเป็นลัทธิศาสนาเดียวกันก็ตาม ให้เป็นไปอย่างไม่หยุดยั้ง ต่างฝ่ายต่างพยายามยกลัทธิของตนให้สูงเด่นด้วยวิธีน่านับการ ฉะนั้นการโต้คารมเพื่อทำลายมติฝ่ายค้าน จึงเป็นเรื่องยากที่จะหลบหลีกได้ และพระพุทธศาสนาในอินเดียยุคหลัง จึงได้สมบูรณ์ด้วยทำนองนี้ทุกประการ

ดังจะขอหยิบยกตัวอย่างเพื่อให้เห็นในข้อแตกต่างทางมติ เกี่ยวกับปัญหาเรื่องนิพพาน กับจิตภายในวงการพระพุทธศาสนาของไทย ซึ่งเป็นฝ่ายเถรวาทล้วน ๆ แต่ก็คงยังมีความเห็นไม่สอดคล้องต้องกันได้ นักธรรมะบางพวกเห็นว่านิพพานเป็นอนัตตา ซึ่งทั้งนี้อาศัยพระพุทธภาษิตข้อว่า สัพเพ ธมมา อนตตา ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัวตน เป็นข้ออ้าง บางพวกเห็นว่าที่พระพุทธเจ้าสอนอนัตตาก็เพื่อจะได้รู้จักอัตตานั้นแล แต่อัตตาที่นี้ไม่ใช่อัตตาชั้นห้า ชั้นห้าเป็นอนัตตา ส่วนธรรมของจริงคือพระนิพพานนั้นเป็นอัตตาตัวจริงของเรา มีพระพุทธภาษิตเป็นหลักฐานว่า อตตา หิ อตตโน นาโถ ตนนั้นแหละเป็นที่พึ่งแห่งตน ถ้าไม่มีตนเสียแล้ว เหตุไรพระองค์จึงสอนให้เอาตนเป็นที่พึ่งเล่า บางพวกเห็นว่าจิตนี้เป็นธรรมชาติเกิดเร็วดับเร็วไม่มีแก่นสาร อีกพวกหนึ่งเห็นว่าจิตแท้นั้นเป็นธรรมชาติไม่เกิดดับ ที่เกิดดับเป็นอารมณ์ต่างหาก แต่ละฝ่ายล้วนมีเหตุผลซึ่งอาจแสดงให้เห็นชัดด้วยกันทั้งสิ้น และแต่ละฝ่ายก็อ้างพระพุทธภาษิตเป็นหลัก ตัวอย่างนี้ล้วนเป็นมูลของการแตกแยกนิกาย ซึ่งถ้าเป็นสมัยโบราณเจ้าของผู้ให้กำเนิดแต่ละฝ่าย ๆ ยากจะตั้งเป็นนิกายขึ้นก็อาจจะได้ และพระพุทธศาสนาในเมืองเราก็จะมีนิกาย อนุตตานิพพานวาท นิกาย อุตตานิพพานวาท และนิกาย จิตตอนิจจาวาท นิกาย จิตตอมตวาท กันขึ้นบ้างเป็นแน่^๒

^๒ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๓.

เรื่องเช่นนี้แม้ในสมัยพุทธกาลก็มีเหมือนกัน ดังในพระสูตรต้นตปิฎก ปราภณมิกิขุบางรูปมีความเห็นในพระธรรมตามความเข้าใจของตนผิด ๆ หรือถูกแต่ก็ไปถือถืออื่นเอาข้างเดียว เช่นพระยมกะที่มีทิฐิเห็นว่าพระอรหันต์ตายแล้วสูญ จนพระสารีบุตรต้องเทศนาให้กลับใจ และกรณีของพระศาติเกวัญบุตรผู้กล่าวว่า “เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญานนี้ นันแลมิใช่อื่น ท่องเที่ยวไป เล่นไป”^๓ จนพระศาสดาต้องแสดงมหาตัมหาสังขยสูตร (ว่าด้วยความสิ้นตัณหาสูตรใหญ่) แก่ความเข้าใจผิดของเธอ บางองค์ดับเรื่องมรณสติกัมมัญฐาน ซึ่งมีจุดประสงค์ที่จะให้เราไม่หลงมัวเมาในชีวิต แต่กลับเข้าใจผิดคิดไปเองว่าเป็นการสอนให้เบียดเบียนต่อชีวิต ถึงกับกระทำอัตวินิบาตกรรม และจำงให้เขาประหารชีวิตตนเองก็มี ธรรมะบางข้อที่พระพุทธเจ้าแสดงโดยจำแนกบ้าง โดยรวบยอดบ้าง แต่ผู้สดับไม่อาจกระทำการแบ่งแยกให้ดี บางครั้งเกิดความไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน ดังในพหุเวทนิยสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย ท่านอุทายีกกล่าวว่า

“พระศาสดาตรัสสอนเวทนาไว้ ๓ ประการ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา แต่ช่างไม่กล่าวค้ำว่า พระผู้มีพระภาคไม่ได้ตรัสเวทนา ๓ ประการเลย พระองค์ตรัส ๒ เท่านั้น คือ สุขเวทนา และทุกขเวทนา ส่วนอุเบกขาเวทนานั้นสงเคราะห์ลงในสุขอันละเอียดประณีต”

ภายหลังความทราบไปถึงพระศาสดาตรัสว่า

“เรากล่าวเวทนา ๒ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๓ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๕ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๖ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๑๘ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๓๖ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๑๐๘ ประการไว้โดยบรรยายก็มี

ธรรมอันเราแสดงไว้แล้วโดยบรรยายอย่างนี้ เมื่อธรรมอันเราแสดงไว้แล้วโดยบรรยายอย่างนี้ ชนเหล่าใดจักไม่รู้ ไม่สำคัญ ไม่ชื่นชมตามคำที่เรากล่าวเจรจาดีแล้วแก่กันและกัน ชนเหล่านั้นพึงหวังได้ว่า จักบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่”^๔

ในอภิธรรมปิฎกเหตุปัจจัยนิทานของฝ่ายเหนือมีเรื่องหนึ่งกล่าวว่า กาลครั้งหนึ่ง พระอานนที่ได้เดินทางจาริกถึงป่าไผ่แห่งหนึ่ง พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้สดับเสียงสาธยายพระธรรมบทคาถาของภิกษุที่อาศัยในป่าว่า มนุษย์แม้มีอายุได้ร้อยปี หากไม่ได้เห็นนกหงส์ทะเลไชร์ (กิเปลาปราศจากประโยชน์) ผิดกับที่ถึงแม้ชีวิตแต่เพียงวันเดียว หากได้เห็นนกนั้น (ประโยชน์ของชีวิตจึงจะได้) ท่านอานนที่ได้ฟังดังนั้น จึงได้เข้าไปทักภิกษุผู้สวดนั้นว่า นี่หาใช่พระพุทธานุชาตไม่ เธอจงมนสิการตั้งใจให้ดี เราจักกล่าว (ที่ถูกต้อง) ให้เธอฟัง ถ้ามนุษย์มีอายุถึงร้อยปี แต่ไม่รอบรู้ธรรมที่เกิดแลดับไชร์ (กิเปลาปราศจากประโยชน์) ผิดกับที่ถึงแม้ชีวิตแต่เพียงวันเดียว หากได้รอบรู้ในธรรมนั้น ภิกษุผู้สวดได้ฟังแล้วก็นำไปบอกเล่าให้อาจารย์ของตนฟัง ภิกษุผู้อาจารย์รูปนั้นได้ฟังแล้วกล่าวว่า

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๖/๔๒๗.

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๙/๙๑.

“พระอานนท์เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว คำพูดอะไร ๆ ของท่านก็มักจะผิด ๆ พลาด ๆ ไม่ควรจะเชื่อถือ เธอจงสวดไปตามเดิมของเธอเถิด”

ที่เกี่ยวกับพระวินัยก็มีผู้ตีความผิดไปจากประสงค์เดิม เช่น เรื่องวิกาลโกชน ในกัฎฐาคีรีสูตรแห่งมัชฌิมปิณณาสก ๆ ภิกษุผู้ซื่อสัตย์และปุนัพพสุกะ เกิดทิววิปริตเข้าใจคำว่า วิกาล หมายถึงแต่ราตรี แล้วแนะนำพวกทั้งคณะให้ฉันอาหารได้ในเวลาเย็น กล่าวสรรเสริญความเป็นผู้ฉันอาหารมือที่สามว่า

“ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายฉันโภชนะทั้งเวลาเย็น เวลาเช้า และเวลาวิกาลกลางวัน เราทั้งหลายนั้นเมื่อฉันโภชนะทั้งเวลาเย็น เวลาเช้า และเวลาวิกาลกลางวัน ก็รู้สึกว่าคุณาพมีโรคพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพละนามัยสมบูรณ์อยู่สำราญ เราทั้งหลายนั้นจักละคุณที่ตนเห็นเองแล้วไล่ตามผลที่เป็นอนาคตกาล ทำไมเราทั้งหลายจักฉันทั้งเวลาเย็น เวลาเช้า และเวลาวิกาลกลางวัน”^๕

พวกภิกษุอื่นกล่าวตักเตือนก็ไม่ฟัง ภายหลังทราบไปถึงพระศาสดาก็ทรงบริภาษว่า ไม่ควรจะเข้าใจไปอย่างนั้น แล้วทรงแสดงธรรมบรรยายโปรด

สมัยหนึ่ง ณ นครราชคฤห์ ขณะที่มีการประชุมประชาชนกันในราชบริษัทอยู่ ได้มีคำกล่าวขึ้นในที่ประชุมว่า ทองและเงินควรแก่สมณศากยบุตร ซึ่งในสมัยนั้นมีพ่อบ้านมณิจูฬกะผู้เป็นอุปัชฌาจารย์สำคัญนั่งอยู่ด้วยได้กล่าวคัดค้านขึ้น แต่ไม่สามารถยังบริษัทให้ยินยอมเห็นตามได้ ภายหลังนายบ้านผู้นั้นได้เข้าเฝ้ากราบทูลอธิกรณ์เหตุแด่พระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสว่า

“ดีละ ผู้ใหญ่บ้าน เมื่อท่านตอบอย่างนี้ ชื่อว่าพูดตรงตามคำที่เราพูดไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวกันอย่างสมเหตุสมผล ไม่มีที่คำกล่าวเช่นนั้นและคำที่กล่าวต่อ ๆ กันมาจะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้ เพราะว่าทองและเงินไม่สมควรแก่สมณศากยบุตร สมณศากยบุตรไม่ยินดีทองและเงิน ไม่รับทองและเงิน สมณศากยบุตรห้ามแก้วมณีและทอง ปราศจากทองและเงิน ทองและเงินควรแก่ผู้ใด กามคุณ ๕ ก็ควรแก่ผู้นั้น กามคุณ ๕ ควรแก่ผู้ใด (ทองและเงินก็ควรแก่ผู้นั้น) ผู้ใหญ่บ้าน เราให้เข้าใจเรื่องนี้โดยส่วนเดียวว่า ‘ไม่ใช่ธรรมของสมณะ ไม่ใช่ธรรมของศากยบุตร’ อนึ่ง เรากล่าวอย่างนี้ว่า ‘ผู้ต้องการหญ้าพึงแสวงหาหญ้า ผู้ต้องการไม้พึงแสวงหาไม้ ผู้ต้องการเกวียนพึงแสวงหาเกวียน ผู้ต้องการบุรุษพึงแสวงหาบุรุษ’ แต่เราไม่กล่าวเลยว่า ‘พึงยินดี พึงแสวงหาทองและเงินโดยประการใด ๆ’”^๖

จากเหตุการณ์เหล่านี้ก็เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า แม้ในสมัยพุทธกาล พุทธศาสนิกชนมณฑลก็ได้มีการแตกแยกความเห็นกันขึ้นแล้ว แม้ในนครราชคฤห์อันปรากฏว่าเป็นเมืองที่ประชาชนล้วนแต่เป็นสัมาธิฐิเองก็ตาม แต่การที่แตกแยกเท่านั้นไปในทางความเห็นส่วนตน ที่เข้าผิดในธรรม

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๗๕/๒๐๑-๒๐๒.

^๖ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๓/๔๑๕-๔๑๖.

วินัยบางข้อเท่านั้น และเพราะที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์ประทับเป็นประธานคอย ตัดสินความถูกผิดอยู่ จึงไม่ปรากฏมีนิกายอะไรแตกต่างผิดแผกออกไปอย่างโจ่งแจ้ง ถ้าจะมีก็เห็นจะ ได้แก่พวกของพระเทวทัตเท่านั้น แต่นั่นก็ดูเหมือนจะแยกออกไปเพื่อตั้งตนเป็นศาสดาแข่งกับ พระพุทธเจ้า (ในตำราฝรั่งว่า พวกพระเทวทัตบูชาแต่พระพุทธเจ้าที่ล่วงแล้วสามองค์ไม่บูชาศากยมุณี) และมาภายหลังพระเทวทัตและก็กลับตัวได้ หันเข้าสู่ใต้บารมีของพระพุทธองค์อีก

๔.๑.๑ เรื่องนิกายสืบเนื่องมาแต่ความเป็นเอตทัคคะ

นอกจากนี้ ยังมีสมุฏฐานอันเนื่องมาจากคุณพิเศษบางอย่าง ของส่วนบุคคลหรือส่วนคณะ อีกด้วย เช่นการศึกษาพระปริยัติธรรมในสังฆมณฑล ย่อมปรากฏบุคคลผู้มีอุปนิสัยชอบการศึกษาแต่ ละด้านต่าง ๆ กันออกไป ภิคุบางรูปมีความพึงพอใจในการที่จะร่ำเรียนพระวินัย หรือพระสูตรและ พระอภิธรรม ย่อมจะเลือกเอาแต่ทางหรือด้านที่ตนถนัดศึกษารอบรู้จนแตกฉาน ก็ได้เป็นเอตทัคคะ^๗ ผู้เชี่ยวชาญในปิฎกหรือในหมวดธรรมนั้น ๆ เป็นธรรมดา การเผยแผ่ก็ย่อมหนักไปในทางที่ตนรู้อยู่ เมื่อมีสาธุศิษย์มากเข้าก็รวมกันเป็นคณะหรือหมู่ขึ้น ฉะนั้นภิคุสงฆ์หมู่หนึ่ง ๆ ก็มีคุณลักษณะเลิศเด่น ประจำหมู่ของตน ในกาลภายหลังปรากฏมีแต่บุุชนสงฆ์ เรื่องความเห็นก็ยิ่งจะเกิดมีมากมาย เช่นผู้ที่ ทรงอภิธรรมปิฎก ย่อมถือว่าอภิธรรมปิฎกสำคัญกว่าสองปิฎกข้างต้น บางคนเห็นเลยลงไปว่า ถ้าไม่รู้ อภิธรรมแล้วก็ตรัสรู้ไม่ได้ก็มี ส่วนผู้เชี่ยวชาญในสุดตันตปิฎก ก็เห็นว่าพระสูตรสำคัญที่สุด เพราะพระ สูตรรวมไว้ซึ่งสิกขาบท คือ ศีล สมาธิ ปัญญา รู้พระสูตรนั้นก็ชื่อว่ารู้อะไร ๆ ในศาสนาหมด ส่วนผู้ ขำของในวินัยปิฎก ก็เห็นความเลิศเด่นของพระวินัย เพราะเหตุที่ศีลเป็นบาทของสมาธิ ปัญญา หาก ไม่มีศีลแล้วจะตรัสรู้หลุดพ้นทุกขไม่ได้ มีตัวอย่างที่จะเห็นได้ เช่น ในวงการศึกษาศาสนาฝ่ายเถรวาท มีไทย พม่า รามัญ เป็นต้น ทั้ง ๓ ประเทศนี้ ล้วนแต่มี คุณลักษณะพิเศษอยู่คนละอย่าง คือประเทศรามัญแต่ไหนแต่ไรมีความขึ้นชื่อลือชาในทางทรงจำ แตกฉานในพระวินัย ในประเทศพม่าขึ้นชื่อในทางอภิธรรม อาจกล่าวได้ว่า เรื่องความเข้าใจในพระ ปรมัตถ์แล้วจะต้องยกให้พม่าเป็นที่หนึ่ง หลักสูตรการศึกษาปริยัติของเขาก็เริ่มต้นด้วยอภิธรรมกันเลย ทีเดียว ส่วนของไทยเราถนัดชำนาญทางพระสูตร โบราณว่า “มอญวินัย ไทยพระสูตร พม่าอภิธรรม”

ความจริงการแบ่งแยกเพราะเหตุแห่งความแตกต่างทางเอตทัคคะนั้น มีมาสืบเนื่องแต่ เบื้องโพ้น คือในสมัยพุทธกาล บรรดาพระอสีติมหาสาวกทั้งหลาย ดังพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ แต่ละองค์ล้วนมีเอตทัคคะไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง และท่าน ๆ หนึ่งก็มีสาธุศิษย์นับ จำนวนร้อย ๆ พัน ๆ อย่างพระอรุเวลกัสสปะกับน้องชายของท่านอีกสององค์มีบริวารจำนวนพัน ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ที่เลิศกว่าภิคุในทางบริวารมาก พระสารีบุตรผู้เป็นเอตทัคคะทางปัญญาและการ ให้โอวาทแก่ภิคุ จนพระศาสดายกย่องให้เป็นถึงธรรมเสนาบดี อันปรากฏในพระบาลีเสลสูตรตรัสแก่

^๗ อก.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๘๘/๑๑๒, อก.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑๘๘/๑๔๕.

พราหมณ์ผู้ทูลถามว่า ใครที่เป็นผู้รองลำดับของพระองค์ ที่จะสามารถประกาศตามได้ซึ่งธรรมจักรที่พระองค์ประกาศแล้ว พระองค์ตรัสว่า “เสลพราหมณ์ สารีบุตรผู้เกิดตามตถาคต จะช่วยประกาศธรรมจักรที่ยอดเยี่ยม ซึ่งเราให้เป็นไปไว้แล้ว”^๘

ส่วนพระโมคคัลลานะได้เป็นเอตทัคคะทางอิทธิปาฏิหาริย์ สามารถทรมานผู้ไม่เชื่อพระพุทธศาสนาให้มาเชื่อได้ เป็นกำลังสำคัญในการแผ่ศาสนา ทั้งสององค์นี้ได้รับยกย่องเป็นอัครสาวกฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงสันนิษฐานว่า บางทีพระพุทธองค์จะทรงมอบภาระธุระให้ท่านทั้งสองเป็นคณาจารย์ใหญ่ แยกคณะออกไปสอนศาสนา พระสารีบุตรเป็นหัวหน้าคณะในฝ่ายทักษิณ พระโมคคัลลานะเป็นหัวหน้าคณะในฝ่ายอุดร

ข้อสันนิษฐานอันนี้มีความจริงพอเป็นหลักฐาน เพราะปรากฏว่าท่านทั้งสองเคยเดินทางพร้อมด้วยบริวารนับจำนวนร้อยไปในที่ต่าง ๆ ถ้าหากมิใช่เพื่อศาสนกิจแล้ว ก็เพื่ออะไรเล่า บางสมัยท่านทั้งสองก็เที่ยวแสดงธรรมตามคามนิคมชนบทต่าง ๆ โดยเฉพาะพระมหาโมคคัลลานะปรากฏว่าบางสมัยไปสอนเทวดาบนสวรรค์ก็มี ดังพระพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงคบสารีบุตรและโมคคัลลานะ เธอทั้งหลายจงคบสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด สารีบุตรและโมคคัลลานะเป็นภิกษุฉลาดเป็นผู้อนุเคราะห์ เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย สารีบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตรย่อมแนะนำในโสดาปัตติผล โมคคัลลานะย่อมแนะนำในประโยชน์ที่สูงที่สุด สารีบุตรสามารถที่จะบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ได้โดยพิสดาร”^๙

เมื่อสมัยปัจฉิมโพธิกาล หลังจากที่ท่านทั้งสองดับขันธปรินิพพานแล้ว พระศาสดาประทับกับหมู่ภิกษุที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาในแคว้นวัชชี พระองค์ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อสารีบุตรและโมคคัลลานะปรินิพพานแล้ว บริษัทของเรานี้ปรากฏเหมือนว่างเปล่า สารีบุตรและโมคคัลลานะอยู่ในทิศใด บริษัทของเรายังไม่ว่างเปล่า ไม่มีความห่วงใยในทิศนั้น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นใด ได้มีแล้วในอดีตกาล แม้พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นได้มีคู่สาวกนั้นเป็นอย่างยิ่ง เหมือนสารีบุตรและโมคคัลลานะของเรา พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นใด จักมีในอนาคตกาล แม้พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น ก็จักมีคู่สาวกนั้นเป็นอย่างยิ่ง เหมือนพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะของเรา

ภิกษุทั้งหลาย น้าอัครจรรยจริง ไม่เคยปรากฏสำหรับสาวกทั้งหลาย ชื่อว่าสาวกทั้งหลายจักทำตามคำสอนและทำตามคำสั่งของพระศาสดา จักเป็นที่รักที่พอใจ และเป็นที่เคารพสรรเสริญของบริษัท ๔

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๕-๔๙๖.

^๙ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๑/๔๑๖-๔๑๗.

ภิกษุทั้งหลาย น้าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏสำหรับตถาคต เมื่อคู่สาวกเห็นปานนี้ ปริณิพพานแล้ว โสกะหรือปริเทวะย่อมไม่มีแก่ตถาคต ฉะนั้น จะไปหวังอะไรในสิ่งเหล่านั้นเล่า สิ่งที่เกิดขึ้น มีขึ้น ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ล้วนแตกสลายเป็นธรรมดา เป็นไปไม่ได้เลยที่จะปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าเสื่อมสลายไป”^{๑๐}

สิ่งที่พระพุทธรองค์ตรัสว่า เป็นที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง ที่แม้พระสาวกคู่ชีพจะมาจากไป พระองค์เองก็หามีความเศร้าโศกไม่ เพราะว่ามีสิ่งใดเกิดแล้วมีแล้ว ก็ย่อมจากไปเป็นธรรมดา พระพุทธภาษิตนี้สนับสนุนพระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ที่ตรัสไว้ข้างต้น

เมื่อท่านทั้งสองยังมีชีวิตอยู่ คงได้ทำหน้าที่อนุศาสนาเผยแผ่พระธรรมตลอดไป และคงได้บริหารการคณะสงฆ์ตามถื่นนั้น ๆ โดยเฉพาะในพระไตรปิฎกนอกจากพระพุทธภาษิตแล้ว ภาษิตของท่านพระสารีบุตรเป็นมากกว่าใครอื่น และภาษิตของท่านล้วนแต่เป็นข้อธรรมล้ำลึกเป็นส่วนมาก

สำหรับพระมหากัสสปะนั้น ตลอดชีวิตของท่านอยู่ด้วยการประพบัติอุตงค์ ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์หลายอย่างหลายประการ เช่น ในกัสสปสังยุตต์ ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่เชตวันว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราหวังเพียงใด ก็ย่อมสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว การเข้าถึงฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ อากาสาัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อาภิญญาตนะ เนวสัญญานาสัญญาตนะ แล้วแลอยู่ได้ตลอดกาลเพียงใด ภิกษุทั้งหลาย แม้กัสสปะก็ดุจเดียวกัน เธอหวังเพียงใดก็ย่อมเข้าถึง ฯลฯ แล้วแลอยู่ได้ตลอดกาลเพียงนั้น”^{๑๑}

แม้ในอภิญญาหกทรงรับรองไว้ว่า ท่านมหากัสสปะสามารถที่จะกระทำได้ไม่ต่างอะไรจากพระองค์เลย นับว่าท่านเป็นพระมหาสาวกองค์เดียวที่มีอภิญญา และสมบัติเทียมเท่าพระผู้มีพระภาคผู้เป็นศาสดา ในแห่งอื่น ๆ ทรงเทศนาตักเตือนภิกษุทั้งหลายให้เอาปฏิบัติของท่านเป็นเนติประพตติปฏิบัติเสมอ

นอกจากนี้มีมหาสาวกอื่น ๆ อีก เช่น พระอนรุทธะผู้ในทางทิพยจักขุ พระปุลณเณลในทางธรรมกถึก พระมหากัจจายนะ เลิศในทางกระจายธรรมย่อให้พิสดาร พระอานนท์ เลิศในทางพหูสูต พระอุบาลี เลิศในทางทรงวินัย ฯลฯ^{๑๒}

ความเป็นผู้ถนัดจัดเจนในธรรมหรือความสามารถข้อต่าง ๆ ไม่เหมือนกันแล้วแสดงความคิดออกมานั้น เราอาจจะพบได้ในมหาโคสสังคาสสูตร^{๑๓} ซึ่งเป็นสูตรที่แสดงถึงข้อคิดเห็นเป็นรายบุคคลของพระมหาเถระองค์ต่าง ๆ ที่ล้วนได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ ดำเนินเรื่องราว สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ ป่าโคสสังคาสวัน พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกผู้ใหญ่ มีพระสารีบุตร

^{๑๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๐/๒๒๔-๒๓๕.

^{๑๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๒/๑๕๐-๑๕๓.

^{๑๒} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๑๐-๑๑.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๒/๓๖๖.

พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ พระเวทิตะ พระอานนท์ ครั้งในสายัณห์วันหนึ่ง ท่านมหาเถระโมคคัลลานะได้ชักชวนพระเถระองค์อื่น ๆ ให้ไปฟังธรรมของท่านพระสารีบุตร

เมื่อไปถึงแล้ว พระสารีบุตรเป็นผู้เริ่มเรื่องด้วยการถามพระอานนท์ว่า ป่าโคสิทศกาลวันอันน่ารื่นรมย์ ในราตรีเดือนหงายแจ่มนี้มีธรรมชาติอันงาม เช่นดอกสาละที่เบ่งบาน ส่งกลิ่นหอมขจรไปทั่ว ความงามของป่าจะงามสมกับภิกษุผู้มีคุณเช่นไรบ้าง เมื่อพระสารีบุตรตั้งปัญหาขึ้นเช่นนี้แล้ว

พระอานนท์ก็กล่าวว่า ต้องภิกษุผู้เป็นพหูสูต สังสมสุตะ^{๑๔} จำทรงไว้ซึ่งสูตรพร้อมทั้งด้วยอรรถะพยัญชนะจึงงามสม

พระเวทิตะก็ว่า ต้องภิกษุผู้มีการหลีกเร้นอยู่แต่ผู้เดียว มีฌานพร้อมทั้งวิปัสสนาจึงงามสม

พระอนุรุทธะก็ว่า ต้องภิกษุผู้มีทิพยจักขุล่วงจักขุของมนุษย์ อาจทอดทัศนาจำนวนพันแห่งโลกทั้งหลายจึงงามสม

พระมหากัสสปะก็ว่า ต้องภิกษุผู้ถืออยู่ปากกล่าวสรรเสริญคุณของผู้ถืออยู่ป่า และถือการรับแต่อาหารบิณฑบาต นุ่งห่มแต่ผ้าบังสุกุลและผ้าสามผืนเป็นวัตร มีความมกน้อย สันโดษ

พระโมคคัลลานะก็ว่า ต้องภิกษุผู้มีปัญญาวิສัสนาข้ออธิธรรมกลาอย่างไม่ต้องทอดย และกลาอันต้องมีความประพฤติเป็นไปในธรรมจึงงามสม

ส่วนพระสารีบุตรเองนั้นกล่าวว่า ต้องภิกษุผู้มีอำนาจจิตประสงคจะอยู่ในวิหารสมบัติใดเวลาใด ก็สามารถที่จะเป็นอยู่ได้อย่างไม่ติดขัด เปรียบเสมือนหีบผ้าของพระราชซึ่งเต็มไปด้วยผ้าสีต่าง ๆ เมื่อพระราชจะต้องการสีไหนคู่ไหน ก็อาจหามาห่มได้ทุกระยะเวลา ภิกษุต้องมีคุณสมบัติเห็นปานนี้จึงจะงามสม

เมื่อพระเถระทั้งหลายเสนอความคิดเห็นกันจบแล้ว ต่างก็ชวนกันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคให้ทรงตัดสินว่าของผู้ใดถูกต้อง พระศาสดาตรัสว่าถูกด้วยกันทั้งหมด เพราะต่างฝ่ายต่างก็กล่าวไปตามความจริงที่ตนสามารถ ในที่สุดทรงสรุปความว่า

“สารีบุตร คำของเธอทั้งหมดเป็นสุภาสิตโดยเหตุ นั้น ๆ แต่เธอทั้งหลายจงฟังคำของเรา หากมีคำถามว่า ‘ป่าโคสิทศกาลวันจะฟังงามด้วยภิกษุเช่นไร’ เราจักตอบว่า สารีบุตร ภิกษุในธรรมวินัยนี้กลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าว่า ‘จิตของเรายังไม่หมดความถือมั่น (และ) ไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพียงใด เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้เพียงนั้น’ สารีบุตร ป่าโคสิทศกาลวันฟังงามด้วยภิกษุเช่นนี้”^{๑๕}

ความเป็นไปดังนี้ ที่นับได้ว่ามีส่วนเกี่ยวข้องอันสำคัญยิ่งยวดแห่งการแยกนิกาย เนื่องด้วยท่านพระมหาเถระเหล่านั้นต่างมีสัทธินิหาริกและอันเตวาสิก หรือผู้เห็นดีเห็นชอบปฏิบัติตามท่านองค์ละมาก ๆ แรกเริ่มเดิมทีก็ไม่มีแตกแยกกันออกไปอย่างไร แม้จะต่างฝ่ายต่างอาจารย์ต่างสำนัก

^{๑๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๓๓/๑๕๙, ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๓๓/๒๑๒-๒๑๓.

^{๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๕/๓๖๕-๓๗๖.

และต่างก็มีความเป็นเอตทัคคะไม่เหมือนกันก็ตาม ทั้งนี้เพราะเหตุที่ท่านสาวกเหล่านั้นส่วนมากได้บรรลุถึงความตรัสรู้ อย่างต่ำที่สุดก็ได้เป็นพระโสดาบัน เหตุนั้น ข้อวิมติทั้งขาใด ๆ ที่จะเป็นชนวนให้เกิดทิฐิแยกพวกแยกพ้องจึงไม่อุบัติขึ้น นิกายพึงจะมีขึ้นก็เมื่อสาวกรุ่นต่อมาหลัง ๆ เท่านั้น

อนึ่ง การแบ่งหมู่แบ่งคณะตามลักษณะความสามารถประจำบุคคลในขณะนั้น ๆ ดูเหมือนจะเริ่มมีมาแต่ยุคพุทธกาล เช่นมีภิกษุฝ่ายกระทำวิปัสสนาธุระและฝ่ายคันธุระ หรือพวกที่ถืออยู่ป่ากับที่อยู่ละแวกบ้าน พวกสมาทานธุดงค์และพวกไม่สมาทาน พวกธรรมธโร วินยธโร มาติกาธโร (ธมมธโร วินยธโร มาติกาธโร) ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา^{๑๖}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กล่าวไว้ในวินัยมุขว่า วิธีแจกเสนาสนะนั้น พึงกำหนดฐานะของผู้อยู่ให้สมแก่ฐานะของภิกษุ เช่น ผู้เล่าเรียนหรือประกอบกิจในทางเดียวกัน ก็ให้ถือเสนาสนะใกล้กันหรือหมู่เดียวกัน ตัดพระทัฬหีบุตรผู้เลิศในทางจัดเสนาสนะ^{๑๗}

ท่านจัดภิกษุทั้งหลายให้ถือเสนาสนะเป็นหมู่ ๆ กันตามฐานะที่ประกอบ เช่น ภิกษุที่เป็นวินยธโรให้อยู่พวกหนึ่ง ที่เป็นสุตตันตธโรให้อยู่พวกหนึ่ง ที่เป็นมาติกาธรรมกถึกและบำเพ็ญภาวนา ก็จัดแบ่งให้อยู่ตามพวกไม่ปะปนกัน

การแบ่งอันเป็นไปเช่นนี้ หาได้เกิดจากผู้หนึ่งผู้ใดจัดการแบ่งไม่ แต่เป็นไปตามสภาพธรรมดา ตามลักษณะการอันไม่เหมือนกันนั้นแบ่งตัวของมันเอง เมื่อสืบมาภายหลังได้เป็นธรรมเนียมของสังฆมณฑลและการตั้งสมณศักดิ์ ของบรรดาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา มีภิกษุฝ่ายอรัญญวาสีและฝ่ายคามวาสี แต่ละฝ่ายมีมหาเถระผู้จัดเจนในทางนั้นดำรงตำแหน่งคนบตีปกครอง เช่นในไทย ตำแหน่งคนบตีฝ่ายอรัญญวาสี คือที่พระโพธิวงศาจารย์ มีสร้อยต่อท้ายว่า ญาณวิสุทธจริยาปรีชา นายก ตรีปิฎกธรรมสุนทร ยติคณิสสร บวรศีลาขันธ์ อรัญญวาสี (ตำแหน่งนี้เดิมเป็นเจ้าคณะฝ่ายอรัญญวาสี)

๔.๒ ความขัดแย้งระหว่างสาวก

ในสมัยพุทธกาลนั้น ปรากฏว่ามีปัญชนสงฆ์ต่างคณะเกิดการทะเลาะวิวาทคู่มั่นกัน ต้องมีการห้ามปรามตักเตือนอันจะพึงเห็นได้จากคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต ดังมีรายละเอียดที่จะกล่าวดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ พระมหาจุณฑะห้ามการวิวาท

สมัยหนึ่งท่านพระมหาจุณฑะ พักอยู่ ณ สัณฺหาติยนิกมในแคว้นแคว้นเจติยฺ ณ สถานที่นั้นแล พระจุณฑะได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า

^{๑๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๕, อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๒๐/๔๘, อัง.ติก.อ. (ไทย) ๒/๒๐/๑๒๖.

^{๑๗} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๓๘๑/๔๑๓.

“ผู้มีอายุทั้งหลาย ในพระธรรมวินัยนี้ พวกภิกษุผู้ประกอบธรรม รุกรานพวกภิกษุผู้เพ่งฌาน ว่า “ภิกษุเหล่านี้ เพ่ง พินิจ ยึด หน่วงฌานอยู่ว่า ‘พวกเราเป็นผู้เพ่งฌาน พวกเราเป็นผู้เพ่งฌาน’ ภิกษุเหล่านี้เพ่งฌานทำไม เพ่งฌานเพื่ออะไรเพ่งฌานเพราะเหตุไร”

พวกภิกษุผู้ประกอบธรรม ไม่เลื่อมใสในพวกภิกษุผู้เพ่งฌานนั้น และพวกภิกษุผู้เพ่งฌาน ก็ไม่เลื่อมใสในพวกภิกษุผู้ประกอบธรรมนั้น ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ผู้มีอายุทั้งหลาย พวกภิกษุผู้เพ่งฌานรุกรานพวกภิกษุผู้ประกอบธรรมว่า

“ภิกษุเหล่านี้คิดว่า ‘พวกเราเป็นผู้ประกอบธรรม พวกเราเป็นผู้ประกอบธรรม’ เป็นผู้ ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พุดพรวดเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ ภิกษุเหล่านี้ประกอบธรรมทำไมประกอบธรรมเพื่ออะไร ประกอบธรรมเพราะเหตุไร”^{๑๘}

พวกภิกษุผู้เพ่งฌานไม่เลื่อมใสในพวกภิกษุผู้ประกอบธรรมนั้น และพวกภิกษุผู้ประกอบธรรมก็ไม่เลื่อมใสในพวกภิกษุผู้เพ่งฌานนั้น ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พวกภิกษุผู้ประกอบธรรมสรรเสริญพวกภิกษุผู้ประกอบธรรมเท่านั้น ไม่สรรเสริญพวกภิกษุผู้เพ่งฌาน พวกภิกษุผู้ประกอบธรรมไม่เลื่อมใสในพวกภิกษุผู้เพ่งฌานนั้น และพวกภิกษุผู้เพ่งฌานก็ไม่เลื่อมใสในพวกภิกษุผู้ประกอบธรรมนั้น ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พวกภิกษุผู้เพ่งฌานสรรเสริญพวกภิกษุผู้เพ่งฌานเท่านั้น ไม่สรรเสริญพวกภิกษุผู้ประกอบธรรม และพวกภิกษุผู้เพ่งฌานไม่เลื่อมใสในพวกภิกษุผู้ประกอบธรรมนั้น และพวกภิกษุผู้ประกอบธรรมก็ไม่เลื่อมใสในพวกภิกษุผู้เพ่งฌานนั้น ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘พวกเราทั้งหลายเมื่อเป็นผู้ประกอบธรรม จักสรรเสริญพวกภิกษุผู้เพ่งฌาน’ ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลผู้ถูกต้องมตธาตุด้วยกาย เป็นอัจฉริยบุคคล หาได้ยากในโลก

เพราะเหตุนี้แล ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เราทั้งหลายเมื่อเป็นผู้เพ่งฌาน จักสรรเสริญพวกภิกษุผู้ประกอบธรรม’

“ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลผู้รู้แจ้ง บุคคลผู้เห็นอรรถบทอันลึกซึ้งด้วยปัญญานั้น เป็นอัจฉริยบุคคล หาได้ยากในโลก”^{๑๙}

^{๑๘} อ.ป.ญจก. ๒๒/๔๖/๕๑๒.

^{๑๙} อ.ป.ญจก. ๒๒/๔๖/๕๑๓.

เรื่องที่ยกมาแสดงนี้ พึงเห็นได้ว่า พวกปุณฺณสงฆ์ฝ่ายคันถธุระด้วย ฝ่ายวิปัสสนาธุระด้วย ได้ติเตียนกันและกันด้วยวาตะทั้งหลาย มีการติฉินต่อกัน ฝ่ายคันถธุระหรือพวกธรรมกถึกได้ตำหนิพวกบ่าเพญฺณาน ถือเอาตามนัยคือว่า พวกบ่าเพญฺณานไม่ได้เรียนรู้แตกฉานในพระพุทฺธวจนะทั้งหลาย ไม่รู้ว่าอะไรคือขันธ ธาตุ อายตนะ ปฏิบัติกันอย่างมมาย ไม่รู้ว่าอะไรคือฌาน รู้แต่ว่าเพ่ง แต่ไม่ทราบชัดว่าเพ่งอะไร ฝ่ายพวกบ่าเพญฺณานเล่า ก็กล่าวตอบติพวกธรรมกถึกว่าดีแต่เรียนรู้มาก ๆ แล้วเกิดเหยื่อหยิ่งในความรู้นั้น ส่วนการปฏิบัติไม่มี อย่างนี้ชื่อว่าเรียนเปล่า ไม่ชื่อว่าผู้ทรงธรรม ท่านพระมหาจุณฺทะผู้เป็นชีณาสพลินชาติขาดอาสวะ หวังอยู่ซึ่งความปรองดองเข้าใจกันดีในทั้งสองพวกนั้น จึงได้กล่าวกถาสัมคคีดังต่อไปนี้ว่า เมื่อต่างฝ่ายต่างกล่าวสรรเสริญพวกเดียวกัน และติฝ่ายตรงข้ามเช่นนี้ ก็ชื่อว่าไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์อะไร ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า พวกเราผู้เป็นธรรมกถึก จักกล่าวสรรเสริญคุณของภิกษุผู้บ่าเพญฺณาน ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้เถิด ข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะว่าผู้ที่ถูกต้องมธธาดด้วยนามกายแล้วและดำรงอยู่นั้น เป็นอจฺฉริยบุคคลหาได้ยากในโลก

อาวุโสทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า พวกเราผู้บ่าเพญฺณาน จักกล่าวสรรเสริญคุณของเหล่าภิกษุผู้เป็นธรรมกถึก ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ท่านพึงศึกษาอย่างนี้เถิด ข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะว่าผู้ที่รู้แจ้งตลอดอรรณพอันลบล้าง ด้วยมรรคปัญญา เป็นอจฺฉริยบุคคลหาได้ยากในโลกนี้

โอวาทแห่งท่านพระมหาจุณฺทะนี้ สมควรเป็นเนติแบบแผนแก่พุทธบริษัท ๔ ได้ตลอดไป ถ้ามีการวิวาทินทาด้วยเหตุแห่งต่างหมู่ต่างมติ พึงถือเอาเถรานุศาสน์นี้เป็นเครื่องระงับ เรื่องทั้งหลายที่ไม่งามจักหมดไปเอง ในคัมภีร์มโนรธปุรณิ อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เล่าถึงสังฆมณฑลรุ่นหลัง ๆ เปิดการแก่งแย่งโต้เถียงกันถึงเรื่องว่า ศาสนานั้นมีอะไรเป็นมูลที่สำคัญ พวกภิกษุที่ประพฤติดุรงค์เห็นว่า “ปฏิบัติเป็นมูล” ฝ่ายพวกภิกษุที่เป็นธรรมกถึกเห็นว่า “ปริยัติเป็นมูล” ฝ่ายถือปฏิบัติเป็นมูลก็หิวยกพระพุทฺธพจน์ในมหาปริณิพพานสูตรว่า

“สุภทฺทะ ในธรรมวินัยที่ไม่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๑ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๒ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๓ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๔ ในธรรมวินัยที่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมมีสมณะที่ ๑ ย่อมมีสมณะที่ ๒ ย่อมมีสมณะที่ ๓ ย่อมมีสมณะที่ ๔ สุภทฺทะ ในธรรมวินัยนี้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ สมณะที่ ๑ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๒ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๓ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๔ ก็มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น ลัทธิอื่นว่างจากสมณะทั้งหลายผู้รู้ทั่วถึง สุภทฺทะ ถ้าภิกษุเหล่านี้เป็นอยู่โดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย”^{๒๐}

และหลักฐานอื่นอีกว่า “มหाराช ศาสนาของพระศาสดามีการปฏิบัติเป็นมูล แผลไปได้เพราะปฏิบัติ ทรงอยู่ได้เพราะปฏิบัติ” ฝ่ายพวกที่ถือปริยัติเป็นมูลนั้น ก็นำพระสูตรมาอ้างว่า “สูตร

^{๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

ทั้งหลายตั้งอยู่เพียงใด วินัยยังรุ่งเรืองเพียงใด สัตว์โลกทั้งหลายย่อมเห็นแสงสว่างเพียงนั้น เหมือนเมื่อ ตะวันสูงขึ้นไป เมื่อไม่มีสูตรทั้งหลาย ทั้งวินัยก็เลอะเลือนด้วย ความมืดจกมีในโลกเหมือนเมื่อตะวันตก ดิน เมื่อพระสูตรอันบุคคลรักษาอยู่แล้ว การปฏิบัติย่อมเป็นอันเขารักษาด้วย” ฝ่ายพวกตรงกันข้ามได้ ฟังเช่นนี้เลยนิ่งเงียบ พวกธรรมกถึกกล่าวต่อไปว่า ในฝูงโคตั้งร้อยตั้งพัน ถ้าเมื่อไม่มีแม่โคผู้รักษา ประเพณีแล้ว วงศ์ประเพณีก็สับไปไม่ได้ อุปมานี้ฉันใด แม้จะมีภิกษุพวกกระทำความวิปัสสนาตั้งพันก็ตาม เมื่อปริยัติไม่มีแล้ว การที่จะแห่งตลอดในอริยมรรคก็ไม้อาจมีได้ฉันนั้น^{๒๑}

๔.๒.๒ เหตุแตกความสามัคคีคณะสงฆ์เมืองโกสัมพี

การแตกสามัคคีในสังฆมณฑล ก็ได้เริ่มมีมาแล้วแต่ปางพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ยัง ทรงพระชนม์ชีพสั่งสอนเวไนยนิกรอยู่ เช่นเรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพีและภิกษุเทวทัตกับคณะเป็น ตัวอย่าง เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี มีปรากฏในที่หลายแห่ง ทั้งในพระวินัยและพระสุตตันตปิฎก เช่นเดียวกับเรื่องของพระเทวทัต ดำเนินความอยู่ที่แขวงเมืองโกสัมพี ณ โขสิตารามวรวิหาร มีคณะ ภิกษุอยู่สองพวก พวกหนึ่งเป็นพวกธรรมกถึก อีกพวกหนึ่งเป็นพวกวินัยธร แต่ละพวกมีจำนวน ๕๐๐ วันหนึ่งอาจารย์ของฝ่ายธรรมกถึกไปฐานแล้ว เหลื่อน้ำชำระทิ้งไว้ในภาชนะ ภายหลังอาจารย์ใหญ่ฝ่าย คณะวินัยธร ไปเห็นแล้วก็ว่ากล่าวอาจารย์พระธรรมกถึกว่า การการทำเช่นนี้เป็นอาบัติ ฝ่ายอาจารย์ก็ ยอมรับว่าตนได้ทำจริง แต่ไม่รู้ว่าเป็นอาบัติ และไม่เชื่อว่าเป็นอาบัติด้วย อาจารย์ฝ่ายวินัยธรก็ว่า เมื่อ ไม่รู้แล้วก็แล้วไปเถิด อาบัติไม่มีเรื่องก็สงบลงเพียงนั้น

แต่ต่อมาอาจารย์ฝ่ายวินัยธรรกลับไปบอกเล่าแก่ศิษย์ว่า อาจารย์ธรรมกถึกนั้นแม้ต้อง อาบัติก็ยังไม่รู้ พวกศิษย์ฟังแล้วก็เอาไปกล่าวประณามพวกธรรมกถึกว่า อาจารย์ของท่านต้องอาบัติก็ ยังไม่รู้ ฝ่ายพวกธรรมกถึกก็ไม่ยอมนิ่ง นำความนั้นไปบอกให้อาจารย์ฟัง อาจารย์กลับย้อนว่า อาจารย์ ฝ่ายวินัยธรพูดว่าไม่แกล้งก็ไม่ใช่อาบัติ บัดนี้สีกกลับมาพูดว่าเป็นอาบัติ ส่อแสดงว่าเป็นการมุสา สับปรับ ทั้งสองฝ่ายต่างโต้เถียงกันไปมาอยู่เช่นนี้ พวกวินัยธรถือโอกาสทำอุกเขปนียกรรมแก่พวกคณะ ธรรมกถึก เลยแตกกันออกเป็นสองฝ่ายไม่ลงอุโบสถสังฆกรรมเดียวกัน พวกคฤหัสถ์ที่เลื่อมใสพวกไหน ก็พลอยเข้าข้างตามพวก พระอรธธกถาจารย์แสดงความพิสดารออกไปว่า แม้เหล่าเทพดาตลอดไป จนชั้นพรหมมีอภินิหารเป็นที่สุด ก็แตกออกกันเป็นสองฝ่ายโกลาหลกันอย่างยิ่ง เมื่อพระศาสดาทรง ทราบก็เสด็จมาระงับอธิกรณ์ แต่พวกภิกษุทั้งสองฝ่ายก็หาเชื่อฟังไม่ กลับกราบทูลว่า

“ขอพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นธรรมสามี (เจ้าของธรรม) โปรดรอก่อน ขอพระผู้มีพระภาค ทรงชวนชวายน้อย ประกอบตามสุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่เถิด ข้าพระองค์ทั้งหลายจะปรากฏ เพราะความบาดหมาง การทะเลาะ การขัดแย้ง และการวิวาทนั่นเอง พระพุทธเจ้าข้า”^{๒๒}

^{๒๑} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๑๕-๑๗.

^{๒๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๓๖/๒๗๖.

แม้ครั้งที่ ๒ และครั้งที่ ๓ ที่พระตถาคตเจ้าทรงตรัสห้ามการทะเลาะ ภิคุเหล่านั้นก็คง ยินกรานกราบทูลทำนองขออย่าได้มาเกี่ยว เป็นเรื่องที่พวกตนจะต้องทะเลาะกัน เมื่อห้ามมิฟังแล้ว ภายหลังพระองค์ก็เปลี่ยนสีหน้าธรรมสังเวชต่าง ๆ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

“ภิคุทั้งหลายต่างส่งเสียงดังพร้อมกัน
ที่จะรู้สึกว่าเป็นพาลนั้น ไม่มีเลยสักรูปเดียว
ยิ่งเมื่อสงฆ์แตกกัน ก็ไม่ได้คำนึงถึงเรื่องอื่น
เธอทั้งหลายขาดสติ แสดงตนว่าเป็นบัณฑิต
ทำกรรมพูดได้ตามที่ตนปรารถนา
จะยื่นปากพูดก็ไม่รู้สึกถึงการทะเลาะ...
...อนึ่ง บุคคลควรมีความขวนขวายน้อย
เที่ยวไปผู้เดียวไม่ฟังทำความชั่ว
เหมือนช้างมาตังคะเที่ยวไปตัวเดียวในป่า”^{๒๓}

พระพุทธองค์ทรงตรัส เวย்ய่อมไม่ระงับด้วยการจองเวรเป็นต้น แล้วก็เสด็จไปสู่พาลก โลกนารามเทศน์โปรดพระภิกษุ แล้วก็เสด็จต่อไปสู่ป่าปาจิณวังสะซึ่งมีพระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และ พระกิมพิละอยู่ก่อน ทรงแสดงธรรมบรรยายเรื่องอุปกิเลสและสมาธิ^{๒๔} ดังปรากฏโดยพิสดารในอุปกิเลสสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ก็แต่ในพระธรรมบทกล่าว เมื่อเสด็จไปถึงป่าปาจิณวังสะแล้ว ก็ยังได้เสด็จต่อไปยังบ้านपालิเลยยกะ ประทับจำพรรษาอยู่ในป่ารกชัฏวัน มีหัตถิใหญ่และวานร เป็นผู้อุปฐฐานตลอดพรรษากาล

ส่วนทางเมืองโกสัมพินัน เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปแล้ว บรรดาอุบาสกอุบาสิกาต่างพากันโกรธพวกภิคุทั้งสองคณะว่า เป็นเหตุให้พระโลกนาถะทิ้งพวกเขาไป จึงพากันนัดหมายจะไม่ถวายอาหารบิณฑบาตและให้ความอุปการะใด ๆ ทั้งสิ้น เพื่อทรมานให้รู้สึกตัวกลับมาสามัคคีกัน อุบายวิธีนี้ได้ผล คือทั้งคณะธรรมกถึกและคณะวินัยธร ภายในสองสามวันต่างฝ่ายต่างขมาโทษซึ่งกันและกัน แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่ใช่ที่พอใจของหมู่อุบาสกอุบาสิกา ยังมีปัญหาว่าต้องให้ไปขอขมาโทษต่อพระตถาคตเสียก่อน ทุกสิ่งทุกอย่างจึงจะเหมือนดังเดิม บังเอิญเวลานั้นเป็นพรรษากาล ภิคุทั้งสองคณะเลยต้องอดทนไปจนถึงออกพรรษา ก็พอดีได้ข่าวว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จไปสู่สาวัตถิราชธานี จึงต่างฝ่ายต่างเดินทางไปเฝ้า ขณะแรกพระเจ้าปเสนทิโกศลจะไม่ยอมให้เข้าเมือง รังเกียจว่าเป็นพวกทำให้สังฆมณฑลแตกร้าง แต่พระศาสดาตรัสว่า ให้อนุญาตเข้ามาเถอะ เพราะเธอทั้งสองฝ่ายล้วนเป็นผู้ทรงศีล ที่ไม่เชื่อฟังพระพุทธโอวาท ก็เพราะในเวลานั้นต่างฝ่ายต่างวิวาทโกรธเคืองกันอยู่ ฉะนั้นภิคุ

^{๒๓} ตูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๓๗/๒๗๘-๑๘๐, วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๖๔/๓๕๕, พ.อ. (ไทย) ๓๐/๑๓๑-๑๓๒/๔๓๓-๔๓๔, พ.อ. (ไทย) ๒๕/๓๒๘-๓๓๐/๑๓๕-๑๓๖, พ.อ. (ไทย) ๒๗/๑๗-๑๘/๓๐๓.

^{๒๔} ตูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๑-๒๔๕/๒๘๓-๒๙๐.

ทั้งสองคณะจึงได้เข้าเฝ้าทูลขอขมาโทษ พระธรรมกถึกยอมรับว่าที่เหลือน้ำนั้นเป็นอาบัติ และที่ถูกลงอุกเขปนิยกรรมนั้นถูกแล้ว พระองค์ตรัสให้ประกาศความสามัคคีด้วยญัตติทุติยกรรมาจา ให้ภิกษุทั้งสองคณะเข้าประชุมก็ทำสามัคคีอุโบสถสวดพระปาฏิโมกข์ขึ้น อธิกรณ์วิวาทก็เลยเป็นอันระงับไป^{๒๕}

๔.๒.๓ พระเทวทัตทำสังฆเภท

พระเทวทัตผู้เป็นราชบุตรแห่งพระเจ้าสุปพุตระ พระญาติสนิทของพระพุทธองค์ ยามเมื่อพระศาสดาเสด็จจาริกอยู่ ณ แคว้นแคว้นสักกะ ประทับสำราญพระอิริยาบถ ณ อนุปิยนิกม พระเทวทัตได้ถวายตนออกมาผนวชพร้อมกับพระญาติเจ้าศากยะอีก ๕ พระองค์ มีพระอนุรุทธะเป็นต้น ภายหลังเจ้าทั้ง ๕ องค์นั้นได้บรรลุธรรมวิเศษต่าง ๆ เป็นพระอริยบุคคลในศาสนา ส่วนพระเทวทัตนั้นบรรลุเพียงโลกิยฌานเท่านั้น พระอรรถกถาจารย์พรรณนาว่า แท้ที่จริงเทวทัตนี้ได้เป็นผู้จงล้างจงผลาญกับพระบรมครูนับแต่อดีตภพหลายต่อหลายชาติภพ ในชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายที่จักได้อวสานการจงล้างนั้น เริ่มด้วยเรื่องราว ปางเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาประทับสำราญอิริยาบถอยู่ ณ โกสัมพีนคร ลากสักการะเป็นจำนวนมากได้เกิดขึ้นเนื่ององแก่พระตถาคตและหมู่พระสาวก บรรดาท่านคหบดีทั้งหลายเมื่อจะบำเพ็ญบุญกุศล ก็ล้วนแต่ปรารถนาเพื่อพระบรมครูและพระเถระมีเจ้าศากยะทั้ง ๕ เป็นต้น ไม่มีผู้ใดปรารถนาเพื่อพระเทวทัต

ครั้งนั้นพระเทวทัตเกิดวิปฏิสารจิตเหตุเพราะขาดลาภ รำพึงว่า ก็เราแลเป็นกษัตริย์เช่นเดียวกับเจ้าทั้ง ๕ นั้นเหมือนกัน เหตุไฉนหนอเราจึงไม่ได้รับการบูชาเช่นท่านเหล่านั้น อย่างกระนั้นเลยเราจะสมาคมกับพระราชาองค์ใดองค์หนึ่ง แล้วยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่พระราชานั้น ที่นั่นลากสักการะเป็นจำนวนมากก็จะอุบัติมีแก่เราโดยแท้

เมื่อพระเทวทัตเกิดโลภะอกุศลจิตขึ้นแล้ว ก็เข้าคบหากับเจ้าชายอาชาตศัตรูผู้เป็นโอรสของพระเจ้าพิมพิสารจอมชนแห่งแคว้นมคธ แสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ของผู้บรรลุฌาน ยิ่งความกลัวเกรงและความเลื่อมใสให้มากขึ้นในยวราชองค์นั้น และแต่กระนั้นมาพระเทวทัตก็ได้รับการบูชาจากพระยพราชในฐานะเป็นอาจารย์ นานเข้าก็มีจิตคิดกำเริบทะยานใฝ่สูงใคร่ที่จะได้ตำแหน่งสังฆบิดาบริหารการคณะสงฆ์ จึงไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่า

“พระพุทธเจ้าข้า เวลานี้พระผู้มีพระภาคทรงพระชราภาพ เป็นผู้เฒ่าสูงอายุ ล่วงกาลผ่านวัยไปโดยลำดับแล้ว พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปล่อยวาง ประกอบตนอยู่ในธรรมสำหรับอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน โปรดมอบภิกษุสงฆ์ให้ข้าพระพุทธเจ้าเถิด ข้าพระพุทธเจ้าจะปกครองภิกษุสงฆ์”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อย่าเลยเทวทัต เธออย่าขบใจที่จะปกครองภิกษุสงฆ์เลย”
แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ

^{๒๕} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๒๐.

แม้ครั้งที่ ๓ พระเทวทัตก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทเจ้าข้าเวลานี้พระผู้มีพระภาคทรงพระชราภาพ เป็นผู้เฒ่าสูงอายุ ล่วงกาลผ่านวัยไปโดยลำดับแล้ว พระพุทเจ้าข้าบัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปล่อยวาง ประกอบตนอยู่ในธรรมสำหรับอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน โปรดมอบภิกษุสงฆ์ให้ข้าพระพุทธเจ้าเถิด ข้าพระพุทธเจ้าจะปกครองภิกษุสงฆ์”

พระศาสดาทรงห้ามทัดทานว่า อย่าเลย ๓ ครั้ง เธอก็ไม่เชื่อ คงยืนกรานขอพระพุทอำนาจ ๓ ครั้งเหมือนกัน ในที่สุดพระศาสดาจึงตรัสว่า

“เทวทัต แม้แต่สารีบุตรและโมคคัลลานะเรายังไม่มอบภิกษุสงฆ์ให้ เราจะมอบภิกษุสงฆ์ให้เธอซึ่งเป็นคนต่ำช้า บริโภคปัจจัยดุจกลืนน้ำลายได้อย่างไรเล่า”

ขณะนั้น พระเทวทัตคิดว่า “พระผู้มีพระภาคทรงรุกรานเราท่ามกลางบริษัทที่มีพระราชาประทับอยู่ด้วย ด้วยพระดำรัสว่าเป็นผู้บริโภคน้ำลาย ทรงยกย่องแต่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ” จึงโกรธ ไม่พอใจ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วทำประทักษิณจากไป นี่เป็นการผูกอาฆาตครั้งแรกในพระผู้มีพระภาคของพระเทวทัต^{๒๖}

พระเทวทัตเมื่อขอไม่ได้ ก็ผูกอาฆาตพระองค์ไว้เป็นปฐมนับแต่บัดนั้น กาลต่อพระเทวทัตยังได้เลี่ยมสอนยุพราชกุมารให้กระทำปิตุฆาต และพยายามทำร้ายพระพุทเจ้าด้วยประการต่าง ๆ แต่เป็นเพราะความพิสดารมากและไม่เป็นจุดสำคัญของเรื่องนี้ จึงขอข้ามไปเสีย มาครั้งหนึ่งพระเทวทัตแต่งตั้งหลักธรรมที่ภิกษุจะต้องประพฤติ ๕ ข้อ เรียกว่า ปัญจวัตถุ ประกาศให้บริษัทของตนประพฤติ

โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันสถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น พระเทวทัตเข้าไปหา พระโกกาลิกะ พระกณโฏมรคตีสสกะ พระชันขเทวีบุตร และพระสมุททตถ์ถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้วได้กล่าวกับท่านเหล่านั้นดังนี้ว่า “มาเถิด ท่านทั้งหลาย พวกเราจะทำลายสงฆ์ทำลายจักร ของพระสมณโคดม”

เมื่อพระเทวทัตกล่าวอย่างนี้ พระโกกาลิกะได้กล่าวกับพระเทวทัต ดังนี้ว่า

“พระสมณโคดม มีฤทธานุภาพมาก ทำอย่างไร พวกเราจึงจะทำลายสงฆ์ ทำลายจักรของพระสมณโคดมได้เล่า”

“มาเถิดท่านทั้งหลาย พวกเราจะเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมแล้วทูลขอวัตถุ ๕ ประการ ว่า ‘พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัด อาการนำเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียรโดยประการต่าง ๆ

วัตถุ ๕ ประการเหล่านี้ ก็เป็นไปเพื่อความมกน้อยความสันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัด อาการนำเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียร โดยประการต่าง ๆ ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานวโรกาส ดังนี้

^{๒๖} วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๓๖/๑๘๑.

๑. ภิกษุทั้งหลายควรอยู่ป่าตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดเข้าบ้าน ภิกษुरुูปนั้นมีโทษ
๒. ภิกษุทั้งหลายควรเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดยินดีกิจจนิมนต์ภิกษुरुูปนั้นมีโทษ
๓. ภิกษุทั้งหลายควรถือผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดยินดีผ้าคหบดีภิกษुरुูปนั้นมีโทษ
๔. ภิกษุทั้งหลายควรอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดอาศัยที่มุงที่บัง ภิกษुरुูปนั้นมีโทษ
๕. ภิกษุทั้งหลายไม่ควรฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดฉันปลาและเนื้อภิกษुरुูปนั้นมีโทษ'

พระสมณโคดมจะไม่ทรงอนุญาตวัตถุ ๕ ประการนี้แน่ พวกเราจักใช้วัตถุ ๕ ประการนี้ ชักชวนให้ประชาชนเชื่อถือ” ท่านเหล่านั้นปรึกษากันว่า “พวกเราสามารถที่จะใช้วัตถุ ๕ ประการเหล่านั้นทำลายสงฆ์ ทำลายจักรของพระสมณโคดมได้ เพราะยังมีพวกมนุษย์ที่เลื่อมใส ในการปฏิบัติปอน ๆ”

ครั้งนั้น พระเทวทัตพร้อมด้วยบริษัทได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

ครั้นถึงแล้วจึงถวายบังคมแล้วนั่งลง ณ ที่สมควร กราบทูลว่า

“พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความก้ำจัด อาการนำเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียร โดยประการต่าง ๆ วัตถุ ๕ ประการเหล่านี้ก็เป็นไปเพื่อความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความก้ำจัด อาการนำเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียร โดยประการต่าง ๆ ข้าพระพุทธเจ้าขอประทาน วโรกาส ดังนี้

๑. ภิกษุทั้งหลายควรอยู่ป่าตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดเข้าบ้าน ภิกษुरुูปนั้นมีโทษ
๒. ภิกษุทั้งหลายควรเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดยินดีกิจจนิมนต์ ภิกษुरुูปนั้นมีโทษ
๓. ภิกษุทั้งหลายควรถือผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดยินดีผ้าคหบดี ภิกษुरुูปนั้นมีโทษ
๔. ภิกษุทั้งหลายควรอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดอาศัยที่มุงที่บัง ภิกษुरुูปนั้นมีโทษ
๕. ภิกษุทั้งหลายไม่ควรฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต ภิกษुरुูปใดฉันปลาและเนื้อ ภิกษुरुูปนั้นมีโทษ”^{๒๗}

แต่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงเห็นชอบ เพราะเป็นการประพฤติปฏิบัติที่ตั้งเครียดยเกินไปจึงทรงตรัสห้ามพระเทวทัต ดังนี้ว่า

“อย่าเลยเทวทัต ภิกษुरुูปใดปรารณาก็จงอยู่ป่าเถิด ภิกษुरुูปใดปรารณาก็จงอยู่ในละแวกบ้านเถิด ภิกษुरुูปใดปรารณาก็จงเที่ยวบิณฑบาตเถิด ภิกษुरुูปใดปรารณาก็จงยินดีกิจจนิมนต์เถิด ภิกษुरुูปใดปรารณาก็จงถือผ้าบังสุกุลเถิด ภิกษुरुูปใดปรารณาก็จงยินดีผ้าคหบดีเถิด เราอนุญาตถือเสนาสนะตามโคนไม้ ๘ เดือนเท่านั้น เราอนุญาตปลาและเนื้อที่บริสุทธิ์ด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ (๑) ไม่ได้เห็น (๒) ไม่ได้ยิน (๓) ไม่ได้นึกสงสัย”

^{๒๗} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๔๐๙/๔๔๑-๔๔๒.

ครั้งนั้น พระเทวทัตตราเรงดีใจว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตวัตถุ ๕ ประการเหล่านี้ พร้อมกับบริษัท ลูกขึ้นจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้วจากไป^{๒๘}

เมื่อพระองค์ไม่อนุญาตเช่นนั้น พระเทวทัตจึงประกาศลัทธิของตนแก่หมู่ภิกษุว่า ลัทธินี้เป็นสิ่งเลิศที่อาจนำออกซึ่งกองทุกข์ได้ เหล่าภิกษุบางพวกที่บวชใหม่มีความอ่อนกึ่งเชื่อตาม เข้าสมัคเป็นสาวกของพระเทวทัตเป็นจำนวนมาก แต่นั้นมาพระเทวทัตกับบริวารก็แยกกันทำสังฆกรรมอีกส่วนหนึ่งไม่ร่วมกับใคร ๆ ต่อมาภายหลังพระศาสดารับสั่งให้พระสารีบุตรกับพระโมคคัลลานะไปแสดงอนุสาสนี ปรับความเข้าใจในข้อธรรมกับเหล่านวกภิกษุที่ตามพระเทวทัตไป ให้ละหิริที่ผิดแล้วพากลับมาได้ ส่วนพระเทวทัตเมื่อขาดบริวารแล้วก็อันหมดสิ้นอำนาจทุกอย่าง ต่อมาได้รู้สึกผิดจริงได้กลับมาขอขมาต่อพระศาสดา แต่มาไม่ทันถึงก็ได้มรณภาพเสียก่อน ทั้งสองเรื่องนี้ ปรากฏว่าเป็นเรื่องใหญ่ที่เกี่ยวกับการแตกความสามัคคีกันในหมู่สงฆ์ อันพุทธศาสนิกชนส่วนมากได้รู้เห็นกันอยู่

๔.๓ ภิกษุต้นบัญญัติสิกขาบท

ในพระบาลีนอกจากจะกล่าวถึงความแตกแยกสามัคคี ในสังฆมณฑลอันเป็นเรื่องอื้อฉาวทั้งสองนั้นแล้ว ยังมีวิวาทาธิกรณ์อื่น ๆ อีก แต่ไม่ใหญ่โตเห็นปานนั้น หมู่ภิกษุที่มักเป็นต้นเหตุให้บัญญัติสิกขาบท และมักล่วงสิกขาบทที่บัญญัติแล้วคือหมู่พระฉัพพัคคีย์ ปรากฏเป็นหมู่ที่ทำเรื่องราวอธิกรณ์ในทางความประพฤติไม่ดีไม่งามเสมอ ปรากฏผู้ที่เป็นคณาจารย์รวมกันมีอยู่ ๓ คู่ คือ พระปัญฑะกับพระโลหิตะอยู่คู่หนึ่ง อาศัยอยู่เมืองสาวัตถี พระเมตติยะกับพระภุมมชกะอยู่คู่หนึ่ง อาศัยอยู่เมืองราชคฤห์ พระอัสสชิ (ไม่ใช่องค์อาจารย์ท่านสารีบุตร) กับพระปุณณพสุกะอยู่คู่หนึ่ง อาศัยอยู่ที่กัฏฐาคริชนบท ทั้งสามคู่เป็นคณบดีมีสิทธิวิหาริก อันตราสิกขาคู่ละ ๕๐๐ รูป เธอทั้งหลายมักพาบริวารให้ประพฤติไม่เหมาะสมกับสมณเพศเสมอ ถ้าจะประมวลงบรรดาบุคคลที่เป็นต้นเหตุแห่งพระบัญญัติและชอบประพฤติล่วงพระบัญญัติมากกว่าใครอื่นแล้ว เป็นต้องได้แก่หมู่พระฉัพพัคคีย์^{๒๙} นี้เองมิใช่อื่นเลย ท่านคณาจารย์เหล่านี้ถือตนเป็นหัวหน้าหมู่ไม่มีใครจะยอมลงไคร่ง่าย ๆ บางครั้งก็ตั้งกฎกันขึ้นเองในคณะ และชอบแปลความพระวินัยให้เข้ากับประโยชน์ของตน พระองค์รับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า พวกเธอกล่าวพรรณนาคุณความดีให้อุบาสกฟังจริงหรือ” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ทรงดำนิว่า “โมฆบุรุษทั้งหลาย การกระทำของพวกเธอไม่สมควร ไม่คล้ายตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ ไฉนพวกเธอ จึงกล่าวพรรณนาคุณความดีให้อุบาสกฟังเล่า โมฆบุรุษทั้งหลาย

^{๒๘} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๔๐๙/๔๔๒-๔๔๓.

^{๒๙} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๑๖๘/๑๓๙.

การทําย่างนี้มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้^{๓๐}

พระศาสดาต้องประชุมสงฆ์ปรับความเข้าใจและเพิ่มเติมสิกขาบท และให้สงฆ์กระทำปัพพาทนียกรรมก็มี ในเรื่องนี้สันนิษฐานว่า ในครั้งพุทธกาลรูปลักษณะการแห่งการปกครองคณะสงฆ์ น่าจะต่างที่ต่างถิ่น ต่างสำนัก ต่างก็มีคณาจารย์เป็นใหญ่ควบคุมดูแลสาธุศิษย์ของตน ๆ นั้น เราจะพบหลักฐานประกอบในบาลีวินัยปิฎกหมวดสังฆาทิเสสที่ ๑๓ กุลทุกสิกขาบท^{๓๑} ว่า

ครั้งหนึ่งพระฉัพพัคคีย์พักอยู่ที่ภูฏาครีชนบท มีพระอัสสชิและพระปัญพสกุกะเป็นหัวหน้าได้ประพตือนาจารย์ผิตสมณวิสัย จนชาวบ้านแถบนั้นหมดความเลื่อมใสไม่บริจาคนาณินทพาท สมัยนั้นมีภิกษุมารจากต่างจังหวัด เดินทางจะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่ภูฏาครีชนบท ท่านจึงแวะเข้าไปเที่ยวบิณฑบาต ไม่ปรากฏมีผู้ถวาย มีแต่คนกล่าวประชดแดกดัน บังเอิญมีอุบาสกคนหนึ่งเห็นเข้า จึงได้นิมนต์ให้ไปรับไทยทานที่เรือนของตน และสั่งฝากให้ภิกษุรูปนั้นไปกราบบังคมทูลสมเด็จพระศาสดาให้ทรงจัดส่งภิกษุที่ทรงศีลมาครอบครองคณะสงฆ์ที่ชนบทนี้ ช่วยฟื้นฟูศรัทธาของชาวบ้านให้คืนคง เมื่ออาคันตุคนนั้นไปถึงเมืองสาวัตถี ได้เข้าเฝ้ากราบทูลความนั้น สมเด็จพระศาสดาจึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามข้อเท็จจริง ก็ได้ความสมจริงอย่างทีภิกษุรูปนั้นกราบทูลทุกประการ

พระองค์จึงทรงบัญชาให้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะผู้เป็นอัครสาวก ผู้เป็นอุปัชฌาจารย์ของภิกษุอัสสชิและภิกษุปัญพสกุกะ ให้พาภิกษุที่ทรงอินทริยสังวรบริสุทธิไปทำปัพพาทนียกรรมเธอทั้งสอง พร้อมทั้งบริวารด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา อย่าให้พำนักอยู่ในชนบทนั้นสืบไป ข้อความทั้งนี้ชวนให้เห็นว่า ระเบียบการปกครองสงฆ์ในยุคนั้น แม้จะมีคณาจารย์เป็นใหญ่ในดินแดนของตน แต่ก็ต้องขึ้นตรงต่อพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคยอมทรงไฉ่ซึ่งอำนาจในการบังคับบัญชา เปรียบเสมือนพระองค์เป็นธรรมราชาดูแลปกครองธรรมาจักร อันประกอบด้วยบริษัท ๔ มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเป็นพลเมือง และมีพระธรรมวินัยเป็นธรรมนูญปกครองเป็นต้น

อนึ่ง ข้อความในพระไตรปิฎกที่จะช่วยสนับสนุนหลักฐานว่า สัทธินทริก อันเตวาสิกมกประพตือนุโลมตามปฏิปทาอาจารย์ของตน ดังที่ได้กล่าวไว้เบื้องต้นแล้วนั้น ในพระวินัยหมวดที่วานิสสัคคียสิกขาบท กล่าวถึงพระอุปเสนวังคันทบุตร^{๓๒} ผู้เป็นเอตทัคคะในทางยังพหุชนให้เลื่อมใส

คราวหนึ่งท่านพาบริษัทเดินทางมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่เชตวันาราม พระองค์ตรัสปฏิสันถารแล้วทรงถามภิกษุรูปหนึ่งในบริษัทนั้นว่า บังสกุลจิรวรท่านยินดีใช้เองหรือ ภิกษุนั้นทูลสนองว่า หามิได้พระเจ้าข้า หากแต่ว่าพระอุปชฌาย์แห่งข้าพระองค์ท่านใช้ผ้าบังสกุลอยู่เป็นนิตย์ ข้าพระองค์จึงต้องใช้ดำเนินตามรอยท่าน ในตอนต่อไปแสดงถึงท่านอุปเสนกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

^{๓๐} วิ.ม.ห. (ไทย) ๑/๑๗๐/๑๔๐.

^{๓๑} วิ.ม.ห. (ไทย) ๑/๔๓๑/๔๕๙.

^{๓๒} วิ.ม.ห. (ไทย) ๒/๕๖๕/๘๙.

ท่านเองเป็นผู้ถือชุดงศักรเป็นอริยญวาลี ถือเทียวบินทบาทและใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถ้ามีผู้มาขอ
บวชกับท่าน ก็ต้องประพฤติอย่างท่าน ๆ จึงให้อุปสมบท

๔.๓.๑ มูลเหตุแห่งวิวาทาธิกรณ์

อธิกรณ์^{๓๓} หมายถึง เรื่องที่เกิดขึ้นแล้วจะต้องจัดต้องทำ เรื่องที่สงฆ์จะต้องดำเนินการ มี
๔ อย่าง คือ

๑. วิวาทาธิกรณ์ การเถียงเกี่ยวกับเรื่องพระธรรมวินัย

๒. อนุวาทาธิกรณ์ การโจทก์หรือการกล่าวหากันด้วยอาบัติ

๓. อาปัตตาธิกรณ์ การต้องอาบัติ การปรับอาบัติ และการแก้ไขตัวให้พ้นจากอาบัติ

๔. กิจจาธิกรณ์ กิจธุระต่าง ๆ ที่สงฆ์จะต้องทำ เช่น ให้อุปสมบท ให้ผ้ากฐิน ใน
ภาษาไทยอธิกรณ์มีความหมายเลื่อนกลางลงและแคบเข้า กลายเป็นคติความโทษ เป็นต้น^{๓๔}

ในจุลวรรคปฐมภาค สมถักชั้นธกะ^{๓๕} มีพระพุทธภาษิตแสดงถึงวิวาทาธิกรณ์มูล ๔ คู่ บ่ง
ชี้ว่า ในพุทธสมัยก็ได้เกิดเรื่องราวความไม่สมาน ทั้งทางความเห็นและความประพฤติปฏิบัติปรากฏ
ประจักษ์อยู่ พระศาสดาจึงนำสาเหตุที่เป็นมูลฐานมาตรัส ดังนี้

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิ ฯลฯ ครั้นทรงดำหนิแล้ว ฯลฯ ทรงแสดงธรรมมีกา
รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย อธิกรณ์ มี ๔ นี้ คือ

๑. วิวาทาธิกรณ์ ในอธิกรณ์ ๔ อย่างนั้น วิวาทาธิกรณ์ เป็นเอน ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง
ในกรณีนี้ ภิกษุทั้งหลาย ย่อมวิวาทกันว่า

๑) นี้ธรรม นี้อธรรม

๒) นี้วินัย นีมิไชวินัย

๓) นี้ตถาคตภาษิตไว้ ตรัสไว้ นี้ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ ไม่ได้ตรัสไว้

๔) นี้จริยวัตรที่ตถาคตได้ประพฤติมา นี้จริยวัตรที่ตถาคตไม่ได้ประพฤติมา

๕) นี้ตถาคตบัญญัติไว้ นี้ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้

๖) นี้อาบัติ นี้อนาบัติ

๗) นี้อาบัติเบา นี้อาบัติหนัก

๘) นี้อาบัติมีส่วนเหลือ นี้อาบัติไม่มีส่วนเหลือ

๙) นี้อาบัติชั่วหยาบ นี้อาบัติไม่ชั่วหยาบ

ความบาดหมาง ความทะเลาะ ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความกล่าวต่างกัน ความ
กล่าวโดยประการอื่น การพูดเพื่อความกลัดกลุ้มใจ การด่าทอในเรื่องนั้นใด นี้เรียกว่า วิวาทาธิกรณ์

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๔๘/๕๒๘.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๘๒.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน วิ.จุ. (ไทย) ๖/๑๘๕/๒๙๕.

๒. อนุวาทาธิกรณ

ในอธิกรณ ๔ อย่างนั้น อนุวาทาธิกรณ เป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ในกรณีนี้ ภิกษุทั้งหลาย ย่อมโจทก์ภิกษุด้วยสี่วิบัติ อาจารย์วิบัติ ทิฏฐิวิบัติ หรืออาชีวิวิบัติ การโจทก์ การกล่าวหา การฟ้องร้อง การประท้วง ความเป็นผู้คล้อยตาม การทำความอุตสาหะโจทก์ การตามเพิ่มกำลังให้ในเรื่องนั้นอันใด นี้เรียกว่า อนุวาทาธิกรณ

๓. อาปัตตาธิกรณ

ในอธิกรณ ๔ อย่างนั้น อาปัตตาธิกรณ เป็นไฉน อาบัติทั้ง ๕ กอง ชื่ออาปัตตาธิกรณ อาบัติทั้ง ๗ กอง ชื่ออาปัตตาธิกรณ นี้เรียกว่า อาปัตตาธิกรณ

๔. กิจจาธิกรณ

ในอธิกรณ ๔ อย่างนั้น กิจจาธิกรณ เป็นไฉน ความเป็นหน้าที่ ความเป็นกรณีย์แห่งสงฆ์ใด คือ (๑) อปโลกนกรรม (๒) ญัตติกรรม (๓) ญัตติทุติยกรรม (๔) ญัตติจตุตถกรรม นี้เรียกว่า กิจจาธิกรณ^{๓๖}

สังฆมณฑลในเวลานั้น คงได้วิวาทกันด้วยทิฐิและวัตรปฏิบัติเป็นมูลเหตุ ดังได้แสดงมาข้างต้น ซึ่งมีภิกษุทั้งฝ่ายที่เป็นธรรมและเป็นอธรรมไม่ปรองดองกันบ่อยครั้ง เนื่องจากมีวิวาทาธิกรณต่าง ๆ ดังกล่าว จึงได้ก่อให้เกิดมีวิธีการชำระไต่สวนระงับและวิธีป้องกันขึ้น มีปรากฏในจุลวรรควินัย และในสุตตันตปิฎก^{๓๗}

๔.๓.๒ วิวาทาของสาวกนิครนถ์

ในสุตตันตปิฎก เราจะอ่านพบได้ในคัมภีร์มัชฌิมนิกายอุปปิณณาสก์ สามคามสูตร^{๓๘} อันเป็นประจักษ์หลักฐานที่สำคัญที่สุดส่วนหนึ่ง แล้วเราจะเห็นแจ้งถึงปทัชฐานแห่งการแยกนิกายด้วยพระพุทธรูปองค์เดียว ไม่มีหลักฐานพยานที่แห่งไหนอีก จะให้ความเข้าใจแก่เราได้มากกว่าข้อความในพระสูตรนี้

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จประทับอยู่ในชนบทแห่งชาวคากะ ใกล้บ้านสามะ โดยสมัยนั้นแล นิครนถนาฏบุตรศาสดาเจ้าลัทธิพุกเสน กระทำกาลกิริยาที่เมืองปาวา แล้วไม่นาน เหล่าสาวกของเธอได้เกิดการทะเลาะวิวาทแทงกันด้วยหอกคือปาก ด้วยทิฐิและอาจารย์ว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัย เราต่างหากรู้ทั่วถึงธรรมวินัย ท่านประพฤติปฏิบัติผิดมิชอบ เราต่างหากประพฤติปฏิบัติถูกต้อง ต่างฝ่ายต่างวิวาทกันเผ็ดร้อนจนราวกับว่าจะฆ่าฟันกันทีเดียว ครั้งนั้นแลท่าน จุนทะสมณุตเทสได้จำพรรษาอยู่ ณ เมืองนั้น ได้เห็นเหตุการณ์มาโดยตลอด เมื่อออกพรรษาท่านได้

^{๓๖} วิ.จ. (ไทย) ๖/๒๑๕/๓๓๑.

^{๓๗} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๒๖.

^{๓๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๑/๕๐.

เดินทางไปหาท่านพระอานนท์ ณ บ้านสามคาม เล่าเรื่องทั้งหลายที่เกิดขึ้นให้ท่านฟัง พระอานนท์จึงชวนให้ไปเฝ้ากราบทูลพระผู้มีพระภาค เมื่อไปถึงพระอานนท์เป็นผู้กราบทูลเรื่องราวโดยตลอด ดังนี้ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระจุนทสมณทูตนี้กล่าวอย่างนี้ว่า ‘นิครนถ์นาฏบุตรได้ถึงแก่กรรมไม่นานที่กรุงปาวา เพราะการถึงแก่กรรมของนิครนถ์นาฏบุตรนั้น นิครนถ์ทั้งหลายได้แตกกันเป็น ๒ ฝ่าย ต่างบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ว่า ‘ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ แต่ผมรู้ทั่วถึง ฯลฯ เป็นธรรมวินัยที่มีที่พำนักถูกทำลายเสียแล้ว เป็นธรรมวินัยที่ไม่มีที่พึ่งอาศัย’

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์คิดอย่างนี้ว่า ‘สมัยเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่องลับไป ความวิวาทอย่าได้เกิดขึ้นในสงฆ์เลย เพราะความวิวาทนั้น เป็นไปเพื่อไม่ใช่เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่สุขแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่ประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย’”^{๓๙}

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทรงสดับถ้อยคำของท่านพระอานนท์ผู้พุทธอุปัฏฐากเช่นนี้ จึงทรงมีพุทธปฏิภาณสำคัญยิ่งยวดกว่า พระองค์ทรงตรัสว่า

“อานนท์ เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือธรรมทั้งหลาย คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เราแสดงแล้วแก่เธอทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่ง เธอเห็นภิกษุของเราแม้ ๒ รูปมีวาทีต่างกันในเรื่องเหล่านี้บ้างไหม”

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลาย คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยความรู้ยิ่ง ข้าพระองค์ยังไม่เห็นภิกษุแม้ ๒ รูปมีวาทีต่างกันในเรื่องเหล่านี้เลย แต่มีบุคคลทั้งหลายผู้อาศัยพระผู้มีพระภาคอยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่องลับไป พึงก่อการวิวาทให้เกิดขึ้นในสงฆ์ ในเพราะอาชีวะอันเคร่งครัดหรือปาฏิโมกข์อันเคร่งครัด การวิวาทนั้นพึงเป็นไปเพื่อไม่ใช่เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่สุขแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่ประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าข้า”^{๔๐}

๔.๓.๓ ทรงแสดงวิวาทาธิกรณ์และวิธีระงับ

พระพุทธร่องค์จึงตรัสสมุฏฐาน แห่งการแตกแยกในสังฆมณฑลว่า

“อานนท์ การวิวาทที่เกิดเพราะอาชีวะอันเคร่งครัด หรือปาฏิโมกข์อันเคร่งครัดนั้นเป็นเรื่องเล็กน้อย ความจริงการวิวาทใดเมื่อเกิดในสงฆ์พึงเกิดเพราะมรรคหรือปฏิบัติ การวิวาทนั้นพึง

^{๓๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒/๕๐-๕๑.

^{๔๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓/๕๒.

เป็นไปเพื่อไม่ใช่เกื้อกูลแก่คนหม่มมาก เพื่อไม่ใช่สุขแก่คนหม่มมาก เพื่อไม่ใช่ประโยชน์แก่คนหม่มมาก เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๔๑}

พระพุทธพจน์ข้อนี้จักพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ในบทต่อไปว่า (ส่วนมากแตกแยกเพราะทิฐิมากกว่า เป็นเพราะวินัยเป็นเหตุ) พระพุทธองค์ทรงตรัสลักษณะบุคคลที่จะเป็นวิวาทมูล ๖ ประการดังนี้

“อานนท์ มูลเหตุแห่งการวิวาท ๖ ประการนี้

มูลเหตุแห่งการวิวาท ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑) เป็นผู้มักโกรธ มีความผูกโกรธ ภิกษุใดเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธไว้ภิกษุนั้นไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงแม้ในพระศาสดา ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงแม้ในพระธรรม ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงแม้ในพระสงฆ์อยู่ และไม่ทำสิกขาให้บริบูรณ์ อานนท์ ภิกษุใดไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์ และไม่ทำสิกขาให้บริบูรณ์

ภิกษุนั้นย่อมก่อการวิวาทให้เกิดขึ้นในสงฆ์ ซึ่งเป็นไปเพื่อไม่ใช่เกื้อกูลแก่คนหม่มมาก เพื่อไม่ใช่สุขแก่คนหม่มมาก เพื่อไม่ใช่ประโยชน์แก่คนหม่มมาก เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ถ้าเธอทั้งหลายพิจารณาเห็นมูลเหตุแห่งการวิวาทเช่นนี้ภายในหรือภายนอก

เธอทั้งหลายพึงพยายามเพื่อละมูลเหตุแห่งการวิวาทที่เป็นบาปภายในหรือภายนอกนั้น ถ้าเธอทั้งหลายไม่พิจารณาเห็นมูลเหตุแห่งการวิวาทเช่นนี้ภายในหรือภายนอก เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อให้มูลเหตุแห่งการวิวาทที่เป็นบาปนั้นไม่ยึดเยื้อต่อไป

การละมูลเหตุแห่งการวิวาทที่เป็นบาปนั้นย่อมมีได้ และมูลเหตุแห่งการวิวาทที่เป็นบาปนั้น ย่อมไม่ยึดเยื้อต่อไป ด้วยอาการอย่างนี้”^{๔๒}

๒) เป็นผู้ลบหลู่ เป็นผู้ตีเสมอ...

๓) เป็นผู้ริษยา มีความตระหนี่...

๔) เป็นผู้โอ้อวด มีมารยา...

๕) เป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว เป็นมิฉชาติปฏิ...

๖) เป็นผู้ยึดมั่นทิฐิของตน มีความถือมั่น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก อานนท์ ภิกษุใดเป็นผู้ยึดมั่นทิฐิของตน มีความถือมั่น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก ภิกษุนั้นย่อมไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงแม้ในพระศาสดา ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงแม้ในพระธรรม ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงแม้ในพระสงฆ์อยู่และไม่ทำสิกขาให้บริบูรณ์

อานนท์ ภิกษุใดไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์ และไม่ทำสิกขาให้บริบูรณ์ ภิกษุนั้นย่อมก่อการวิวาทให้เกิดขึ้นในสงฆ์ ซึ่งเป็นไปเพื่อไม่ใช่

^{๔๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓/๕๓.

^{๔๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๔/๕๓.

แก้กุลแก่คนหมุ่มมาก เพื่อไม่ใช่สุขแก่คนหมุ่มมากเพื่อไม่ใช่ประโยชน์แก่คนหมุ่มมาก เพื่อไม่แก้กุล เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

อานนท์ ถ้าเธอทั้งหลายพิจารณาเห็นมูลเหตุแห่งการวิวาทเช่นนี้ทั้งภายในหรือภายนอก เธอทั้งหลายพึงพยายามเพื่อละมูลเหตุแห่งการวิวาทที่เป็นบาปนั้นแลทั้งภายในหรือภายนอกนั้น ถ้าเธอทั้งหลายไม่พิจารณาเห็นมูลเหตุแห่งการวิวาทเช่นนี้ทั้งภายในหรือภายนอก

เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อให้มูลเหตุแห่งการวิวาทที่เป็นบาปนั้นแลไม่ยึดเยื้อต่อไป การละมูลเหตุแห่งการวิวาท ที่เป็นบาปนั้นแลย่อมมีได้ และมูลเหตุแห่งการวิวาท ที่เป็นบาปนั้น ย่อมไม่ยึดเยื้อต่อไป ด้วยอาการอย่างนี้

อานนท์ มูลเหตุแห่งการวิวาทมี ๖ ประการนี้แล”^{๔๓}

ลักษณะทั้ง ๖ ข้อนี้^{๔๔} ผู้ใดมีแม้เพียงแต่ข้อเดียว ก็เพียงพอที่จะก่อคดีวุ่นวายขึ้น คนที่อวดดีไม่เคารพครูบาอาจารย์ โดยเฉพาะในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว เท่ากับได้แขวนป้ายแสดงความเป็นพาลได้ปรากฏอยู่ชัด

ฉะนั้น ความเดือดร้อนวุ่นวายยุ่งเหยิงจึงเป็นธรรมดาอยู่เอง ที่จะต้องมาจากคนเช่นนั้น วิวาทาธิกรณปรากฏมีบ่อย ๆ และไม่ซ้ำเรื่องกัน บางโอกาสเป็นเรื่องใหญ่และน้อย ซึ่งก็จะเป็นธรรมของหมู่คณะที่ประกอบไปด้วยมวลสมาชิกมากคน ย่อมมีดีบ้างชั่วบ้าง พระบรมศาสดาจึงทรงแสดงวิธีลงทัณฑ์กรรมมีทั้งหนักและเบาตามสมควรแก่โทษานุโทษ แต่ทรงจัดระเบียบชำระรูปคดีตลอดจนอุปายที่จะป้องกันไม่ให้เกิดคดีขึ้น

อธิกรณสมถธรรม^{๔๕} ธรรมเครื่องระงับอธิกรณ ๗ ประการนี้ เพื่อระงับ เพื่อดับอธิกรณที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ สมดังคำของพระพุทธองค์ที่ตรัสว่า

อานนท์ อธิกรณเหล่านี้ ๔ ประการ วิวาทาธิกรณหนึ่ง อนุวาทาธิกรณหนึ่ง อาปัตตาธิกรณหนึ่ง กิจจาธิกรณหนึ่ง

อานนท์ อธิกรณสมถธรรม สำหรับสงบระงับอธิกรณทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ๗ ประการ นั้นเป็นฉนวน สัมมุขาวินัยที่สงฆ์พึงให้หนึ่ง สติวินัย อมูพหวินัย ปฎิญญาตกรณะ เยภุยยสิกา ตัสสปาปิยสิกา และติณวัตถการกะหนึ่ง ฯลฯ

อธิกรณสมถะ หมายความว่า ธรรมเครื่องระงับอธิกรณ วิธีดำเนินการเพื่อระงับอธิกรณมี ๗ วิธี ดังนี้

๑) สัมมุขาวินัย วิธีระงับในที่พร้อมหน้า ๒) สติวินัย วิธีระงับโดยถือสติเป็นหลัก ๓) อมูพหวินัย วิธีระงับสำหรับผู้หายจากเป็นบ้า ๔) ปฎิญญาตกรณะ การทำตามที่ได้รับ ๕) ตัสสปาปิยสิกา การ

^{๔๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๕/๕๕.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๖/๔๘๔-๔๘๕.

^{๔๕} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๔๘/๑๗๙-๑๘๐.

ตัดสินที่ลงโทษแก่ผู้ผิด (ที่ไม่รับ) ๖) เหยื่อยศิกา การตัดสินตามคำของคนข้างมาก ๗) ตินวัตถารวินัย วิธีดุกกลบไว้ด้วยหญ้า (ประณีประนอม)^{๔๖}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติอยู่สองวิธีเรียกว่า สัมมุขาวินัย ระเบียบหน้าหนึ่ง กับ เหยื่อยศิกา ระเบียบตามเสียงข้างมากหนึ่ง

ในวิธีหนึ่ง ๆ ยังมีวิภาคออกเป็นข้อ ๆ เช่น สัมมุขาวินัยแบ่งเป็น ๓ ข้อ คือระเบียบกัน ส่วนตัว หมายถึงการตกลงระหว่างกัน เมื่อมีภิกษุวิวาทเพราะเหตุแห่งธรรมหรือวินัย ภายหลังฝ่ายหนึ่ง ยอมรับผิดและยอมปรับปรุงตนเอง ก็เป็นอันยกความไปนี้ข้อหนึ่ง ระเบียบด้วยการให้มีพระเถระเป็นตุลาการวินิจฉัยชี้ขาดว่า ใครผิดหรือถูกข้อหนึ่ง ส่วนเหยื่อยศิกานั้น อันที่จริงคือการลงคะแนนเสียงนั่นเอง แต่นำมาใช้ในรูปแบบการจับฉลาก เสียงฝ่ายใดมากกว่าให้ถือว่าชนะ ที่ว่ามานี้ดำเนินตามนัย บาลีแห่งวินัยปิฎก ในสามคามสูตรหาได้มีละเอียดอย่างนี้ไม่ อนึ่ง อาศัยพระกระแสความที่กล่าวมานี้ เราจะเห็นวิญญูณแห่งความเป็นประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ในพระศาสนา ซึ่งพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ ก่อกำเนิดก่อความนิยมในระบอบปกครองนี้ของชาวโลก ถอยหลังขึ้นไปตั้ง ๒ ปีเศษ โดยที่ทรง ปกครองสงฆ์ด้วยระบบสังฆาธิปไตยมีสงฆ์เป็นใหญ่เช่นนี้ ควรนับเป็นเรื่องอัศจรรย์ในตอนสุดท้ายแห่ง สามคามสูตร^{๔๗}

๔.๓.๔ อุบายป้องกันการแตกสามัคคี

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติป้องกันการแตกแยกสามัคคี เป็นธรรมอันให้ระลึกถึง กันด้วยความรัก อุบายนั้น ทรงตรัสว่า

“อานนท์ สาราณียธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) ๖^{๔๘} ประการนี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน สาราณียธรรม ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. ตั้งมั่นเมตตาทายกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแม้นี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๒. ตั้งมั่นเมตตาวจีกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแม้นี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๔๘๒.

^{๔๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๑/๕๐.

^{๔๘} คุรยละเอียดใน วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๗๔/๓๖๘-๓๖๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๒/๕๓๑-๕๓๒, อ.อ.ก. (ไทย) ๒๒/๑๑-๑๒/๔๒๖-๔๒๘.

๓. ตั้งมั่นเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแบบนี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๔. บริโภคโดยไม่แบ่งแยกกลางทั้งหลายที่ชอบธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุจริตแม้เพียงบิณฑบาต ก็บริโภคร่วมกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีล ทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแบบนี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๕. เป็นผู้มีศีล ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตมทา และทักท้วงครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแบบนี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๖. เป็นผู้มีทักขณจิตโดยทักขณอันประเสริฐ เป็นนิยานิกธรรมเพื่อความสันทุกข์โดยเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแบบนี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

อานนท์ สาราณียธรรม ๖ ประการนี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน ถ้าเธอทั้งหลายพึงสมาทานสาราณียธรรม ๖ ประการนี้ ประพตอยู่ เธอทั้งหลายจะเห็นแนวทางว่ากล่าวกันได้ น้อยบ้าง มากบ้าง ที่เธอทั้งหลายพึงอดกลั้นไว้ไม่ได้บ้างไหม”

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “ไม่เห็น พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงสมาทาน สาราณียธรรม ๖ ประการนี้ แล้วประพตเถิด การประพตนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่เธอทั้งหลายตลอดกาลนาน” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล^{๔๙}

ธรรมทั้ง ๖ ประการนี้ เป็นข้อตรงกันข้ามกับข้อที่ให้เกิดความวิวาท ๖ ประการนั้น เท่ากับเป็นสภาพแวกกัน ถ้าพุทธศาสนิกบริษัทประพตปฏิบัติตามอุบายทั้ง ๖ นี้ ข้อนั้นก็จักเป็นห้ามกันมิให้เกิดมโนอิทธิกรรมวิวาทเป็นแท้ อนึ่ง หากมีกระทุ้งถามขึ้นมาว่า การที่จะให้อ่านาจนแก่สงฆ์หรือแก่พระเถระองค์ใดองค์หนึ่งเป็นผู้วินิจฉัยนั้น ถ้าสงฆ์หมู่หนึ่งหรือพระเถระรูปนั้นต้องวิตก มิทำให้เกิดความอยู่ดีธรรมขึ้นหรือ ความข้อนี้ไม่พักที่เราจะต้องวิตก เพราะสมเด็จพระบรมศาสดาทรงรอบคอบ สมด้วยพระคุณนามว่า ทรงมีสมันตจักขุ

^{๔๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๕/๕๙-๖๑.

พระองค์ได้ทรงวางกำหนดคุณธรรมบุคลิกลักษณะ ของพระที่จะมาทำหน้าที่ตัดสิน อธิกรณ์ และลงคะแนนเสียงไว้ตายตัวว่า บุคคลเช่นนั้นจึงเหมาะสมรับหน้าที่นั้น ๆ ไม่ใช่สักแต่ว่าเป็น พระเถระแล้วก็อุปโลกกันขึ้นมาว่าความ อันนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาถือเรื่องพรรษาอายุเป็นใหญ่ ก็จริง แต่ก็ถือคุณสมบัติที่ประจำในบุคคลเป็นสำคัญไม่น้อยไปกว่าอายุนั้น และยังเป็นเครื่องแสดงว่า การบัญญัติวินัยของพระองค์ ก็คล้ายกับการบัญญัติกฎหมายธรรมนูญทางฝ่ายรัฐ ที่ไม่เปิดช่องโหว่ ให้แก่การแสวงหาผลประโยชน์

๔.๓.๕ คุณสมบัติของผู้วินิจฉัยอธิกรณ์

ผู้เป็นหัวหน้าบริหารและผู้แทนราษฎร ต้องมีข้อกำหนดคุณสมบัติต่าง ๆ ฉะนั้นใด พระ ผู้ทำหน้าที่ก็ต้องมีคุณธรรมประจำตัวนั้น ข้อนี้สมด้วยพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพร้อมด้วยองค์คุณ ๑๐ อย่าง สงฆ์พึงแต่งตั้งด้วยอุพพาหิกวิธี^{๕๐} ควรขอร้องแล้วสมมติ (เป็นผู้วินิจฉัยอธิกรณ์) คือ

- ๑) เป็นผู้มั่งคิล
- ๒) เป็นผู้สำรวจตามพระปาฏิโมกข์
- ๓) มีมรรยาทและโคจรในที่ต่าง ๆ เรียบร้อย
- ๔) มีปกติเห็นภัยในโทษผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ
- ๕) สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งปวง
- ๖) เป็นพหูสูตรทรงความรู้ สัมสมความรู้ คือ

ข้อธรรมใด ๆ ที่ดีในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ว่าด้วยพรหมจรรย์บริสุทธบริบูรณ์ ทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ เป็นผู้ได้ยินได้ฟังธรรมนั้น ๆ มาก จำได้ท่องไว้ด้วยวจา เอาใจจดจ่อ ขบด้วยทิว

อนึ่งปาฏิโมกข์ทั้งสอง (ของภิกษุและภิกษุณี) เธอก็ได้เล่าเรียนมาดีโดยพิสดาร แจก ได้ถูก เปลี่ยนได้ถูก ตัดสินใจได้ถูกต้องตามสูตรตามลำดับพยัญชนะ

อนึ่งเธอตั่งอยู่ในวินัยไม่แง่อนแอ สามารถพอที่จะให้คู่ความทั้งสองฝ่ายยินยอมตกลง กันได้ ฉลาดที่จะฟัง จะมอง ที่จะให้เลื่อมใส ที่จะให้ระงับความเกิดอธิกรณ์นั้น

- ๗) รู้จักอธิกรณ์
 - ๘) รู้จักเหตุเกิดอธิกรณ์
 - ๙) รู้จักความดับแห่งอธิกรณ์
 - ๑๐) รู้จักแนวทางให้ถึงความดับแห่งอธิกรณ์
- องค์คุณ ๑๐ อย่าง (เป็นผู้วินิจฉัยอธิกรณ์) ฉะนี้แล”^{๕๑}

^{๕๐} คุรยละเอียดใน วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๓๑/๒๙๙.

^{๕๑} วิ.จ. (ไทย) ๖/๒๓๑/๓๔๙.

พระพุทธองค์ทรงอนุญาต ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์คุณ ๕ อย่าง ควรสมมติให้เป็นผู้แจกฉลาก คือ ผู้ไม่ถึงฉันทาคติ ผู้ไม่ถึงโทสาคติ ผู้ไม่ถึงโมหาคติ ผู้ไม่ถึงภยาคติ รู้จักว่าเป็นอันจับหรือไม่เป็นอันจับ โดยนัยที่กล่าวมา มีดังนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุเหล่านั้นไม่สามารถระงับอธิกรณ์นั้นด้วยอุพพาติกวิธี ภิกษุเหล่านั้นพึงมอบอธิกรณ์นั้นแก่สงฆ์ว่า “ท่านผู้เจริญ พวกข้าพเจ้าไม่สามารถระงับอธิกรณ์นี้ด้วยอุพพาติกวิธี ขอสงฆ์นั้นแหละจงระงับอธิกรณ์นี้” ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ระงับอธิกรณ์เห็นปานนี้ด้วยเอภุยกยสิกา พึงแต่งตั้งภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์คุณ ๕ ให้เป็นผู้ให้จับฉลาก คือ

- ๑) ไม่ลำเอียงเพราะชอบ ๒) ไม่ลำเอียงเพราะชัง
- ๓) ไม่ลำเอียงเพราะหลง ๔) ไม่ลำเอียงเพราะกลัว
- ๕) พึงรู้จักฉลากที่จับแล้วและยังไม่จับ ฯลฯ^{๕๒}

ระเบียบการลงทัณฑ์กรรมแก่ผู้ประพฤติดล่เมิดต่อพระวินัยนั้น พระศาสดาทรงวางไว้ ๖ วิธี อันมาในกิจจาธิกรณ์ ๖ ประการนั้นเป็นไฉน คือ

ตัชชนียกรรม ทำโทษโดยการบริภาษตีเตือนตักเตือนให้รู้สำนึกตนในความผิด

นียสกรรม ทำโดยการปลดออกจากฐานะตำแหน่ง เช่น เป็นหัวหน้าหมู่ก็ถอดเสียมิให้เป็น ปัพพชนียกรรมทำโดยการขับไล่ออกจากหมู่คณะ เทียบด้วยการเนรเทศ นับเป็นการลงโทษที่หนักที่สุด

ปฎิสารณียกรรม ทำโดยให้ผู้ผิดขอขมาโทษ

อุกเขปนียกรรม ทำโดยการรอนสิทธิของผู้ต้องโทษไม่ให้มีสิทธิเสมอผู้อื่น

และตัสสปาปิยสิกากรรม ทำโดยคล้ายกับตัชชนียกรรม ผิดกันแต่ฝ่ายโน้นทำแก่ฝ่ายโจทก์ส่วนกรรมนี้ทำแก่จำเลย

หลักการอันแสดงมานี้ เทียบด้วยทางโลก ก็คือการลงโทษตามกฎหมายแก่ผู้ล่วงละเมิดนั่นเอง ทำให้เราเห็นความเป็นนักปกครองอย่างเยี่ยงยอดในองค์พระศาสดา ที่ทรงจัดระบบการลงทัณฑ์ได้อย่างเป็นขั้นเป็นต้น มีความเบาและหนักตามกระแสความผิดของบุคคล พระองค์ได้ทรงนำวิชาการปกครองมาดัดแปลงใช้ในหมู่สงฆ์ได้เหมาะสมเจาะ อันเราไม่สามารถพบในศาสดาอื่น ซึ่งควรนับเป็นข้ออัศจรรย์อีกข้อหนึ่งเหมือนกัน

อนึ่ง เราควรจำไว้ว่า สมุฏฐานสำคัญยิ่งยวดของการวิวาทกว่าสมุฏฐานอื่นมีอยู่ข้อเท่านั้น คือ ทิฐิ และ ศีล มีทิฐิเสมอกันแต่มีศีลไม่เสมอกัน ในประการตรงกันข้าม มีศีลเสมอกันแต่มีทิฐิไม่เสมอกัน เช่นนี้ก็ย่อมไม่อ้างรังสามัคคีไว้ได้ ถึงแม้จะอ้างไว้ได้ด้วยธรรมข้ออื่น เช่น ไม่มักโกรธมีความโอบอ้อมอารีเป็นไปอยู่ ความเห็นและความประพฤติของเขาไม่เหมือนกับของเราก็คงอยู่นั่นเอง เพราะเหตุนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงย้ำหนักในข้อที่หมู่คณะ จักมีความสงบสุขเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

^{๕๒} วิ.จุ. (ไทย) ๖/๒๓๔/๓๕๒.

ต้องอาศัยทฤษฎีสามัญญตา ความเสมอกันด้วยทฐิ กับสัลลสามัญญตา ความเสมอกันด้วยศีล ของมวลสมาชิกเป็นเหตุปัจจัย การรักษาสมภาพทั้งสองนี้ให้เป็นไปด้วยดี จึงนับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญมาก เมื่อเรามีมูลรากของทั้งสองนี้ดี แม้จะมีเหตุการณ์วิเวกเรื่องอื่นก็ยังพอทำเนาไม่ร้ายแรง แต่ถ้ามาแตกกันด้วยมูลรากนี้แล้ว เป็นข้อลำบากใจมากที่สุด มีหวังแตกสามัคคีแน่นอน^{๕๓}

๔.๓.๖ หลักสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา

ในพุทธอุปาทกาล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตระหนักและได้ป้องกันการเกิดวิบัติ เพราะการณดังกล่าว ด้วยทรงบัญญัติให้สงฆ์พึงประชุมกันสวดพระปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือน ปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้อยู่ในสีมาเดียวกัน แต่ไม่เข้าประชุมฟังพระปาฏิโมกข์โดยไม่มีเหตุจำเป็นเหลือวิสัยว่า ต้องทุกกฏ แม้มีเหตุเหลือวิสัย เช่น อาพาธมาไม่ได้ ก็ต้องให้ปริสฺสุทธีฉันทะแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไปแทน อุโบสถปาฏิโมกข์นี้เป็นการชักซ้อมทวนความเข้าใจในอาจารย์วัตร และมีโอกาสปุจฉาวิสัชนาธรรมวินัย หลังประชุมแล้วด้วย ยังผู้ผิดให้ปรับปรุงตน ยังผู้ถูกให้มั่นคงยิ่งขึ้น เพิ่มพูนสามัคคีธรรมให้เกิดมีด้วยการพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม ในโอกาสเดียวกับที่พระศาสดาทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์^{๕๔} ประทานหลักการปกครองแก่สงฆ์สาวกนั้น ก็ทรงประทานหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือจะเรียกว่า “หัวใจแห่งธรรมทั้งหลาย” ก็ได้ เนื่องด้วยเป็นคำประมวลสัตตสุตสัจธรรมทั้งปวง ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา ด้วยคาถาจำง่าย ๆ ๓ คาถากึ่ง ตรัสประกาศท่ามกลางมหาสันนิบาตแห่งพระอรหันตสาวก ๑,๒๕๐ รูป ในวันเพ็ญเดือนมาฆะ (เดือน ๓) ธรรมหุตยันั้นเราท่านก็เป็นใจกันอยู่เกือบทุกคน ที่ได้ศึกษาเรื่องราวของพระพุทธศาสนา คือ

ขณฺติ ปรมํ ตโป ตีติกขา นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา
 น หิ ปพฺพชิตो ปรูปฺภาตํ สมฺโม โหติ ปรี วิหเรยนฺโตฯ
 ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่านิพพานเป็นบรมธรรม
 ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่เชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่นไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ.
 สพฺพปาปสฺส อกรรม กุสลสฺสุปสมฺปทา
 สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานํสาสนํฯ
 การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม
 การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี่คือการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.
 อานุภาวโท อานุปมาโต ปาติโมกฺเข จ สวโร
 มตฺตถญฺญตา จ ภตฺตสฺมี ปนฺตถจ สยนาสน

^{๕๓} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๓๕.

^{๕๔} ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๗๖, ที.ม.อ. (ไทย) ๙๐/๑๐๗.

อธิจิตเต จ อาโยโค เอต พุทธานสาสนนติ ฯ
 การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น
 ความสำรวมในปาฏิโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร
 การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในอธิจิต
 นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.^{๕๕}

ในบาลีอาคตสถานบางแห่ง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ และธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัวตน กับทรงแสดงอริยสัจ ๔ เหมือนกันหมด สมจริงดังคำตรัสของพระองค์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ได้ตรัสรู้ตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นทั้งหมดได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริง แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักตรัสรู้ตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมดเหล่านั้นจักตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริง แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาล ย่อมตรัสรู้ตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริง อริยสัจ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) ทุกขอริยสัจ ๒) ทุกขสมุทยอริยสัจ ๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ ๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ได้ตรัสรู้ตามความเป็นจริง ฯลฯ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักตรัสรู้ ฯลฯ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาล ย่อมตรัสรู้ตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการนี้ตามความเป็นจริง

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตาม ความเป็นจริงว่า ‘นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’^{๕๖}

นอกจากนี้ยังทรงแสดงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ดังได้กล่าวมาแล้วในสามคามสูตร เมื่อทศนะในศาสนาส่วนนี้ไม่ขัดแย้งกัน ต่างอาศัยเป็นหลักใจแล้ว การแตกเพราะทิฐิก็ไม่มี ถึงมีเพราะกรณีอื่น ๆ ก็ยังรักษาความเป็นหนึ่งในที่สุดได้ว่า เราท่านต่างเป็นพุทธมามกชนทั้งนั้น นับว่าเป็นทางที่ยังสามัคคีประโยชน์ กล่าวคือสมานัตตตา ความมีตนเสมอทั้งสองด้าน อันจะก่อวิบูลย์ผลแก่หมู่คณะนั้น ๆ ในพระบาลีที่มิทมิทแสดงถึงตัวอย่างของการวิวาทแห่งเหล่าสาธุศิษย์ของนิครนถนาถบุตร ดังได้บรรยายมาในสามคามสูตร^{๕๗}

^{๕๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓-๔๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑.

^{๕๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๔/๖๐๗-๖๐๘.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๑/๕๐.

๔.๔ หลักอปริหานิยธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๔.๔.๑ ความหมายหลักอปริหานิยธรรม

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ได้ระบุความหมายของหลักอปริหานิยธรรมว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดความเจริญโดยส่วนเดียว ไม่มีความเสื่อม มี ๒ ประเภท คือ ราชอปริหานิยธรรม และภิกขุอปริหานิยธรรม^{๕๘}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับอปริหานิยธรรม ว่าเป็นธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว ชื่อว่า อปริหานิยธรรม^{๕๙}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายอปริหานิยธรรม ไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ว่า อปริหานิยธรรม หมายถึง ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม, ธรรมที่ทำให้ไม่เสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี ๗ ข้อที่ตรัสกับภิกษุ (ภิกขุอปริหานิยธรรม) ยกมาแสดงหมวดหนึ่ง ดังนี้

- ๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
- ๒) เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงช่วยกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ
- ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้แล้ว
- ๔) ภิกษุใด เป็นผู้ใหญ่ เป็นประธานในสงฆ์ เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เชื่อคำถ้อยคำของท่าน
- ๕) ไม่ลู่อ่านางแก่ความอยากที่เกิดขึ้น
- ๖) ยินดีในเสนาสนะป่า
- ๗) ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผู้มีศีล ซึ่งยังไม่มาสู่อาวาส ขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข

อปริหานิยธรรม ที่ตรัสแก่กษัตริย์วัชชี (วัชชีอปริหานิยธรรม) มีอีกหมวดหนึ่งคือ

- ๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
- ๒) เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ

^{๕๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔-๑๓๖/๗๘-๘๓.

^{๕๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๑.

๓) ไม่ถือสิ่งอำเภोजิ บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่ได้บัญญัติ ถือปฏิบัติ
มันตามวัชชีธรรม

๔) ท่านผู้ใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่าน
ว่าเป็นสิ่งที่อันพึงรับฟัง

๕) บรรดาภคสตรีกุลกุมารีทั้งหลาย มิให้อยู่อย่างถูกข่มเหงรังแก

๖) เคารพสักการบูชาเจดีย์ของวัชชี ทั้งภายในภายนอก ไม่ละเลยการทำมิกพลี

๗) จัดให้ความอารักขาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ (หมายถึง
บรรพชิตที่เป็นหลักใจของประชาชน) ตั้งใจให้ท่านที่ยังมิได้มา พึงมาแคว้น มาแล้วพึงอยู่โดยผาสุก^{๖๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายอุปทานิยธรรม ไว้ในพจนานุกรม
พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ว่า อุปทานิยธรรม ๗ ของภิกษุ หรือ ภิกษุอุปทานิยธรรม ๗ ธรรม
อันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว อีกหมวดหนึ่งสำหรับภิกษุทั้งหลาย

๑) น กมมารามตา ไม่มัวเพลินการงาน คือไม่หลงเพลินเพลินหมกมุ่นอยู่กับงาน
เช่น การเย็บจีวร ทำบริขารต่าง ๆ เป็นต้น จนเสื่อมเสียการเล่าเรียนศึกษาบำเพ็ญสมณธรรม

๒) น ภสสารามตา ไม่มัวเพลินการคุย

๓) น นิทุทารามตา ไม่มัวเพลินการหลับนอน

๔) น สงคณิการามตา ไม่มัวเพลินการคลุกคลีหมู่คณะ

๕) น ปาปิจจตา ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ไม่ตกอยู่ในอำนาจความปรารถนา
ลามก

๖) น ปาปมิตตตา ไม่เป็นผู้มีบาปมิตร

๗) น อนตราโวสานิ ไม่ถึงความหยุดยั้งนอนใจเสียในระหว่าง ด้วยการบรรลุด้วยคุณ
วิเศษเพียงขั้นต้น ๆ^{๖๑}

๔.๔.๒ มูลเหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสอุปทานิยธรรม

เมื่อศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับหลักอุปทานิยธรรม ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสหลักอุปทานิยธรรมไว้ในพระสูตรเป็นจำนวนมาก เช่น อุปทานิยสูตรที่ ๑
อุปทานิยสูตรที่ ๒ ปฐมอุปทานิยสูตร ทุตติยอุปทานิยสูตร และมหาปริณิพพานสูตร เป็นต้น โดยพบว่า
สาเหตุสำคัญในการตรัสเรื่องดังกล่าวนี้ ทรงมุ่งหวังประโยชน์ คือความอยู่ผาสุกของหมู่คณะ โดยตรัส
ให้เห็นถึงความเสื่อมและความเจริญ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๘๘-
๔๘๙.

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๓.

ข. อปริหานียสูตรที่ ๒

ในพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงกล่าวว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอปริหานียธรรม (ธรรมที่ไม่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม) ๖ ประการนี้ เธอทั้งหลายจงฟังอปริหานียธรรม ๖ ประการ คือ

๑) ความเป็นผู้ไม่ชอบการงาน	๒) ความเป็นผู้ไม่ชอบการพูดคุย ^{๖๔}
๓) ความเป็นผู้ไม่ชอบการนอนหลับ	๔) ความเป็นผู้ไม่ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่
๕) ความเป็นผู้ว่าง่าย	๖) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร (มิตรดี) ^{๖๕}

อรรถกถาได้หมายความว่า ไม่ชอบการงานนั้น หมายถึงเมื่อพวกภิกษุทำกิจมีการทำ จีวรประคตเอว ผ่ากรองน้ำ ไม่กวาด และผ้าเช็ดเท้าเป็นต้น ภิกษุปฏิเสธกิจเหล่านั้นเสียด้วยศรัทธา อนึ่ง หมายถึงทำกิจเหล่านั้นร่วมกับภิกษุทั้งหลาย แล้วเรียนอุทเทสในเวลาเรียนอุทเทส สาธยายในเวลาสาธยาย กวาดลานพระเจดีย์ในเวลากวาดลานพระเจดีย์ มนสิการในเวลามนสิการ ไม่ชอบการพูดคุย ในที่นี้หมายถึงไม่สนทนาเรื่องเกี่ยวกับบุรุษและสตรีเป็นต้น แต่สนทนาเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับธรรมในเวลากลางวันกลางคืนให้เป็นประโยชน์ ตอบปัญหาธรรมตลอดวันและคืน พูดน้อย พูดมีที่จับ เพราะพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุผู้นั่งประชุมกันมีหน้าที่ ๒ อย่าง คือสนทนาธรรม และเป็นผู้นั่งอย่างพระอริยะ” ไม่ชอบการนอนหลับ ในที่นี้หมายถึงจะยืนก็ตาม จะเดินก็ตาม จะนั่งก็ตาม มีจิตตกวางค์ เพราะกรณีมีความเจ็บป่วยก็ตาม ก็ไม่ถูกถิ่นมิทธะครอบงำ เพราะฉะนั้นจึงมีพุทธพจน์ว่า “เรากลับจากบิณฑบาต หลังจากฉันอาหารเสร็จแล้ว ปูลาดสังฆาฏิ ๔ ชั้น มีสติสัมปชัญญะ หยั่งลงสู่การนอนหลับโดยพระปรศ์วเปื้องขวารู้ชัดอยู่”^{๖๖}

ดังนั้นอปริหานียธรรม ๖ ประการในอปริหานียสูตรที่ ๒ นี้ มีสาระสำคัญ คือภิกษุทั้งหลายหรือชนทั้งหลายบางพวก ในอดีตหรือในอนาคตหรือในปัจจุบันไม่เสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะธรรม ๖ ประการนี้ คือ ความเป็นผู้ไม่ชอบการงาน ความเป็นผู้ไม่ชอบการพูดคุย ความเป็นผู้ไม่ชอบการนอนหลับ ความเป็นผู้ไม่ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ ความเป็นผู้ว่าง่าย และความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร

ค. ปฐมอปริหานียสูตร

ปฐมอปริหานียสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยอปริหานียธรรม ๖ ประการ โดยกล่าวถึงบทสนทนาระหว่างเทวดาและพระพุทธเจ้าว่า ธรรม ๖ ประการย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุได้แก่

- ๑) ความเป็นผู้มีความเคารพในพระศาสดา

^{๖๔} อัง.สตุตทก.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๑๗๖-๑๗๗, อัง.สตุตทก.อ. (ไทย) ๓/๒๔/๓๔๓-๓๔๔.

^{๖๕} อัง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๒/๔๕๒-๔๕๓.

^{๖๖} อัง.สตุตทก.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๑๗๖-๑๗๗, อัง.สตุตทก.อ. (ไทย) ๓/๒๔/๒๕๑-๒๕๒.

- ๒) ความเป็นผู้มีคุณความดีในพระธรรม
- ๓) ความเป็นผู้มีคุณความดีในพระสงฆ์
- ๔) ความเป็นผู้มีคุณความดีในสิกขา
- ๕) ความเป็นผู้มีคุณความดีในความไม่ประมาท
- ๖) ความเป็นผู้มีคุณความดีในปฏิสันถาร^{๖๗}

ธรรม ๖ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุ ดำรงอยู่ใกล้นิพพานทีเดียว

ง. อปริหานสูตร

อปริหานิยธรรมสูตรที่ ๒ ว่าด้วยอปริหานิยธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุ คือ

- ๑) ความเป็นผู้มีคุณความดีในพระศาสดา
- ๒) ความเป็นผู้มีคุณความดีในพระธรรม
- ๓) ความเป็นผู้มีคุณความดีในพระสงฆ์
- ๔) ความเป็นผู้มีคุณความดีในสิกขา
- ๕) ความเป็นผู้มีคุณความดีในhiri (ความอายบาป)
- ๖) ความเป็นผู้มีคุณความดีในโอตตปปะ (ความกลัวบาป)^{๖๘}

ทั้งในปฐมอปริหานิยสูตรและทุติยอปริหานิยสูตร ได้กล่าวถึงสิ่งที่เหมือนกันคือ ความเป็นผู้มีคุณความดีในพระศาสดา ความเป็นผู้มีคุณความดีในพระธรรม ความเป็นผู้มีคุณความดีในพระสงฆ์ และความเป็นผู้มีคุณความดีในสิกขา ส่วนข้อที่ต่างกันนั้นในปฐมอปริหานิยสูตรในข้อ ๕ ความเป็นผู้มีคุณความดีในความไม่ประมาท และข้อ ๖ ความเป็นผู้มีคุณความดีในปฏิสันถาร ส่วนในทุติยอปริหานิยสูตรในข้อ ๕ จะว่าถึงความเป็นผู้มีคุณความดีในhiri (ความอายบาป) และในข้อ ๖ ความเป็นผู้มีคุณความดีในโอตตปปะ (ความกลัวบาป)

จ. มหาปริณิพพานสูตร

มหาปริณิพพานสูตร เป็นพระสูตรที่กล่าวถึงความเจริญอย่างเดียวโดยไม่มีเสื่อม ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง อย่างที่หนึ่งสำหรับฆราวาสเรียกว่า ราชอปริหานิยธรรม และอย่างที่สองสำหรับพระภิกษุเรียกว่า ภิกขุอปริหานิยธรรม ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้นพระราชอาแหว่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร มีพระประสงค์จะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี รับสั่งว่า “เราจะโค่นล้มพวกวัชชีผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้ ให้พินาศย่อยยับ”

^{๖๗} อจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๒/๔๗๘.

^{๖๘} อจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๓/๔๘๐.

พระราชแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร รับสั่งเรียกวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แคว้นมคธมาแล้วตรัสว่า มาเถิด พราหมณ์ ท่านจงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้าแล้วทูลถามถึงพระสุภาพ ความมีพระโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์อยู่สำราญตามคำของเราว่า

‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ขอกราบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาค ด้วยพระเศียรทูลถามถึงพระสุภาพ ความมีพระโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ’ และจงกราบทูลว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร มีพระประสงค์จะเสด็จไปปราบนครวัชชีมีรับสั่งอย่างนี้ว่า

‘เราจะโค่นล้มพวกวัชชีผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้ให้พินาศย่อยยับ’ พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์แก่ท่านอย่างไร ท่านพึงจำคำพยากรณ์นั้นให้ดีแล้วมาบอกเรา เพราะว่าพระตถาคตทั้งหลายย่อมไม่ตรัสคำเท็จ^{๖๙}

วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แคว้นมคธ ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว เที่ยมยานพาหนะคันงาม ๆ ขึ้นยานพาหนะคันงาม ๆ ออกจากกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยยานพาหนะคันงาม ๆ ติดตามอีกหลายคันไปยังภูเขาคิชฌกูฏ จนสุดทางที่ยานพาหนะจะเข้าไปได้ ลงจากยานพาหนะเดินเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกัน จึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

“ข้าแต่ท่านพระโคตม พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่า อชาตศัตรูเวเทหิบุตร ขอกราบพระยุคลบาทของพระโคตมด้วยพระเศียร ทูลถามถึงพระสุภาพ ความมีพระโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์อยู่สำราญ พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร มีพระประสงค์จะเสด็จไปปราบนครวัชชี มีรับสั่งอย่างนี้ว่า เราจะโค่นล้มพวกวัชชีผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้ ให้พินาศย่อยยับ”^{๗๐}

รูปแบบที่พระพุทธเจ้าได้สอบถามกับพระอานนท์เกี่ยวกับ “หลักอภิปรานิยธรรม” ที่ทำให้สังคมของชาววัชชี หรือหลักการที่ร้อยรัดให้ชาววัชชีสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เพราะหลักการนี้หมายถึงหลักการที่ทำให้องค์กร หรือสังคมไม่เผชิญหน้ากับความเสื่อม หากกลุ่มคนต่าง ๆ พากันประพฤติและปฏิบัติร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ เพราะเป็นหลักการที่จะทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสมัคสมานสามัคคีปรองดองระหว่างกันและกัน สิ่งที่จะสอนให้เห็นถึงสามัคคีธรรมในอภิปรานิยธรรม

ในแง่มุมนี้ พระองค์มุ่งเน้นที่จะย้ำเตือนทั้งวัสสการพราหมณ์ และประชาชนในนครวัชชีให้ตระหนักรู้ถึงคุณค่า และความสำคัญของอภิปรานิยธรรม ว่าเป็นหลักการที่จะนำไปสู่สันติสุข

^{๖๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๑-๑๓๒/๗๗.

^{๗๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๓/๗๘.

แก่นุษย์และสังคมที่อาศัยอยู่ร่วมกันได้อย่างไร แม้บางคนบางท่านอาจจะตีความว่า สื่อสารของพระพุทธเจ้าในลักษณะดังกล่าว ได้เปิดช่องทางให้วิสสารพราหมณ์ได้โอกาส และเห็นช่องทางที่จะยึดเมืองวัชชีตามความต้องการของพระเจ้าอชาตศัตรูก็ตาม

แต่หากมองในอีกมุมหนึ่งจะพบว่า พระพุทธเจ้าพยายามจะสื่อสารให้เห็นถึงความสำคัญของสามัคคีธรรมตามแนวของ อปริหานิยธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระองค์ได้อาศัยตัวอย่างของชาววัชชีที่ปฏิบัติตามครรลองของอปริหานิยธรรม ให้พระสงฆ์ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์ได้ปฏิบัติตามแนวของอปริหานิยธรรมเช่นเดียวกัน อปริหานิยธรรมจึงหมายถึง ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ธรรมที่ทำให้ไม่เสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว

สำหรับสังคมสงฆ์ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ให้กำเนิดมานี้ เป็นสังคมที่รวมผู้คนซึ่งมาจากภูมิหลังที่แตกต่างกันทั้งทางด้านฐานะ ชชาติตระกูล ชนชั้นวรรณะ ความเชื่อและการศึกษา และสิ่งที่ช่วยให้สังคมสงฆ์ดำรงอยู่ได้นั้น นอกจากจะต้องดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้กรอบแห่งพระธรรมวินัยแล้ว ก็คือความสามัคคีของสมาชิกในสังคมสงฆ์ และหลักการปฏิบัติที่มุ่งให้เกิดความสามัคคีอันเป็นไปเพื่อความเจริญแก่หมู่คณะนี้ ก็คืออปริหานิยธรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายไว้เช่นเดียวกับหลักการปกครองของแคว้นวัชชี ผลที่เกิดขึ้นจากความสามัคคีของคณะสงฆ์ก็คือความสุขดังพุทธดำรัสของพระพุทธเจ้าซึ่งตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายไว้ว่า “ความสามัคคีของหมู่ เป็นเหตุนำสุขมาให้”^{๗๑} ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงสรรเสริญสามัคคีธรรมว่าเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข และเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพราะฉะนั้นในการปกครองของคณะสงฆ์ หากพระสงฆ์สามัคคีกัน ความขัดแย้งแตกแยกกันก็จะไม่เกิดขึ้น และความสามัคคียังทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสในสงฆ์ ก็เลื่อมใส ส่วนคนที่เลื่อมใสแล้ว ก็เลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้นไป และได้ตรัสเป็นคาถาประพันธ์ไว้ว่า

ความสามัคคีแห่งสงฆ์ เป็นเหตุให้เกิดสุข
และบุคคลผู้อนุเคราะห์สงฆ์ผู้สามัคคีกันแล้ว
ผู้ยินดีในความสามัคคีกัน ตั้งอยู่ในธรรม
ย่อมไม่พลัดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ
ย่อมบันเทิงในสวรรค์ตลอดกับ เพราะสมานสงฆ์ให้สามัคคีกัน^{๗๒}

ในการดำเนินกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการทำสังฆกรรมของคณะสงฆ์ เมื่อคณะสงฆ์จะต้องตัดสินใจลงมติในการทำสังฆกรรมต่าง ๆ นั้น สมาชิกในที่ประชุมสงฆ์จะต้องลงมติอย่างเป็นเอกฉันท์ คือไม่มีเสียงคัดค้านจากสมาชิกในที่ประชุมเลย หากมีสมาชิกแม้เพียงบุคคลใดบุคคลหนึ่งคัดค้านขึ้น สังฆกรรมนั้นถือว่าไม่สำเร็จ โดยคณะสงฆ์จะต้องหันกลับมาเริ่มพิจารณาและทำความเข้าใจกันใหม่ จนสมาชิกสงฆ์ทั้งหมดสิ้นความสงสัยกลางแคลงใจแล้ว จึงลงมติดัดสินใจอีกครั้ง

^{๗๑} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๙๔/๕๑, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๔/๙๓.

^{๗๒} พุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๑๙/๒๔๓, พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๙/๓๖๓.

ด้วยเหตุนี้ สังฆกรรมต่าง ๆ จะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกทุกคนในที่ประชุม มีความเห็นที่สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้วเท่านั้น ดังนั้น การปกครองการบริหารของคณะสงฆ์นั้น เมื่อมีการตัดสินใจลงมติเห็นชอบในเรื่องต่าง ๆ คณะสงฆ์จะต้องมีความเป็นเอกภาพ คือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่มีความคิดเห็นที่แตกแยกกัน

ครั้งเมื่อสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ แม้ว่าพระองค์จะทรงเป็นพระศาสดาในฐานะที่ทรงทำหน้าที่เป็นประมุขปกครองคณะสงฆ์ แต่ก็ค่อย ๆ ทรงมอบภาระหน้าที่ต่าง ๆ ให้พระสงฆ์สาวกต่าง ๆ และคณะสงฆ์ดำเนินการกันเองมาตามลำดับ ครั้นเมื่อพระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ได้ทรงมอบให้พระสงฆ์สาวกรูปใดรูปหนึ่ง เป็นพระศาสดาในฐานะผู้ปกครองแทนพระองค์ แต่ทรงมอบให้พระธรรมวินัยที่พระองค์แสดงและบัญญัติไว้แล้วนั่นเอง เป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ดังพระดำรัสซึ่งตรัสสั่งไว้ว่า “อานนท์ บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ขอนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๗๓}

เพราะฉะนั้น ในการปกครองของคณะสงฆ์นี้ คณะสงฆ์จะดำเนินการกิจกรรมใด ๆ ก็ตาม มีสังฆกรรมต่าง ๆ เป็นต้น จะต้องตัดสินใจและดำเนินการกิจกรรมนั้น ๆ ภายใตกรอบแห่งพระธรรมวินัยเป็นหลัก ดังนั้น พระธรรมวินัยจึงเป็นหัวใจสำคัญในด้านการบริหารของการปกครองของคณะสงฆ์

๔.๕ การประยุกต์ใช้หลักอธิปไตยในการปกครองสงฆ์

หลักอธิปไตยในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เป็นหลักธรรมที่ทำให้เกิดความสมานฉันท์สามัคคีปรองดองรักใคร่กัน และการร่วมมือร่วมใจกันคิด ช่วยกันทำ หรืออยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งจะนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการบริหารการปกครองจะต้องนำเอาหลักอธิปไตยไปประยุกต์ใช้ เพื่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ และความสามัคคีนี้เองจัดเป็นหลักธรรมหรือหลักปฏิบัติสากลของสังคมมนุษย์ทั่วโลก เพราะหากชนชาติใดมีความสามัคคีกัน ปัญหาต่าง ๆ ความขัดแย้ง ความเสื่อมโทรมด้านต่าง ๆ ในสังคมนั้น ๆ ก็ย่อมจะมีน้อยหรือไม่มีเลย

ทั้งนี้ ก็เพราะการแสดงออกซึ่งการร่วมแรงร่วมใจกัน เพื่อปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพ ความสามัคคีต้องอาศัยความอดทน การเสียสละความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน และตระหนักในปัญหาร่วมกัน ทั้งนี้จะต้องมีการทำงานร่วมกันบ่อย ๆ จะเห็นผลดีของการร่วมมือมากกว่าการแยกทำอะไรอยู่เพียงคนเดียว ความสามัคคีจะก่อให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียวกัน และสามารถปฏิบัติงานทุกอย่างได้สำเร็จผล เนื่องมาจากความสามัคคี คือความพร้อมเพรียงร่วมใจกัน

^{๗๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

ความปรองดองกัน กิริยาที่พร้อมเพรียงกันทำร่วมมือร่วมใจกันทำ มีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน สมานฉันท์กัน ซึ่งความสามัคคีนี้ ก็คือหลักอภินิหารธรรมนั่นเอง โดยแบ่งออกเป็นสำหรับพระภิกษุสงฆ์ และสำหรับฆราวาส ซึ่งทั้งสองแบบนี้มีสาระสำคัญที่เหมือนกัน แต่จะมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับเพศและสถานะของกลุ่มคนนั้น ๆ

๔.๕.๑ แนวคิดเกี่ยวกับหลักอภินิหารธรรม

หลักอภินิหารธรรม เป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่เจ้าแห่งแคว้นวัชชี แคว้นที่ปกครองโดยระบบสาธารณรัฐ ผู้ที่ทำหน้าที่ฝ่ายบริหารและตุลาการได้รับการเลือกตั้งและได้รับความเห็นชอบจากสมาชิกรัฐสภาวัชชี ตามคัมภีร์พุทธศาสนากล่าวว่า ประกอบด้วยกษัตริย์ลิจฉวี ๗,๗๐๗ พระองค์ เมื่อมองถึงบุคลากรในองค์กรบริหารแล้ว น่าจะเรียกระบบการปกครองนี้ว่า สาธารณรัฐประชาธิปไตยมากกว่า^{๗๔} เพราะอำนาจทางการเมืองอยู่ในมือของกษัตริย์เพียงกลุ่มเดียว สาเหตุที่จัดระบบการปกครองในลักษณะอย่างนี้ ก็คงเนื่องมาจากมีพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีอำนาจอยู่หลายกลุ่ม การที่จะสถาปนาเพียงราชวงศ์ใดราชวงศ์หนึ่งเป็นกษัตริย์ คงทำให้กษัตริย์ไร้อำนาจอีกหลายพระองค์ ที่เหลืออาจจะคบคิดกันทำการแย่งชิงอำนาจ โดยไม่มีเวลาพัฒนาชาติ อย่างกระนั้นเลย เปิดโอกาสให้กษัตริย์ทุกพระองค์มีโอกาสเข้ามาบริหารประเทศร่วมกัน ก่อให้เกิดความสมดุลทางอำนาจขึ้นโดยอัตโนมัติ

ในพระสูตรพระพุทธองค์ทรงแสดงอภินิหารธรรม ตามการกราบบังคมทูลเชิญของเจ้าผู้ครองแคว้น ณ สารันทปะเจติย์ ใกล้พระนครเวสาลี เนื้อหาในพระสูตรแสดงเป็นเรื่องราวที่มหาอำมาตย์วัสสการพราหมณ์แห่งแคว้นมคธ ได้เดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าตามพระราชโองการของพระเจ้าอชาตศัตรู เจ้าแห่งแคว้นที่ประสงค์จะยกทัพไปตีแคว้นวัชชี เมื่อไปถึงและได้กราบทูลต่อพระพุทธเจ้าถึงความประสงค์ของพระเจ้าอชาตศัตรูแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถามพระอานนท์ที่กำลังถวายงานพัดอยู่ในขณะนั้น ถึงหลักอภินิหารธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงแก่ชาววัชชี ว่ายังถือปฏิบัติกันอยู่หรือไม่ อย่างไร พระอานนท์ได้ทูลตอบว่าชาววัชชีล้วนยังคงถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเป็นนิตย์ ทั้ง ๗ ประการ ไม่เสื่อมคลาย เมื่อพระอานนท์ทูลตอบแล้วพระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสกับมหาอำมาตย์วัสสการพราหมณ์ว่า การปฏิบัติตามอภินิหารธรรม ๗ ประการ ของชาววัชชีนี้เพียงใด ชาววัชชีก็พึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น^{๗๕}

หลักอภินิหารธรรมนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาปริณิพพานสูตร แบ่งออกเป็น ๒ ส่วนใหญ่ ๆ คือราขอภินิหารธรรม หรือวัชชีอภินิหารธรรม ซึ่งตรัสไว้สำหรับกษัตริย์แห่งแคว้นวัชชีซึ่งปกครองกันแบบสามัคคีธรรม และภิกขุอภินิหารธรรม ซึ่งตรัสไว้สำหรับภิกษุ ธรรมสำคัญ ๒ หมวดนี้

^{๗๔} เสถียร ทังทองมะดัน, รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://nkr.mcu.ac.th/e-book/index.php/13-books/wichakam/> [๑๗ ธ.ค. ๒๕๖๐].

^{๗๕} อ.สุตตก. (ไทย) ๒๓/๒๐/๑๕๓-๑๕๔.

ตรัสเนื่องจากทรงปรารถนาพระดำริของพระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์ผู้ครองแคว้นมคธจะทำสงครามกับแคว้นวัชชี ได้ทรงส่งวัสสการพราหมณ์มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะทรงประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ เพื่อขอทราบความเห็นของพระพุทธเจ้า เกี่ยวกับการทำสงครามกับแคว้นวัชชี ในขณะที่วัสสการพราหมณ์เฝ้าอยู่นั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสถามกับพระอานนท์ว่า พวกเจ้าวัชชียังปฏิบัติตามอธิปหานิยธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้แก่พวกเจ้าวัชชี ที่สารันทพเจดีย์ เขตกรุงเวสาลีอยู่หรือไม่

พระอานนท์กราบทูลว่า พวกเจ้าวัชชียังปฏิบัติอยู่ พระองค์จึงตรัสว่า พวกเจ้าวัชชีจะมีความเจริญอย่างเดียวกันนั้น ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเขายังปฏิบัติตามอธิปหานิยธรรม ๗ ประการนั้น วัชชีอธิปหานิยธรรม นั้น มี ๗ ประการ คือ

- ๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
- ๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ
- ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม
- ๔) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง
- ๕) บรรดากุลสตรีกุลกุมารทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือฉุดคร่าขึ้นใจ
- ๖) เคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดจนอนุสาวรีย์ต่าง ๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งหมด ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป
- ๗) จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย (ในที่นี้กินความกว้าง หมายถึงบรรพชิตผู้ดำรงธรรมเป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมีได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก^{๗๖}

วัสสการพราหมณ์ได้ฟังก็เห็นว่า เป็นจริงตามที่พระพุทธเจ้าตรัส และกราบทูลว่า หากพวกเจ้าวัชชีปฏิบัติตามวัชชีธรรมเหล่านี้แม้เพียงข้อเดียว ก็ไม่จำเป็นต้องปฏิบัติครบทั้ง ๗ ข้อ ก็ไม่เสื่อม มีแต่ความเจริญฝ่ายเดียวแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูไม่ควรทำสงครามกับแคว้นวัชชี แต่ควรทำไมตรีทางการทูต หรือทำลายความสามัคคีของพวกวัชชีเสียก่อน แล้วก็ทูลลากลับ

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้ให้ความหมาย อันพอทำให้ท่านผู้กำลังถกเถียงปัญหาหุคตินิ่งสงบได้ในระดับหนึ่งว่า พระอรหันต์หมายถึงผู้วิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา^{๗๗} จัดว่าอยู่ในเพศ

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๔๘๘.

^{๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๒๑๑-๒๑๒.

บรรพชิตที่เป็นหลักใจของประชาชน ภาระธุระในอธิปไตยธรรมข้อสุดท้ายเราท่านจึงยังไม่มีสิทธิ จะโดยตรงหรือโดยปริยายที่จะเลิกปฏิบัติ เช่นดังที่ผู้หวังความเจริญทั้งหลายเขามีเลิกกัน ส่วนบ้านเมืองใดที่มีได้จัดให้ความอารักขาคุ้มครองป้องกัน อันชอบธรรมแก่พระอรหันต์หรือผู้เป็นหลักใจของประชาชน ไม่ตั้งใจให้ท่านที่ยังมิได้มาพึ่งมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วต้องอยู่ด้วยความระทมทุกข์ เห็นที่ว่าบ้านเมืองนั้นคงไม่ต่างจากผู้มีปฏิปทาไปสู่ความล่มสลาย เพราะการดำรงอยู่ของบรรพชิตนั้น เป็นการบ่งบอกถึงความเจริญถึงขั้นขีดสุดของสังคม ยิ่งสังคมสงฆ์สามารถดำรงอยู่ได้โดยปกติสุขเท่าใด นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่าสังคมนั้น มีความเจริญสูงตามไปด้วยเท่านั้น

เนื่องจากโดยธรรมชาติที่จะอำนวยให้บรรพชิต สามารถดำรงชีพได้ตามควรแก่สมณภาพนั้น จำเป็นต้องอาศัยความบริบูรณ์ของทุกบริบทในสังคม ที่สูงกว่านั้นนอกจากความเจริญด้านรูปธรรมความเป็นอยู่แล้ว คุณธรรมจริยธรรมที่เรามากมองไม่ค่อยออกว่าจะวัดกันที่ใด หากวัดได้ก็ไม่ได้เพียงระดับหนึ่ง ช่วงระยะเวลาหนึ่ง พอเล็กก็เล็กไม่มีใครตามไปดูกันถึงกันครว ความอยู่ได้อย่างไม่ได้อของบรรพชิตนี้แหละที่จะเป็นตรรกะชี้ให้เห็นว่า จิตใจของผู้คนในสังคมมีความเจริญเหมือนดังตัวเลขคราวครบไตรมาส ตีกรามสูงสวย แสงไฟประดับยามราตรีที่มืงาน น้ำคำโฆษณาของผู้หาคะแนนเสียงหรือไม่ แต่ถ้าเมื่อใดที่สังคมสงฆ์อยู่ไม่ได้ เราก็มั่นใจได้เช่นเดียวกันว่าความเสื่อมถอยของบ้านเมืองย่อมมาเยือนดังความมืดเข้าคลุมเมื่ออาทิตย์ลาขอบฟ้า

เมื่อใดที่พระเจ้าผู้กล่าวว่าเป็นอริยะพันภาวะปุณฺณ เปลี่ยนใจกระโจนลงในกระแสของมนุษย์โลกโลกียกิจ เมื่อใดที่ผู้ปรารถนาปฏิบัติธรรมต้องล่าถอยจากถิ่น เพื่อแสวงหาสถานที่อันเหมาะสม บัดนั้นเราคงไม่เหลือพระหรือคัมภีร์มาบอกกล่าวเปิดสะกิดคำว่า “อธิปไตยธรรม” เพื่อหวังหนทางสู่ความเจริญกันเยี่ยงนี้อย่างแน่นอน

จากการศึกษาหลักอธิปไตยธรรมพบว่า เป็นหลักธรรมที่สัมพันธ์เกี่ยวกับความสามัคคีค่อนข้างมากทีเดียว เนื่องจากความสามัคคี คือความพร้อมเพรียงกัน ความปรองดองกัน กิริยาที่พร้อมเพรียงกันทำร่วมมือร่วมใจกันทำ มีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และสมานฉันท์กัน ซึ่งความสามัคคีนี้ ก็คือหลักอธิปไตยธรรมนั่นเอง เนื่องจากมีคุณลักษณะส่งเสริมในทางก่อให้เกิดความเจริญแต่ฝ่ายเดียว

ในสารันทสูตร^{๗๘} พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักอธิปไตยธรรมโดยทรงปรารภกับเจ้าลิจฉวีทั้งหลายให้มีความสามัคคีกัน เนื่องจากทรงมองเห็นแล้วว่าแม้แต่หลักสามัคคีเพียงเท่านั้น ที่ทำให้เจ้าลิจฉวีทั้งหลายพ้นจากการเบียดเบียนของศัตรู ขณะเดียวกันในมหาปริณีพาสสูตรวิสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แคว้นมคธได้กราบทูล พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ข้าแต่ท่านพระโคตม พวกเจ้าวัชชีมีอธิปไตยธรรมแม้เพียงข้อเดียวก็พึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียวไม่มีความเสื่อมเลย ไม่จำต้องกล่าวว่ามีครบทั้ง ๗ ประการ ข้าแต่ท่านพระโคตม พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่า อาชาตศัตรูเวเทหิบุตร ไม่ควรทำสงครามกับพวกเจ้าวัชชี

^{๗๘} อัง.สตุตตก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑-๓๒.

นอกจากจะใช้วิธีปรองดองทางการทูต หรือไม่ก็ทำให้แตกสามัคคีกัน ข้าแต่ท่านพระโคตม ถ้าอย่างนั้นบัดนี้ ข้าพระองค์ขอทูลลากลับ เพราะมีกิจมาก มีหน้าที่ที่จะต้องทำอีกมากพระพุทธเจ้าข้า”^{๗๙}

ข้อความดังกล่าวข้างต้นได้ชี้แนวทางอย่างชัดเจนแล้วว่า การเอาชนะจากพวกเจ้าวัชชีได้นั้นมีแต่ทางเดียวก็คือ “ทำให้เกิดความแตกแยกสามัคคีกัน” ซึ่งการเกิดความแตกแยกสามัคคีคืออย่างนี้เรียกว่า “ความเสื่อม”

ดังนั้น ความสามัคคีจัดเป็นหลักธรรม หรือหลักปฏิบัติสากลของสังคมมนุษย์ทั่วโลก เพราะหากชนชาติใดมีความสามัคคีกัน ปัญหาต่าง ๆ ความขัดแย้ง ความเสื่อมโทรมด้านต่าง ๆ ในสังคมนั้น ๆ ก็ย่อมจะมีน้อยหรือไม่มีเลย ทั้งนี้ก็เพราะการแสดงออกซึ่งการร่วมแรงร่วมใจกัน เพื่อปฏิบัติงานให้สำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพ

ความสามัคคีต้องอาศัยความอดทน เสียสละความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน และตระหนักในปัญหาร่วมกัน ทั้งนี้จะต้องมีการทำงานร่วมกันบ่อย ๆ จะเห็นผลดีของการร่วมมือมากกว่าการแยกทำอะไรอยู่เพียงคนเดียว ความสามัคคีจะก่อให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียวกันและสามารถปฏิบัติงานทุกอย่างสำเร็จ

โดยทั่วไปแล้วจุดมุ่งหมายของความสามัคคี มี ๒ ประเด็น ที่เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ

๑) ความพร้อมเพรียงของหมู่ชน เป็นความพร้อมเพรียงกันทำกิจตามหน้าที่ของตน ต่างก็ช่วยกันทำไม่แก่งแย่งกันเอาเปรียบกัน

๒) ความพร้อมเพรียงทำให้เกิดความสุข คือ เป็นความพร้อมเพรียงร่วมกันทำงาน โดยไม่มีการบาดหมาง ต่างคนต่างมีอริยาศัยต่อกัน ผ่อนหนักผ่อนเบาต่อกันไม่ถือโทษต่อกัน

การสร้างสามัคคีของสังคม **พระครูนิกรสุนทรกิจ** (สมพงษ์ นุ่มสกุล) สรุปได้ว่า “ผลที่เกิดจากการสร้างสามัคคีทำให้เกิดผล” ดังนี้

- ๑) ทำให้เกิดการอำนวยความสะดวกต่อกัน
- ๒) ทำให้เกิดการเกื้อกูลกันที่ยั่งยืน
- ๓) สร้างความสุขให้ตนเองและผู้อื่นทั้งทางตรงและทางอ้อม
- ๔) ทำให้เกิดความเข้าใจกันในการอยู่ร่วมกันและระลึกถึงกัน
- ๕) ทำให้เกิดความสามัคคีกัน
- ๖) ทำให้เกิดสันติภาพร่วมกัน^{๘๐}

^{๗๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๕/๘๑.

^{๘๐} พระครูนิกรสุนทรกิจ (สมพงษ์ นุ่มสกุล), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องความสามัคคีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๘๓.

ทั้งหมดนี้ เป็นความสัมพันธ์กันของบุคคลที่กระทำด้วยคุณธรรม ก่อให้เกิดผล คือสันติสุขในการอยู่ร่วมกัน เคารพเกื้อกูลกัน สร้างความไวพสุทธ์แก่สังคม อำนวยความสะดวกแก่กัน ทำให้เกิดความสามัคคี และสันติภาพร่วมกันในแง่ของการสร้างความสามัคคีต่อกันของบรรพชิต

พระพุทธองค์ทรงสร้างความสามัคคีด้วยการบัญญัติพระวินัย เพื่อการควบคุมความประพฤติของภิกษุสงฆ์ และควบคุมการแตกแยกตลอดจนความขัดแย้งอันจะเกิดขึ้น จากการแตกความสามัคคีกัน ทั้งนี้มีจุดประสงค์ในการทรงบัญญัติพระวินัย คือเพื่อความดำรงอยู่อย่างมั่นคงแห่งพระสัทธรรม เพื่อบรรเทาแก้ไขปัญหาและส่งเสริมช่วยเหลือซึ่งกันและกันด้วยความบริสุทธิ์ใจทั้งทางกายและใจ เช่น ผู้ใหญ่ปกครองผู้น้อยด้วยเหตุผล เป็นการให้ความเป็นธรรมแก่ผู้น้อย

ส่วนผู้น้อยรู้จักเคารพต่อคำสั่งของผู้ใหญ่ ถือเป็นการให้ความเป็นธรรมแก่ผู้ใหญ่และการที่ผู้อยู่ร่วมกันไม่เอาวัดเอาเปรียบกัน มีความสามัคคีกัน จัดเป็นการให้ความเป็นธรรมแก่สังคม โดยมีหลักสามัคคีธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นฐานแห่งการประพฤติปฏิบัติทั้งด้านส่วนตัวและต่อสังคมส่วนรวม เป็นสื่อสัมพันธ์ให้เข้าถึงจิตใจของกันและกัน เป็นที่รักของกันและกัน ต่างฝ่ายต่างเคารพซึ่งกันและกัน สงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ถือความสามัคคีเป็นใหญ่ เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

๔.๕.๒ วิเคราะห์หลักสิกขาปฏิบัติพระวินัย

หลักการปกครองในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายอาณาจักร หรือฝ่ายศาสนจักร หากมีหลักคุณธรรม ๗ ประการ ที่ชื่อว่าอุปทานิยธรรมแล้ว ก็จะมีแต่ความเจริญ มีความสามัคคี เป็นปึกแผ่นแน่นหนา ศัตรูไม่สามารถทำลายได้ ถ้าเราจะส่งเสริมสนับสนุนให้ระบอบประชาธิปไตยมั่นคง เกิดเป็นคุณประโยชน์ใหญ่หลวงต่อชาติบ้านเมือง ควรมีความพร้อมเพรียงกันยึดแนวหลักอุปทานิยธรรม ๗ ประการ หากสามารถปฏิบัติได้โดยพร้อมเพรียงกันแล้ว การเมืองจะกลายเป็นการเมืองบริสุทธิ์ แก้ปัญหาของชาติได้สำเร็จ เพราะหลักการนี้หมายถึงหลักการที่ทำให้องค์กรหรือสังคมไม่เผชิญหน้ากับความเสื่อม

หลักสิกขาปฏิบัติพระวินัย ๗ ประการ^{๘๑}

ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแตงความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

๑. **หมั่นประชุมกัน** เป็นประจำเพราะการประชุมกันบ่อย ๆ เป็นการระดมมันสมองรวมความสามารถที่ทุกคนมี นำมาแก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่อง ส่งเสริมพัฒนาหมู่คณะให้มีความเจริญในด้านต่าง ๆ

หลักสิกขาปฏิบัติพระวินัยในข้อที่ ๑ นี้ พูดถึงการประชุมของคนที่อยู่เป็นหมวดหมู่กัน จำเป็นจะต้องมีการประชุมปรึกษาในกิจการงานและกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามหน้าที่ การ

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๖-๑๔๐/๖๙-๗๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖-๑๔๐/๘๑-๘๗.

ประชุมจึงต้องมีบ่อย ๆ เพื่อให้สามารถติดตามศึกษา และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ทัน่วงที ในการเข้าร่วมประชุมนั้น

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันปฏิบัติกิจของหมู่คณะ มีความรับผิดชอบร่วมกัน ดำเนินไปอย่างพร้อมเพรียง และเมื่อถึงตอนทำงานก็ต้องทำงานของส่วนรวมให้ดี

หลักกติกุขอปธานิยธรรมในข้อที่ ๒ นี้ ต้องพร้อมเพรียงกันประชุม เพราะกรรมในพระพุทธศาสนาที่ถือว่าถูกต้อง จะต้องพร้อมเพรียงกันกระทำ ไม่ใช่ต่างคนต่างทำ หรือว่าคนหนึ่งทำ คนหนึ่งไม่เห็นด้วย เมื่อประชุมไปแล้วก็ต้องอยู่ในระเบียบวินัย ไม่ใช่จะลุกไปกลางคันก็ลุกไป แต่จะต้องประชุมกันจนตลอดไป นอกจากเกิดเหตุสุดวิสัยขึ้นมาจริง ๆ จึงออกไปตามมติของสงฆ์ได้ แต่จะต้องยอมรับมติต่าง ๆ ซึ่งสงฆ์ได้ลงไปในขณะที่เราไม่อยู่ในที่ประชุม กิจการอันใดที่เป็นภาระของหมู่คณะ ไม่ว่าจะภายในบ้านหรือว่าภายในวัด หรือว่าภายในสังคม ตลอดถึงประเทศชาติก็ตาม จะต้องพร้อมเพรียงกันปฏิบัติภารกิจเหล่านั้นให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และพร้อมเพรียงกันทำงานอันเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของหมู่ของคณะนั้น ๆ ไม่ให้มีความบกพร่อง

๓. ปฏิบัติตามกฎหมายข้อบังคับ ทุกคนที่เป็นสมาชิกของสังคมจะต้องถือระเบียบข้อบังคับเพื่อปฏิบัติอย่างเสมอภาคกัน และเป็นเหตุส่งเสริมให้การปกครองการบริหารเกิดผลดี มีประสิทธิภาพ

หลักกติกุขอปธานิยธรรมข้อที่ ๓ นี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงหลักการประพฤติปฏิบัติไปตามนั้น ไม่มีการบัญญัติเพิ่มเติม ไม่มีการแก้ไขสิ่งที่ทรงบัญญัติไว้ ทรงบัญญัติไว้ว่าอย่างไร ก็ต้องยึดถือประพฤติปฏิบัติไปอย่างนั้น ถ้าหากว่าไม่พอใจหรือไม่อาจปฏิบัติได้ ก็สึกออกไปเป็นฆราวาส ไม่ใช่จะมาแก้ไขดัดแปลงพระธรรมวินัย เพื่อให้ตนปฏิบัติได้โดยไม่ยอมรับนับถือหลักที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ สิกขาบทบางอย่างถึงแม้ว่าในยุคในสมัยนี้ได้มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปมากก็ตาม แต่ก็ต้องยึดถือประพฤติปฏิบัติไปตามนั้น

๔. เคารพนับถือผู้ใหญ่ เชื่อฟังคำสอนของท่าน ความเป็นผู้ใหญ่กับความเป็นผู้น้อยเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เพราะการปกครอง การบริหารจำเป็นต้องมีผู้นำและผู้ตาม มีหน้าที่ปกครอง หน้าที่สั่งการ เป็นต้น เป็นเรื่องที่ใหญ่หรือผู้นำจำต้องปฏิบัติ หลักกติกุขอปธานิยธรรมข้อที่ ๔ นี้ ในหมู่คณะที่อยู่ร่วมกัน มีผู้หลักผู้ใหญ่ที่ลดหลั่นกันลงมา จำเป็นจะต้องให้ความเคารพนับถือต่อท่านที่เป็นใหญ่ในที่นั้น เช่นภายในวัดก็ให้ความเคารพนับถือต่อเจ้าอาวาสและพระเถระผู้ใหญ่ที่เหนือตนขึ้นไป ข้อความที่ท่านแนะนำสั่งสอน แม้จะมีการดุด่าตำหนิไปบ้าง แต่ถือว่าเป็นคำสอนที่เกิดขึ้นโดยเจตนาดี ผู้ที่อยู่ในสำนักของท่านจะต้องเชื่อถือและปฏิบัติตาม

๕. ไม่ลุแก่อำนาจความอยาก ความเห็นแก่ตัว ถ้าใครปฏิบัติได้ดั่งนี้ย่อมทำให้สังคมมีระเบียบวินัยดีขึ้น สามารถดำรงรักษาสิ่งที่มีคุณค่าของสังคมไว้ได้ยั่งยืน จะไม่ก่อให้เกิดความสูญเสียด้านเศรษฐกิจและการปกครอง เป็นต้น

หลักกฏข้อปธานิยธรรมข้อที่ ๕ นี้ เนื่องเกี่ยวกับการควบคุมอารมณ์โดยตรง คนเรานั้นเหมือนกับนกที่ตายเพราะเหยื่อ หรือปลาที่ตายเพราะเหยื่อ คนก็มีลักษณะอย่างเดียวกัน คือถ้าปล่อยให้ความอยากได้อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น ครอบงำใจแล้ว โอกาสหนึ่งก็เป็นอันตรายเพราะความอยากเหล่านั้น การพยายามควบคุมจิตใจไม่ให้ทำอะไรไปตามอำนาจของความอยากทุกอย่าง จึงเป็นทางเจริญของบุคคลเหล่านั้น

๖. **รักสันติภาพ ขัดเกลากจิตใจอยู่เสมอ** แสดงถึงความเป็นผู้มีนิสัยดี พร้อมทั้งจะปฏิบัติดีโดยไม่ประมาท การที่สมาชิกรวมของสังคมเป็นคนดี ย่อมเป็นเกียรติ เป็นศักดิ์ศรี และเป็นเครื่องยืนยันความบริสุทธิ์ใจในการปฏิบัติภารกิจได้ดี

หลักกฏข้อปธานิยธรรมข้อที่ ๖ นี้ เรื่องของเสนาสนะที่อยู่อาศัย ทรงสอนให้หาเสนาสนะที่เป็นปัจจัยโน้มน้อมไปเพื่อหาความสงบ โดยเน้นไปที่เสนาสนะป่า ซึ่งห่างจากเสียงรบกวน ไม่มีเสียงอึกทึกครึกโครม ซึ่งเป็นอันตรายต่อการกระทำความสงบ แต่ว่าในชั้นของการปฏิบัติ นั้น เราจะอยู่ที่ไหนก็ตาม ถ้าหากว่ามีเสียงรบกวนมาก ก็อย่าไปใส่ใจ สนใจต่อเสียงรบกวนเหล่านั้น ก็จะทำให้จิตใจให้เกิดความสงบได้

๗. **ตั้งใจสนับสนุนคนดี** ปกป้องคนดี ส่งเสริมคนดีเลือกคนดีมีความสามารถเข้ามาเป็นกำลังพัฒนาหมู่คณะของตน

หลักกฏข้อปธานิยธรรมข้อที่ ๗ นี้ สุดท้ายถือว่าเป็นหลักสำคัญของคนที่อยู่ร่วมกันวัดหรือศาสนสถานในทางศาสนานั้น ถือว่าเป็นสมบัติกลางของพระศาสนา พระภิกษุสามเณรทุกรูปที่บวชมาถูกต้องตามพระธรรมวินัย มีศีล มีความคิดเห็นตรงต่อหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา จึงมีสิทธิที่จะเข้าอยู่ในอารามนั้น ในวัดนั้น ใครจะอยู่ในวัดใดก็ตาม ก็ต้องสร้างความรู้สึกร่วมกันที่จะพบเห็นเพื่อนภิกษุสามเณร ที่ยังไม่ได้อยู่ในวัดของเรา ก็ขอให้มา ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่เป็นสุข ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของ การสร้างความรู้สึกร่วมกันนั้น แม้จะไม่ลงมือประพฤติปฏิบัติ คือไม่ลงมือช่วยเหลือเกื้อกูลอะไรก็ตาม แต่เป็นการแสดงออกถึงความไม่เห็นแก่ตัว ความไม่หวังที่อยู่ ความไม่โอ้อวดริษยาคนอื่น ซึ่งแต่ละอย่างนั้นไม่ใช่เรื่องที่ทำได้ง่ายนัก

หลักกฏข้อปธานิยธรรม ๗ ประการ แต่ละข้อเป็นเหตุให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ ส่งเสริมคุณภาพในการบริหารปกครอง และทำให้เกิดความสุขความเจริญในหลาย ๆ ด้าน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ความสามัคคีแห่งสงฆ์ เป็นเหตุให้เกิดสุข และบุคคลผู้อนุเคราะห์สงฆ์ผู้สามัคคีกันแล้ว ผู้ยินดีในความสามัคคีกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่พลัดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ย่อมบันเทิงในสวรรค์ตลอดกัป เพราะสามัคคีให้สามัคคีกัน”^{๘๒} ดังนั้นหลักกฏข้อปธานิยธรรม ๗ ประการนี้ จึงเป็นธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญอย่างเดียว ไม่นำไปสู่ความเสื่อมเลย

^{๘๒} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๐/๓๖๓.

๔.๕.๓ หลักกติกาอุปทานิยธรรมในการปกครองสงฆ์

การปกครองสงฆ์ในพุทธกาลเป็นการปกครองแบบธรรมาธิปไตย คือถือพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าตรัสและบัญญัติไว้เป็นใหญ่^{๘๓} ไม่มีใครอยู่เหนือพระธรรมวินัย ซึ่งภิกษุสงฆ์ทั้งหลายร่วมกันปกครองดูแลกันเอง โดยส่วนรวมการปกครองสงฆ์จึงมีพระธรรมวินัยเป็นทั้งพระศาสดาแทนพระพุทธเจ้า และเป็นหลักการด้านการปกครองที่สำคัญ แต่ในแง่ของปัจเจกบุคคล ภิกษุสงฆ์แต่ละรูปในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ก็มีบทบาทสำคัญ ในการที่จะช่วยกันดำรงรักษาคณะสงฆ์ไว้มิให้เกิดความเสื่อมเสีย เนื่องจากแต่ละรูปเป็นผู้มีส่วนร่วมในการปกครองของคณะสงฆ์

แม้การปฏิบัติบางอย่างจะเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล แต่ก็มีผลกระทบต่อส่วนรวมได้เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น หากภิกษุสงฆ์รูปใดยังมีได้เป็นพระอริยสงฆ์ การมีคุณธรรมและจริยธรรมจึงเป็นสิ่งที่ภิกษุสงฆ์แต่ละรูปควรทำให้มีหรือให้เกิดขึ้นในตนเอง นอกเหนือจากการประพฤติตนให้เคร่งครัดในศีลหรือพระวินัยบัญญัติต่าง ๆ เพราะภิกษุสงฆ์หากไม่มีคุณธรรมและจริยธรรมแล้ว ก็ยากที่จะดำรงตนเพื่อรักษาศีลหรือพระวินัยบัญญัติต่าง ๆ เอาไว้ได้ และยังส่งผลกระทบทำให้การปกครองของคณะสงฆ์ ต้องประสบกับปัญหาความยุ่งยากต่าง ๆ มีความไม่สามัคคี ความขัดแย้งกันเป็นต้น ได้ด้วยเช่นกัน

การปกครองแบบสามัคคีธรรมหรือประชาธิปไตย คือรัฐที่มีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองมิได้อยู่ที่ประมุขของรัฐแต่เพียงผู้เดียว จะมีสภาหรือสังฆะเป็นผู้กำหนดนโยบายและมีอำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง สภาจะทำหน้าที่เลือกสมาชิกรวมเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหารเรียกว่าราชา เช่น วัชชี มัลละ สักกะ เป็นต้น เป็นการรวมกันของหลาย ๆ รัฐแล้วเลือกผู้นำเข้ามาบริหารจัดการ ซึ่งเทียบเท่ากับระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบัน^{๘๔} กล่าวคือการปกครอง การกำหนดนโยบาย การออกกฎหมาย การตัดสินใจ ปัญหาต่าง ๆ ผู้ปกครองจะกระทำโดยมีการปรึกษาหารือกันก่อนมีการถือเสียงส่วนมากในการตัดสินใจ หลักการปกครองสงฆ์แบบสามัคคีธรรม ก็เช่นเดียวกันกับหลักการสำหรับการปกครองแบบราชาธิปไตย มีทั้งหลักการด้านการบริหาร หลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม แต่หลักการที่มีความโดดเด่นที่สุดในการปกครองแบบสามัคคีธรรม ก็คือ “อุปทานิยธรรม” หรือ “สามัคคีธรรม” นั่นเอง

เนื่องจากมีส่วนทำให้แคว้นหรือรัฐที่ปกครองแบบสามัคคีธรรม สามารถต้านทานอำนาจจากแคว้นหรือรัฐที่ปกครองด้วยรูปแบบราชาธิปไตย ซึ่งมารุกรานได้เป็นเวลายาวนาน อย่างไรก็ตาม สำหรับชนชั้นสูงในฐานะผู้มีส่วนร่วมกันปกครองในการปกครองแบบสามัคคีธรรมนี้ ก็ต้องมีธรรมหรือหลักการอื่น ๆ ดังเช่นหลักอุปทานิยธรรมเป็นต้น จากการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติ

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑-๒๐๔.

^{๘๔} ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ทฤษฎีทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๔๐) หน้า ๑๐.

หลักธรรมคำสั่งสอนไว้ สามารถสรุปลงได้ในพระธรรมวินัยนั่นเอง เพราะเป็นหัวใจหลักของการปกครองคณะสงฆ์ ทำให้คณะสงฆ์ดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน

หลักกติกุขุปรีหานิยธรรม ๗ ประการ มี ๖ หมวด พระพุทธเจ้ารับสั่งให้พระอานนท์เรียกประชุมพระภิกษุที่พักอยู่ในกรุงราชคฤห์ให้มาประชุมแล้ว ตรัสตามลำดับ ซึ่งพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

ก. หมวดที่ ๑ ปฐมัตตกสูตร^{๘๕} มี ๗ ข้อ ดังนี้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุพึงหวังได้ว่าจะเจริญโดยฝ่ายเดียวหาความเสื่อมมิได้หากปฏิบัติตาม

- ๑) หมั่นประชุมกันเสมอ ๆ
- ๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจของสงฆ์
- ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว

๔) สักการะ เคารพ นับถือ บูชา พระภิกษุผู้เป็นเถระ รัตติกุลญ บวชมานาน เป็นสังฆบิดรเป็นสังฆปริณายก และถือถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง

- ๕) ไม่ตกอยู่ในอำนาจของตัณหา
- ๖) ยินดีในเสนาสนะป่า
- ๗) ตั้งสติไว้ในใจว่า เพื่อนพรหมจรรย์ผู้มีศีลงามซึ่งยังไม่มาขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่ผาสุก

ข. หมวดที่ ๒ ทุตยัตตกสูตร^{๘๖} มี ๗ ข้อ ได้แก่

- ๑) ไม่มัวหมกมุ่น ยินดี ขวนขวายอยู่แต่กับงาน (จนลืมสมณธรรม)
- ๒) ไม่มัวหมกมุ่น ยินดี ขวนขวายอยู่แต่กับการพูดคุย
- ๓) ไม่มัวเพลิดเพลิน ยินดี ขวนขวายอยู่แต่เรื่องการนอนหลับ
- ๔) ไม่มัวหมกมุ่น ยินดี ขวนขวายอยู่แต่กับเรื่องความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ
- ๕) ไม่เป็นผู้ปรารถนาเลวทราม ไม่ตกอยู่ในอำนาจความใฝ่ต่ำ
- ๖) ไม่คบหามิตรชั่ว สหายชั่ว เพื่อนชั่ว
- ๗) ไม่หยุดพักเพียรเสีย เพียงเพราะบรรลुकุณพิเศษเบื้องต้น

ค. หมวดที่ ๓ ตติยัตตกสูตร^{๘๗} มี ๗ ข้อ ดังนี้

- ๑) มีศรัทธา ๒) มีhiri ๓) มีโอตตปปะ

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๒๓/๓๗-๓๘.

^{๘๖} ดูรายละเอียดใน อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๒๔/๓๘-๓๙.

^{๘๗} ดูรายละเอียดใน อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๒๕/๓๙-๔๐.

- ๔) เป็นพหูสูต ๕) ปราปรกความเพียร
๖) มีสติตั้งมั่น ๗) มีปัญญา

ง. หมวดที่ ๔ โขชฌังคสูตร^{๘๘} มี ๗ ข้อ ดังนี้

- ๑) สติ (สติสัมโพชฌงค์) ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง
๒) ธัมมวิจยะ (ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์) ความเพียรธรรม ความสวดส้องสืบทอดธรรม
๓) วิริยะ (วิริยสัมโพชฌงค์) ความเพียร
๔) ปีติ (ปีติสัมโพชฌงค์) ความอิ่มใจ
๕) ปัสสัทธิ (ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์) ความสงบกายใจ
๖) สมาธิ (สมาธิสัมโพชฌงค์) ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วในอารมณ์
๗) อุเบกขา (อุเบกขาสัมโพชฌงค์) ความมีใจเป็นกลาง เพราะเห็นตามเป็นจริง

จ. หมวดที่ ๕ สัญญาสูตร^{๘๙} มี ๗ ข้อ ดังนี้

- ๑) อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร
๒) อนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง
๓) อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย
๔) อาทีนวสัญญา กำหนดหมายทุกข์โทษของร่างกายที่ต้องเจ็บไข้ได้ป่วย
๕) ปหานสัญญา กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิถิกและบาปธรรมทั้งหลาย
๖) วิราคสัญญา กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต
๗) นิโรธสัญญา กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต

ฉ. หมวดที่ ๖ คือ สาราณียธรรม^{๙๐} มี ๖ ข้อ ดังนี้

- ๑) ตั้งเมตตากายกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๒) ตั้งเมตตาวจีกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๓) ตั้งเมตตามโนกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๔) แบ่งปันลาภที่ได้มาโดยถูกต้อง โดยที่สุดแม้อาหารบิณฑบาตแก่เพื่อนพรหมจารี

ผู้มีศีลทั้งหลาย

๕) มีศีลสมบูรณ์ ไม่ถูกค้นหาและทักท้วงครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง

- ๖) มีอริยทักท้วงเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

^{๘๘} ดูรายละเอียดใน อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๒๖/๔๐-๔๑.

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๒๗/๔๒-๔๓.

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒, อัง.นกก. (ไทย) ๒๒/๑๑-๑๒/๔๒๖-๔๒๘.

หลักกติกาอุปทานิยธรรม ๗ ประการนี้ เป็นหลักธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อมอำนาจผลให้เป็นไปเพื่อความเจริญ เป็นหลักธรรมช่วยส่งเสริมการปกครอง เพื่อป้องกันมิให้การบริหารหมู่คณะเสื่อมถอย แต่กลับส่งเสริมให้หมู่คณะเจริญรุ่งเรือง ทั้งยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นหลักในการบริหารการปกครองสงฆ์เพื่อความสามัคคีของหมู่คณะได้

โดยปฏิบัติตามหลักการกติกาอุปทานิยธรรม ร่วมกันรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสื่อม นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังมีอุปทานิยธรรมทั้ง ๗ ประการและใส่ใจหลัก “อุปทานิยธรรมทั้ง ๗ ประการ “นี้อยู่”^{๙๑} กล่าวคือ

๑. **หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์** ในกิจของสงฆ์ที่ต้องทำร่วมกันไม่ว่าเรื่องเล็กหรือใหญ่เช่น การทำอุโบสถสังฆกรรม สวดพระปาฏิโมกข์ ปวารณากรรม และอุปสมบท เป็นต้น

หมายความว่า ธรรมดาคนเราต้องอยู่ร่วมกันเป็นหมวดเป็นหมู่เป็นคณะ จะอยู่ตามลำพังไม่ได้ หมู่คณะจะเจริญอยู่ได้ ก็เพราะอาศัยการติดต่อกันไปมาหาสู่กัน มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงอย่างไร รู้ทั่วถึงกันหรือเมื่อมีกรณีเรื่องที่จะต้องทำเกิดขึ้น ผู้เป็นใหญ่ในหมู่จะต้องเรียกประชุมปรึกษาหารือกันเพื่อความเจริญ และความพร้อมเพรียงของหมู่และผู้น้อยที่นับเนื่องในหมู่ ก็ต้องหมั่นเข้าประชุมตามวาระที่ถูกเรียกประชุม จึงจะมีความเจริญและพร้อมเพรียงกัน

๒. **พร้อมเพรียงกันประชุม** เลิกประชุมและทำกิจที่สงฆ์ต้องทำการประชุมถือว่าเป็นกิจที่สงฆ์ต้องทำร่วมกัน แต่การที่จะให้สงฆ์ทุกรูปยอมรับซึ่งกันและกัน เพื่อความสามัคคีก็ต้องอาศัยความพร้อมเพรียงกันทุก ๆ ครั้ง เช่น การทำพิธีกรรมในงานมงคลนิยมใช้พระสงฆ์ ๙ รูป ก็ต้องมาพร้อมกันจึงจะทำพิธีกรรมได้

หมายความว่า ในการประชุมนั้นย่อมมีกำหนดเวลา ทุกคนควรตรงต่อเวลา ไม่ใช่ว่าต่างคนต่างเข้าหรือต่างคนต่างออกตามชอบใจ ซึ่งเป็นการเสียระเบียบเสียมรรยาทและอาจทำให้เสียเวลา เมื่อเข้าประชุมแล้ว ต้องพร้อมเพรียงช่วยกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ หมายความว่า กิจใดที่สงฆ์ คือ หมู่ชนจะต้องทำร่วมกันด้วยกำลังกายหรือกำลังวาจาหรือกำลังความคิด ก็ต้องร่วมกันทำกิจนั้น ช่วยกันทำ ช่วยกันพูด ช่วยกันคิดปรึกษาหารือกัน ช่วยแก้ไขสิ่งไม่ดีให้ดีขึ้น ส่งเสริมสิ่งที่ดีให้ดียิ่งขึ้น ทำได้อย่างนี้ก็จะมีความเจริญ ความพร้อมเพรียงของชนทั้งปวงผู้เป็นหมู่คณะ ยังความเจริญให้สำเร็จ^{๙๒} ด้วยว่าอันความพร้อมเพรียงนั้น ย่อมยังความเจริญให้สำเร็จผล

๓. **ไม่บัญญัติในสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ** ไม่ล้มเลิกสิ่งที่พระองค์บัญญัติไว้ ถือว่าสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ เปรียบเสมือนรัฐธรรมนูญที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตาม

^{๙๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๓.

^{๙๒} มหาภูมิบาลวิทยาสถา, พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับรวมเล่ม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาสถา, ๒๕๔๖), หน้า ๗๕.

หมายความว่าศีลหรือสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุ ภิกษุณี สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ก็นับว่าพอดีพองาม พอแก่ความปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสที่หยาบ ๆ บาปที่หนา ๆ ตามสมควรแก่เพศบรรพชิตและเพศคฤหัสถ์อยู่แล้ว มีความเคารพในศาสดา มีความเคารพในธรรม มีความเคารพอย่างแรงกล้าในสงฆ์ ถึงพร้อมด้วยhiriและโอตตปปะ มีความยำเกรง มีความเคารพ เป็นผู้ไม่ควรถือ ดำรงอยู่ใกล้กันที่เดียว ไม่จำเป็นต้องบัญญัติเพิ่มเติมอีก

เหมือนกฎหมายทางพระราชอาณาจักร ที่ประกาศใช้ในสมัยหนึ่ง ๆ ก็พอสมควรอยู่แล้ว ใคร ๆ ไม่ควรบัญญัติเพิ่มเติมตามลำพังตน เป็นกฎหมายเถื่อนขึ้นอีก และสิกขาบททุกข้อที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ใคร ๆ ไม่พึงถอน คือไม่ตัดออก ไม่ยกเลิกแม้บางข้ออาจไม่เหมาะแก่กาลสถานที่ภูมิประเทศ ก็มีพระพุทธานุญาตพิเศษไว้แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องถอนสิกขาบทใด ๆ ทั้งสิ้น เหมือนกฎหมายทางราชอาณาจักร ใคร ๆ ไม่พึงถอน เพราะถ้าต่างคนต่างเลิกถอนสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ ตามความต้องการของตน

ผลสุดท้ายก็ไม่มีอะไรเหลือเป็นหลักไว้ควบคุมหมู่ พระศาสนาก็ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องอันตรายไปเหมือนกฎหมาย ถ้าต่างคนต่างถอนทีละมาตรา สองมาตรา ไม่ช้าก็หมด ประเทศชาติบ้านเมืองไม่มีกฎหมาย ก็เหมือนบ้านเรือนไม่มีข้อไม่มีแป ก็มีแต่พินาศ ควรสมათานศึกษาอยู่ในสิกขาบทตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ หมายความว่า ต้องมีความเคารพในพระวินัยสิกขาบททั้งปวง ถือสิกขาบทเป็นสิ่งสำคัญ สนใจศึกษาให้เข้าใจและปฏิบัติให้ถูกต้อง ไม่แก้ตัวว่ายังไม่รู้ ไม่มั่งง่าย ไม่ดูหมิ่นว่าเรื่องเล็ก พระวินัยมิได้ยกเว้นโทษผู้ทำผิดแม้ไม่รู้เหมือนกฎหมายของบ้านเมือง ประชาชนทุกคนต้องเคารพ ต้องเข้าใจต้องรับรู้และปฏิบัติอย่าให้ผิด^{๙๓} กฎหมายมิได้ยกเว้นโทษแก่ผู้ทำผิดแม้ไม่รู้ เพราะถ้ายกเว้นแก่ผู้ไม่รู้แล้ว ก็ไม่มีใครสนใจที่จะรู้ มีแต่ทำผิดกันทั่วไป ฉะนั้น จึงต้องถือเป็นเรื่องสำคัญ ต้องศึกษาและปฏิบัติโดยดี

๔. เคารพนับถือ และรับฟังถ้อยคำของภิกษุผู้ใหญ่ ในการปกครองของพระสงฆ์จะให้อำนาจแก่ผู้ที่มีความสามารถตามบรรดาศักดิ์ เช่น ภิกษุผู้ใหญ่สังฆมนตรี สังฆปริณายก ภิกษุทุกรูปจะต้องปฏิบัติตามลำดับชั้น เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม

หมายความว่า ต้องเคารพไม่ฝ่าฝืนต่อท่าน เป็นธรรมดาของคนที่อยู่รวมกัน เป็นหมู่เป็นวัด เป็นบ้านจนถึงเป็นประเทศ ถ้าไม่มีหัวหน้า มีแต่คนวางท่าเสมอกันไม่มีใครเคารพยำเกรงใคร ก็มีแต่ความเสื่อมความยุ่งยากลำบาก การอยู่ร่วมกันคนที่เสมอกัน (ด้วยกิเลส) นำทุกข์มาให้^{๙๔} ดังนี้ เพราะคนมีกิเลสกับคนมีกิเลส เมื่อเอากิเลสมาใช้เป็นกำลังตัดกำลังคน ไม่มีใครยอมใคร ไม่มีผู้ใหญ่ ไม่

^{๙๓} พระครูนิกรสุนทรกิจ (สมพงษ์ นุ่มสกุล), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องความสามัคคีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘.

^{๙๔} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๑/๓๘.

มีผู้น้อย ไม่มีผู้นำ ไม่มีผู้ตาม ในที่สุดก็หมดกำลังพังพินาศไปด้วยกัน เหมือนกองทัพที่ไม่มีแม่ทัพจะไปสู้กับใครได้ ฉะนั้น ทุกหมู่ ทุกคณะ ทุกประเทศ จำต้องมีหัวหน้า จะขาดเสียมิได้ และผู้เป็นหัวหน้านั้น ต้องไม่เป็นคนพาลเกร ไม่เป็นคนโง่ คนพาลหรือคนโง่ ไม่ควรเป็นหัวหน้า^{๙๕}

เพราะหัวหน้าเป็นคนสำคัญ หมู่คณะ วัดหรือบ้านเมืองจะเสื่อม จะเจริญก็เพราะหัวหน้า คนโง่เป็นหัวหน้าก็พาวัดพาบ้านให้ฉิบหายเหมือนขุนโค่นาฝูงโคเดินคด โคในฝูงทั้งหมดก็เดินคดตามกันฉนั้นใด ในหมู่มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน เมื่อหัวหน้าประพฤติคดโกงเกร ผู้ที่อยู่ร่วมหมู่ก็ประพฤติตาม ก็มีแต่ความเสื่อม ฉะนั้น ผู้เป็นหัวหน้าต้องเป็นคนดีมีความฉลาดสามารถ งามอาจ กล่าวหาญ เมื่อได้หัวหน้าเป็นคนดี ก็เป็นหน้าที่ของทุกคนที่อยู่ร่วมหมู่คณะ ร่วมวัด ร่วมบ้าน ร่วมเมืองต้องเคารพนับถือเชื่อฟังถ้อยคำของท่านผู้เป็นหัวหน้า หมู่คณะจึงจะเจริญมั่นคงอยู่ได้

๕. ไม่ละอำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น เพราะพระสงฆ์ตัดแล้วซึ่งกิเลสตัณหา ความอยากมีอยากได้จะต้องไม่เกิดขึ้นจึงจะเป็นที่ยกย่องของคนทั่วไป

ความอยากที่เกิดขึ้น หมายความว่า ไม่ทำ ไม่พูด ไม่คิดอะไรตามอำนาจของความอยาก ตัณหา คือความทะยานอยาก มี ๓ ประการ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา^{๙๖}

๑) กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม ความอยากได้กามคุณ คือสิ่งสนองความต้องการทางประสาททั้งห้า

๒) ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ ความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง อยากมีอยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป ความใคร่อยากที่ประกอบไปด้วยภวทวิฏฐิหรือสัสสทวิฏฐิ

๓) วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ, ความอยากในความพรากกันไปแห่งตัวตนจากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่ปรารถนา อยากทำลาย อยากดับสูญ ความใคร่อยากที่ประกอบด้วยวิภวทวิฏฐิหรืออุจเฉททวิฏฐิ^{๙๗}

๖. ยินดีในเสนาสนะอันควร คือพระสงฆ์ต้องมีชีวิตเรียบง่ายมุ่งแสวงหาธรรม เพื่อเผยแพร่ให้กับผู้อื่น

หมายความว่า พอใจในที่นั่งอนที่นั่งอันเรียบง่ายในป่าหรือเหมือนอยู่ในป่า เช่น วัดที่ไม่พลุกพล่านด้วยหมู่ชนหรือกุฎ ศาลา เรือนว่าง โคนไม้ที่เรียบง่ายเสี่ยงไม่มีใคร ๆ รบกวน ก็ควรยินดีพอใจอยู่ในที่เช่นนั้น เมื่ออยู่ในที่สงัดเช่นนั้น ย่อมให้กายวิเวก สงัดทางกาย คือ ไม่คลุกคลีจับกลุ่มสรวลเสเฮฮา เมื่อได้กายวิเวกแล้วย่อมได้ จิตตวิเวก สงัดจิต คือจิตย่อมสงบจากกามและจากอกุศล

^{๙๕} ชุ.ชา.ทก. (ไทย) ๒๗/๓๑๓/๘๘.

^{๙๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๑๒/๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓.

^{๙๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๖.

บาปกรรมทั้งหลาย กลายเป็นสมาธิจิตหรือฌานจิต มีความสุขไม่อิงอาภิสเกิดขึ้น เป็นความสุขที่หวาน ใจยิ่งนักและจิตตวิเวกนั้นเป็นปัจจัยให้ได้อุปัฏฐาก สงัดอุปัฏฐาก คือ “หมดจดจากกิเลสอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง”

๗. ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อนภิกษุสามเณรเป็นผู้มีศีล ซึ่งยังไม่มาสู่อาวาสขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่เป็นสุข คือพระสงฆ์ต้องใจกว้างยินดีต้อนรับสมาชิกใหม่และมีความปรารถนาดีต่อสมาชิกเก่า เพื่อสังคมสงฆ์จะได้ไม่เกิดความเสื่อม

ตั้งสติระลึกไว้ในใจว่า เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลลงนามซึ่งยังไม่มาขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่ผาสุก^{๙๘} หมายความว่า “ให้มีจิตใจเอื้อเฟื้อโอ้อวยอารี ไม่หวงที่อยู่ไม่กีดกันคนดีมีศีลมีธรรม ให้ตั้งใจต้อนรับผู้มีศีลมีสัจย์ ให้อยู่ร่วมหมู่ ร่วมวัด ร่วมบ้าน ร่วมงานตามควรแก่ภาวะและให้แผ่เมตตาต่อผู้ที่มาอยู่ร่วมกันว่า ขอให้อยู่เย็นเป็นสุขอยู่อย่างอ่อนน้อมทุกขเลย ทั้งนี้เพื่อมิให้เกิดความคิดริษยาติดผู้ที่อยู่ร่วมกัน เพราะถ้าเกิดริษยากันแล้วก็จะมีความเสื่อมความฉิบหายได้ ในพระธรรมภาษิตว่า อรติ โลกนาสิกา ความริษยา ทำโลกให้ฉิบหาย แต่ตรงกันข้าม ถ้ามีเมตตาต่อกัน ก็ย่อมจะค้าประกันโลกไว้ให้เจริญสืบไปได้” ผู้อยู่ร่วมหมู่คณะต้องมีเมตตาทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจต่อกัน ความสามัคคีอันจะเป็นเหตุแห่งความสุข ความเจริญรุ่งเรืองตามมาได้^{๙๙}

การนำแนวคิดการปกครองสงฆ์ด้วยหลักภิกษุอุปธานิยธรรม ๗ มาประยุกต์ใช้ในการปกครองสงฆ์และองค์กรคณะสงฆ์ในสมัยปัจจุบัน เป็นการนำมาใช้โดยจำแนกตามลักษณะของงานที่มีการดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น ๖ ด้าน คือ ด้านการปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ ดังต่อไปนี้

๑. ด้านการปกครองคณะสงฆ์ เป็นการนำแนวคิดมาปรับใช้ เพื่อให้การจัดการปกครองคณะสงฆ์ เป็นการปรับสภาพที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำเนินกิจการขององค์กรคณะสงฆ์ในด้านต่าง ๆ

๒. ด้านการศาสนศึกษาของสงฆ์ เป็นการนำแนวคิดมาปรับใช้ เพื่อแก้ไขปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ที่กำลังประสบอยู่ในหลาย ๆ ด้าน ได้มีการแก้ไขอย่างถูกต้องตามสภาพการของปัญหานั้น ๆ เพื่อที่จะใช้การศึกษาของคณะสงฆ์เป็นหลักเชื่อมโยง ในการแก้ไขปัญหาในส่วนอื่น ๆ ของคณะสงฆ์

๓. ด้านการศึกษาสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ เป็นการนำแนวคิดมาปรับใช้ เพื่อให้การจัดการศึกษาสงเคราะห์ที่มีการดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน เป็นไปอย่างถูกต้องเหมาะสม ตรงตามหลักการของพระพุทธศาสนา

^{๙๘} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๒๒-๒๓.

^{๙๙} พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดรรณ ภิรมโม), รัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๗.

๔. ด้านการเผยแผ่พระศาสนาของคณะสงฆ์ เป็นการนำแนวคิดมาปรับใช้ เพื่อให้การเผยแผ่พระศาสนาเป็นไปอย่างมีจุดมุ่งหมาย และมีผู้รับผิดชอบในการจัดการเผยแผ่อย่างแท้จริง

๕. ด้านการสาธารณูปการของคณะสงฆ์ เป็นการนำแนวคิดมาปรับใช้ ด้วยการยึดหลักการจัดการสาธารณูปการของคณะสงฆ์ เพื่อให้สนองต่อต่องานด้านการศึกษา และการเผยแผ่พระศาสนาเป็นการสำคัญ

๖. ด้านการสาธารณสงเคราะห์ของสงฆ์ เป็นการนำแนวคิดมาปรับใช้ เพื่อให้การจัดการสงเคราะห์เป็นไปอย่างถูกต้องตรงตามหลักการของพระพุทธศาสนา คือ มุ่งเน้นการสงเคราะห์ด้านจิตใจหรือหลักธรรม

การประยุกต์ใช้แนวคิดการปกครองสงฆ์ด้วยหลักสิกขุปริหานิยธรรม ๗ ประการนี้ สามารถแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือองค์การทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง ด้วยการนำหลักศาสนธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่เป็นเนื้อหาสาระสำคัญของการจัดองค์คณะสงฆ์มาปรับใช้กับสภาพสังคมในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามหลักสิกขุปริหานิยธรรม ๗ ประการนั้น ต้องนำมาพัฒนาตัวบุคคลเป็นสำคัญ เพราะทั้งหลายทั้งปวงตัวบุคคลนั่นเอง ที่เป็นเครื่องมือเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนให้ได้มาเพื่อความสามัคคี ซึ่งหากมีการดำเนินการอย่างจริงจังแล้ว เชื่อได้แน่ว่าสังคมทั่วไปย่อมได้รับประโยชน์อย่างมหาศาล เพราะเป็นการใช้รูปแบบหลักการและวิธีการขององค์กรที่ประสบความสำเร็จมาแล้วด้วยดี สามารถนำมาเป็นแนวทางในการบริหารงาน เพื่อให้เกิดความสามัคคีปรองดองลดปัญหาความขัดแย้ง ให้ความเคารพนับถือซึ่งกันและกัน นำความสุขความเจริญมาสู่หมู่คณะ

กล่าวได้ว่า หนึ่งใน การแก้ปัญหาความขัดแย้งคือ การหันหน้าเข้าหากัน สนทนากัน ร่วมกันหาแนวทาง ร่วมกันในการแก้ไขปัญหาภายใต้กรอบอันเป็นกติกาของสังคม ซึ่งการกระทำดังกล่าวแท้ที่จริงแล้วก็คือ หลักการอันเป็นเนื้อหาสาระของสิกขุปริหานิยธรรมนั่นเอง ในทุกที่หากมีความขัดแย้งกัน ให้เราเอาหลักสิกขุปริหานิยธรรมมาประยุกต์รวมกับหลักธรรมคำสอน ซึ่งเป็นหลักการปกครองสงฆ์ที่ส่งเสริมสนับสนุนด้านคุณธรรม และจริยธรรมของภิกษุสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติกัน

พระพุทธองค์ทรงตรัสแสดงหลักธรรมคำสอนไว้มากมาย เพื่อเป็นการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ ผู้วิจัยจึงนำหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของภิกษุสงฆ์ ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์มาแสดงไว้เพียงบางส่วนเท่านั้น เพื่อส่งเสริมการปกครองสงฆ์ด้วยสิกขุปริหานิยธรรม ๗ ประการ โดยการจัดเป็นหมวดธรรมได้ ๓ หมวด คือ

๑. หลักธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นภิกษุ
๒. หลักธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นสมาชิกแห่งสงฆ์
๓. หลักธรรมเพื่อความดีงามความสำเร็จในฐานะเป็นผู้สั่งสอน^{๑๐๐}

^{๑๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘-

๔.๕.๔ หลักธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นภิกษุ

การเป็นภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ในแง่ของปัจเจกบุคคล พระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนให้ภิกษุสงฆ์รักษาและดำรงตนให้เหมาะสมกับความเป็นสมณะ หรือนักบวชด้วยหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม ดังต่อไปนี้

ก. ภิกขุอธิกขณสิกขา ๗^{๑๐๑}

หลักธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับภิกษุทั้งหลาย มี ๗ ประการ ดังนี้

๑) น กมมารามตา^{๑๐๒} ไม่มัวเพลินการงาน

คือไม่หลงเพลินเพลินหมกมุ่นอยู่กับงาน เช่น การเย็บจีวร ทำบริขารต่าง ๆ เป็นต้น จนเสื่อมเสียการเล่าเรียนศึกษาบำเพ็ญสมณธรรม

๒) น ภสสารามตา ไม่มัวเพลินการคุย

๓) น นิททารามตา ไม่มัวเพลินการหลับนอน

๔) น สงคณการามตา ไม่มัวเพลินการคลุกคลีหมู่คณะ

๕) น ปาปิจจตา ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก

๖) น ปาปมิตตตา ไม่เป็นผู้มีบาปมิตร

๗) น อนตราโวลาน ไม่ถึงความหุดยิ่งนอนใจเสียในระหว่าง ด้วยการบรรลुकุณวิเศษเพียงขั้นต้น ๆ^{๑๐๓}

ข. ภิกขุอธิกขณสิกขา ๗ อีกหมวดหนึ่ง^{๑๐๔}

หลักธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับภิกษุทั้งหลาย มี ๗ ประการ

๑) มีศรัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ท่า

๒) มีhiri ความละเอียดใจต่อการทำความชั่ว

๓) มีโอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว

๔) เป็นพหูสูต ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก รู้หลักพระธรรมวินัย มีความรู้ความเข้าใจ

๕) ปรารถนาความเพียร ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายามเข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ท้อถอย

^{๑๐๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๗/๗๐-๗๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๗/๘๓-๘๔.

^{๑๐๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๑๓๗/๑๒๘, ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓๗/๑๘๔-๑๘๕.

^{๑๐๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๕.

^{๑๐๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๘/๗๑-๗๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๘/๘๔-๘๕.

๖) มีสติตั้งมั่น ความมีสติ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการที่ทำความที่พูดไว้ได้ เป็นอยู่อย่างไม่ประมาท

๗) มีปัญญา ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้คิด พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ

ค. นวกภิกขุธรรม ๕^{๑๐๕}

ธรรมที่ควรฝึกสอนเพื่อให้ภิกษุผู้บวชใหม่ประพฤติปฏิบัติอย่างมั่นคง องค์แห่งภิกษุใหม่ มี ๕ ประการ ดังนี้

๑) ปาติโมกขสังวร^{๑๐๖} สำรวมในพระปาฏิโมกข์ รักษาศีลเคร่งครัด ทั้งในส่วนวันข้อห้าม และทำตามข้ออนุญาต

๒) อินทริยสังวร สำรวมอินทริย์ มีสติระวังรักษาใจ มิให้กิเลส คือความยินดีในร้ายเข้าครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย์ทั้ง ๖ มิเห็นรูปด้วยตา เป็นต้น

๓) ภัสสปริยัตตะ พุดคุยมีขอบเขต คือ จำกัดการพุดคุยให้น้อย รู้ขอบเขต ไม่เอิกเกริกเฮฮา

๔) กายวูปกาสะ ปลีกกายอยู่สงบ คือ เข้าอยู่ในเสนาสนะอันสงัด

๕) สัมมาทัสสนะ ปลุกฝังความเห็นชอบ คือ สร้างเสริมสัมมาทิฐิ^{๑๐๗}

๔.๕.๕ หลักธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นสมาชิกแห่งสงฆ์

ธรรมที่ทำให้บุคคลไม่เห็นแก่ตัว ระลึกถึงกัน ผูกพันเชื่อมโยงบุคคลไว้ด้วยน้ำใจ การอยู่รวมกันเป็นสังคมเป็นธรรมชาติของมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์ไม่สามารถดำรงตนอยู่ได้เพียงลำพัง ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายก็เช่นเดียวกันไม่ได้อยู่เพียงลำพัง

เนื่องจากบุคคลใดเมื่อบวชเข้ามาแล้ว ก็ถือว่าบุคคลนั้นเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ด้วย แม้ว่าในแง่ของการปฏิบัติธรรมของแต่ละบุคคล จะมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์สูงสุดคือนิพพาน แต่ก็ต้องไม่ทิ้งประโยชน์ความดีงามของส่วนรวมด้วย เพราะฉะนั้น ภิกษุสงฆ์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ ก็ต้องมีหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมเพื่อความดีงามของคณะสงฆ์ ดังต่อไปนี้

ก. สาราณียธรรม ๖^{๑๐๘}

ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึงกัน ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน ดังนี้

^{๑๐๕} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๑๔/๑๒๘-๑๒๙, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๑๔/๑๙๒-๑๙๓.

^{๑๐๖} ตูรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๖๔/๒๘๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๒/๒๖๙.

^{๑๐๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๖.

^{๑๐๘} ตูรายละเอียดยใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๔/๒๑๖-๒๑๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒.

๑) เมตตาทายกรรม ตั้งเมตตาทายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง^{๑๐๙}

๒) เมตตาวิจิตรกรรม ตั้งเมตตาวิจิตรกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน แนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) เมตตาโมกกรรม ตั้งเมตตาโมกกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกันและกัน

๔) สาธารณโภคิตา ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน คือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อย ก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่าย ให้ได้มีส่วนร่วมกัน ในการใช้สอยบริโภคทั่วกัน

๕) สีลสามัญญตา มีศีลบริสุทธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความประพฤติดีสุจริตถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ

๖) ทิฐิสามัญญตา มีทิฐิดีงามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น สิ้นทุกข์ หรือขจัดปัญหา^{๑๑๐}

ข. กถาวัตถุ ๑๐^{๑๑๑}

ธรรมว่าด้วยเรื่องที่ควรพูด เรื่องที่ควรนำมาสนทนากันในหมู่ภิกษุ ดังนี้

๑) อัปปิจฉกถา เรื่องความมักน้อย ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย ไม่มากมายอยากเด่น

๒) สันตุฏฐิกถา เรื่องความสันโดษ ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสันโดษ ไม่ชอบฟุ้งเฟ้อหรือปรนเปรอ

๓) ปวิเวกกถา เรื่องความสงัด ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงัดกายใจ

๔) อสังสัคคกถา เรื่องความไม่คลุกคลี ถ้อยคำที่ชักนำให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่

^{๑๐๙} คุรยาละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๑๔๑/๑๓๒, ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔๑/๑๙๐-๑๙๑.

^{๑๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๐-๒๐๑.

^{๑๑๑} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๙/๑๒๕, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๗.

๕) วิริยารัมภกถา เรื่องการปรารภความเพียร ถ้อยคำที่ชักนำให้มุ่งมั่นปรารภความเพียร เพื่อทำความเพียร

๖) สีสกถา เรื่องศีล ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล

๗) สมาธิศึกษา เรื่องสมาธิ ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำจิตมั่น

๘) ปัญญาภคา เรื่องปัญญา ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา

๙) วิมุตติกถา เรื่องวิมุตติ ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลสและความทุกข์

๑๐) วิมุตติญาณทัสสนกถา เรื่องความรู้เห็นในวิมุตติ ถ้อยคำที่ชักนำให้สนใจและเข้าใจ เรื่องความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์^{๑๑๒}

ค. เถรธรรม ๑๐^{๑๑๓}

ธรรมว่าด้วยคุณธรรมของพระเถระ ภิกษุเถระประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ จะอยู่ในทิศใด ๆ ย่อมอยู่สำราญโดยแท้ มี ๑๐ ประการ ดังนี้

๑) เป็นรัตตัญญู^{๑๑๔} เป็นผู้ใหญ่ บวชมานาน รู้เห็นกิจการ เป็นพหูสูต ทรงจำเรื่องราวไว้ได้มาก

๒) เป็นผู้มืศีล เครื่องครัดในสิกขาบททั้งหลาย

๓) เป็นพหูสูตทรงความรู้ ทรงสุตะ สัมสมสุตะ หมายถึงเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ บริบูรณ์ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แหงตลอดดีด้วยทัญญู

๔) ทรงจำปาฏิโมกข์ทั้งสองได้ดี คือ ภิกขุวิภังค์ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ฝ่ายภิกษุ ๒๒๗ ข้อ และภิกขุณีวิภังค์ว่าด้วยสิกขาบท

๓) ข้อฝ่ายภิกษุณี จำแนกได้ดี ให้เป็นไปได้ดีโดยพิสดาร วินิจฉัยได้ดีโดยสูตร โดยอนุพยัญชนะ

๕) เป็นผู้ฉลาดในการระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้น เป็นเรื่องที่ต้องต้องดำเนินการ มี ๔ อย่าง คือ ๑) วิวาทาธิกรณ์ ๒) อนุวาทาธิกรณ์ ๓) อาปตตาทิกรณ์ ๔) กิจจาธิกรณ์

๖) เป็นผู้ใคร่ธรรม รักความรู้ รักความจริง รู้จักรับฟังและรู้จักพูด ทำให้เป็นที่ชื่นชมสนทนสนมสบายใจ นำเข้าไปปรึกษาสนทนา และขอปรึกษา ยินดีปรีดาในหลักธรรมหลักวินัยที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

^{๑๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๒๙-๒๓๐.

^{๑๑๓} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๔๘/ ๖๒, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๒๓ -๒๓๒.

^{๑๑๔} อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๘๘/๑๒๒, อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑๘๘/๑๕๗-๑๕๘.

๗) เป็นผู้สันโดษด้วยจิรวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามแต่จะได้

๘) เป็นผู้นำเลื่อมใสในการก้าวไปและถอยกลับ เป็นผู้สำรวมดีในการนั่งในละแวกบ้าน

๙) เป็นผู้ได้มาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก

๑๐) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๑๑๕}

ค. นาถกรณธรรม ๑๐^{๑๑๖}

พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้วมีอยู่ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

นาถกรณธรรม ๑๐^{๑๑๗} ธรรมอันกระทำที่พึง ธรรมสร้างที่พึง คุณธรรมที่ทำให้ตนเป็นที่พึงของตนได้

๑) ศील ความประพฤติดีงามสุจริต รักษาระเบียบวินัย มีอาชีวะบริสุทธิ์
๒) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก มีความรู้ความเข้าใจลึกซึ้ง
๓) กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตร การคบคนดี ได้ที่ปรึกษา และผู้แนะนำสั่งสอนที่ดี

๔) โสวัจจสตา ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับฟังเหตุผล

๕) กิงกรณียesu ทักขตา ความเอาใจใส่ช่วยขวนขวายในกิจใหญ่น้อยทุกอย่างของเพื่อนร่วมหมู่คณะ รู้จักพิจารณาไตร่ตรอง สามารถจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อย

๖) ธัมมกามตา ความเป็นผู้ใคร่ธรรม คือ รักธรรม ใฝ่ความรู้ใฝ่ความจริง รู้จักพูด รู้จักฟัง ทำให้เกิดความพอใจ นำร่วมปรึกษาสนทนา ชอบศึกษา ยินดีปรีดาในหลักธรรมหลักวินัยที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๗) วิริยารัมภะ ความขยันหมั่นเพียร คือ เพียรละความชั่ว ประกอบความดีมีใจแก่กล้า บากบั่นก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระ

๘) สันตุฏฐี ความสันโดษ คือ ยินดี มีความสุขความพอใจด้วยปัจจัย ๔ ที่หามาได้ด้วยความเพียรอันชอบธรรมของตน

^{๑๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๖.

^{๑๑๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔๕/๒๓๕-๒๓๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๕๘-๓๖๑.

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗/๓๑-๓๓.

๙) สติ ความมีสติ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการที่ทำได้ ไร้ความประมาท

๑๐) ปัญญา ความมีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณา เข้าใจภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

นาถกรรมธรรมนี้ ท่านเรียกว่าเป็น พหุการธรรม หรือ ธรรมมีอุปการะมาก เพราะเป็นกำลังหนุนในการบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพศาล^{๑๑๘}

๔.๕.๖ หลักธรรมเพื่อความถึงความสำเร็จในฐานะเป็นผู้สั่งสอน

ในการปกครองของคณะสงฆ์ดังที่กล่าวมาแล้ว ในระดับสังคมพระพุทธเจ้าทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการปกครองดูแลกันเอง และร่วมกันตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ส่วนในระดับส่วนบุคคล สังคมสงฆ์จำเป็นต้องมีบุคคลผู้ทำหน้าที่สอดส่องดูแลภิกษุสงฆ์ด้วยกันอย่างใกล้ชิด เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสื่อมเสียแก่คณะสงฆ์ และเพื่อคอยแนะนำสั่งสอนให้ประพฤติตนอยู่ในแนวทางที่ถูกต้องตั้งตามพระธรรมวินัย เพราะฉะนั้น ภิกษุสงฆ์ผู้ทำหน้าที่ปกครองดูแลและคอยอบรมสั่งสอน จึงควรมีหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม ขณะเดียวกันภิกษุสงฆ์ผู้อยู่ภายใต้การปกครองดูแลและได้รับการอบรมสั่งสอนนั้น ก็ควรมีหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมด้วย เช่นเดียวกัน ภิกษุสงฆ์ผู้ทำหน้าที่ปกครองดูแลและคอยอบรมสั่งสอน เช่น อุปัชฌาย์ อาจารย์ ควรมีหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม ดังต่อไปนี้

ก. กัลยาณมิตรธรรม ๗^{๑๑๙}

ธรรมว่าด้วยคุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ เป็นผู้ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้ แม้จะถูกขับไล่ก็ตาม คือ ท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีและความเจริญในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครูบาอาจารย์หรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ มี ๗ ประการ ดังนี้

๑) ปีโย คือน่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษา ไต่ถาม

๒) ครุ คือน่าเคารพ ในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกรับรองใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย

๓) ภาวนีโย คือน่าเจริญใจหรือน่ายกย่อง ในฐานะทรงคุณ คือความรู้และภูมิปัญญา แท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเฝ้าระวังด้วยความซื่อสัตย์

^{๑๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๘-๒๓๙.

^{๑๑๙} อัง.สตุตทก. (บาลี) ๒๓/๓๗/๒๙, อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

๔) วตฺตา จ คือรู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕) วจนฺทโม คืออดทนต่อถ้อยคำ คือพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ซักถาม คำเสนอ และวิพากษ์วิจารณ์ อดทนฟังได้ไม่เบื่อไม่ฉุนเฉียว

๖) คมภิรณฺจ กถ กตฺตา คือแถลงเรื่องเล่าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อน ให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗) โน จฏฺฐาเน นิโยชเย คือไม่ชักนำในอวิชชา คือไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือ ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย^{๑๒๐}

ข. การทำหน้าที่อุปัชฌาย์อาจารย์ต่อศิษย์

นอกจากธรรมเนียมหรือข้อประเพณีปฏิบัติที่เรียกว่า “สัทธิวาทริกวัตร” และ “อันเตวาสิกวัตร” ซึ่งอุปัชฌาย์อาจารย์พึงกระทำต่อสัทธิวาทริกและอันเตวาสิกแล้ว ยังมีธรรมเนียมที่อุปัชฌาย์อาจารย์ควรปฏิบัติต่อศิษย์ คือสัทธิวาทริกและอันเตวาสิก โดยอนุเคราะห์ตามหลักธรรมเสมือนเป็นทิศเบื้องขวา ตามที่ปรากฏในสังคาลกสูตร^{๑๒๑} คือเรื่องทิศ ๖ ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา โดยหน้าที่ ๕ ประการ ดังนี้

๑) แนะนำฝึกอบรมให้เป็นภิกษุสงฆ์ที่ดี

๒) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

๓) ถวายทอดความรู้ให้อย่างสิ้นเชิง

๔) ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ

๕) ให้ความป้องกันในทิศทั้งหลาย คือสอนให้รู้จักดำรงตนอยู่ด้วยดีและรับรองความประพฤติให้เป็นที่ยอมรับของหมู่คณะ^{๑๒๒}

ค. การทำหน้าที่ศิษย์ต่ออุปัชฌาย์อาจารย์

ธรรมเนียมหรือข้อปฏิบัติที่เรียกว่า “อุปัชฌายวัตร” และ “อาจารย์วัตร” ซึ่งศิษย์คือสัทธิวาทริกและอันเตวาสิกพึงกระทำต่ออุปัชฌาย์และอาจารย์แล้ว ยังมีธรรมเนียมซึ่งศิษย์คือสัทธิวาทริกและอันเตวาสิกควรปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์อาจารย์ โดยอนุเคราะห์ตามหลักธรรมเสมือนเป็นทิศเบื้องขวา ตามที่ปรากฏในสังคาลกสูตร คือเรื่องทิศ ๖ อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ดังนี้

^{๑๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๔.

^{๑๒๑} ตูรายลະເຢັດໃນ ທີ.ປາ. (ไทย) ๑๑/๒๔๒/๒๔๔.

^{๑๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมญญูชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: กองทุนอริยมรรค, ๒๕๔๕), หน้า ๖๕.

- ๑) ลูกขึ้นยืนรับ ๒) เข้าไปคอยรับใช้
 ๓) เชื้อฟุ้ง ๔) ดูแลปรนนิบัติ
 ๕) ศึกษาเล่าเรียนโดยเคารพ^{๑๒๓}

สำหรับภิกษุสงฆ์ในฐานะผู้อยู่ภายใต้การปกครองดูแล และได้รับการอบรมสั่งสอนจาก
 อุปัชฌาย์อาจารย์ เช่น สัทธวิहारิก อันเตวาสิก

ควรมีอิทธิบาท ๔ เป็นหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม คือคุณธรรมที่นำไปสู่
 ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย มี ๔ ประการ ดังนี้

๑) ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และ
 ประารถจะทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒) วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายามเข้มแข็ง อดทน
 เอาธุระ ไม่ทอดถอย

๓) จิตตะ ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิต
 ผูกใฝ่ไม่ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ

๔) วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจ
 ตรหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คัดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง
 เป็นต้น^{๑๒๔}

สำหรับวิธีดูแลปรนนิบัติหรือรับใช้อุปัชฌาย์อาจารย์ ซึ่งศิษย์คือสัทธวิहारิกและอันเตวา
 สิกควรจะปฏิบัติ ว่าด้วยธรรมของภิกษุผู้เป็นปัจฉาสมณะ^{๑๒๕} อีกหมวดหนึ่ง ดังนี้

- ๑) เดินไม่ห่างนัก ไม่ไกลนัก
 ๒) รับบาตรหรือของในบาตร
 ๓) เมื่อพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์พูดใกล้อาบัติ ก็ห้ามเสีย
 ๔) เมื่อพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์กำลังพูดอยู่ ก็ไม่พูดแทรกขึ้น
 ๕) มีปัญญา ไม่โง่งเงา ไม่เป็นคนเซอะ^{๑๒๖}

๔.๕.๗ ข้อบัญญัติและจารีตในหลักภิกขุอุปหานิยธรรม

บัญญัติ หมายถึง การตั้งขึ้น ข้อที่ตั้งขึ้น การกำหนดเรียก การเรียกชื่อ การวางเป็นกฎไว้
 และข้อบังคับ^{๑๒๗}

^{๑๒๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔-๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๑๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๐.

^{๑๒๕} วิมหา. (ไทย) ๒/๒๒๖/๓๙๓.

^{๑๒๖} อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๑๒/๑๒๗-๑๒๘, อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๑๒/๑๙๑.

^{๑๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗๙.

บัญญัติ คือ สิ่งที่มีมนุษย์บัญญัติขึ้น เพื่อสื่อสารให้เข้าใจความหมายซึ่งกันและกัน ในทางปกครองบัญญัติได้ถูกนำมาใช้ในรูปแบบของกฎระเบียบ ข้อบังคับ หรือขนบธรรมเนียมประเพณีที่จะต้องปฏิบัติให้เป็นไปในทางเดียวกัน^{๑๒๘} ตัวอย่างสังคมของหมู่ภิกษุสงฆ์ พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติพระวินัย (สิกขาบท) เป็นกฎข้อบังคับสำหรับพระสาวกได้ปฏิบัติเป็นแนวเดียวกัน

เหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาหรือประโยชน์ที่ทรงประสงค์ ในการทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสงฆ์สาวกเพื่อประโยชน์ ดังนี้

๑. ว่าด้วยประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวม สงฆ์สุญฺจตาย (เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ คือ เพื่อความเรียบร้อยดีงามแห่งสงฆ์ ซึ่งได้ทรงชี้แจงให้มองเห็นคุณโทษแห่งความประพฤตินั้น ๆ ชัดเจนแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นไว้โดยความเห็นร่วมกัน) สงฆ์ผาสุตาย (เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์)

๒. ว่าด้วยประโยชน์แก่บุคคล ทุมมกฺกนํ ปุคฺคานํ นิคฺคทาย (เพื่อข่มบุคคลผู้เกียจคร้าน คือ เพื่อกำราบคนผู้ดื้อัน ประพฤติทราม) เปสฺสานํ ภิกฺขุณํ ผาสุวิหาราย (เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม)

๓. ว่าด้วยประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์ หรือแก่ชีวิตทั้งทางกายและทางใจ ทิฏฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย (เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน คือ เพื่อระงับปิดทางความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อน ที่จะมีในปัจจุบัน) สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏฺิฆาตาย (เพื่อบำบัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต คือ เพื่อแก้ไขมิให้เกิดความเสื่อมเสีย ความทุกข์ความเดือดร้อนที่จะมีมาในภายหน้าหรือภพหน้า)

๔. ว่าด้วยประโยชน์แก่ประชาชน อปฺปสนฺนํ ปสาทาย (เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส) ปสนฺนํ ภิชฺยโย ภาวาย (เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว)

๕. ว่าด้วยประโยชน์แก่พระศาสนา สทฺธมฺมกฺกุตฺติยา (เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัทธรรม) วินยานุคฺคทาย (เพื่ออนุเคราะห์วินัย คือ ทำให้มีบทบัญญัติสำหรับใช้เป็นหลักเกณฑ์จัดระเบียบของหมู่สนับสนุนความมีวินัยให้หนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้น)^{๑๒๙}

นอกจากนี้ยังมีบัญญัติในลักษณะอื่น ๆ อาทิ หลักการตามอปฺริหานิยธรรมที่หมายถึง หลักการที่ผู้มีอำนาจปกครองพึงยึดถือประพฤติปฏิบัติ นำไปใช้ในการปกครอง ซึ่งอาจจะใช้สำหรับเนื้อหาหรือเรื่องทั่ว ๆ ไปที่ใช้ควบคุมความประพฤติและการปฏิบัติ รวมถึงการกำหนดสิทธิและหน้าที่ต่าง ๆ ของประชาชน เช่น กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ สำหรับควบคุมความประพฤติและการปฏิบัติของผู้ใช้อำนาจ ผู้ปกครอง หรือประชาชนเองก็ดี ให้กระทำการหรืองดเว้นกระทำการอย่างใดอย่าง

^{๑๒๘} วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, สารานุกรมเกี่ยวกับพระอภิธรรม, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า ๑๕.

^{๑๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๒๗-๓๒๘

หนึ่ง เช่น หลักในอธิปไตยธรรมข้อที่ ๓ ไม่ถืออำนาจอธิปไตยที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ลบล้างสิ่งที่ได้บัญญัติ เป็นต้น

จารีต หมายถึง ธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมา ประเพณี ความประพฤติที่ดี^{๑๓๐} ความประพฤติดีงาม และแบบแผนการประพฤติปฏิบัติที่กระทำสืบต่อกันมา

คำว่า จารีต นั้น เป็นคำที่มาจากภาษาบาลีว่า จาริตฺต (อ่านว่า จา-ริต-ตะ) แปลว่า ความประพฤติที่ดีงาม จารีต หมายถึง แบบแผนการประพฤติปฏิบัติที่กระทำสืบต่อกันมาช้านาน มักถือเป็นกฎหรือระเบียบของสังคมที่เกี่ยวกับศีลธรรม ใครไม่ทำตามจารีตจะถือว่าเป็นคนชั่ว ถูกสังคมลงโทษรุนแรง และไม่อาจจะอยู่ร่วมในสังคมนั้นได้ เช่น การที่ถูกตำหนิหรือทำร้ายพ่อแม่ถือเป็นการกระทำที่ผิดจารีต การเปลือยกายในที่สาธารณะ เป็นสิ่งที่ผิดจารีตของสังคมไทย

ในบางสังคมถือว่าหากมีคนทำผิดจารีต ไม่เพียงแต่ผู้กระทำผิดเท่านั้นจะถูกลงโทษ แต่คนในสังคมทั้งสังคมอาจได้รับโทษด้วย เช่น การที่มีคนทำผิดจารีตอาจทำให้เกิดภาวะฝนแล้ง หรือเกิดอันตรายจากภัยพิบัติอื่น ๆ ได้^{๑๓๑}

ตามประวัติศาสตร์จารีตถูกใช้บังคับเป็นกฎหมายตั้งแต่แรก ก่อนที่สังคมจะรวมเป็นรัฐ และมีตัวอักษรใช้ จารีตประเพณีเป็นหลักที่สำคัญยิ่ง กฎหมายลายลักษณ์อักษรเพิ่งมีการบัญญัติมาในภายหลัง บางประเทศมีการบันทึกจารีตประเพณีเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษร เพื่อประโยชน์ในการสืบทอดและจัดข้อสงสัย

อย่างไรก็ดีแม้ปัจจุบันหลักการบัญญัติจะมีความสำคัญที่สุด แต่ก็ขาดจารีตไม่ได้ เพราะระบอบใด ๆ ก็ตามจะมีแต่การบัญญัติล้วน ๆ โดยไม่มีจารีตเลยไม่ได้ เนื่องจากแม้การบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรจะพยายามบัญญัติให้กว้างขวางเพียงใดก็ตาม ถึงกระนั้นก็ไม่สามารถครอบคลุมเนื้อหาได้ทุกเรื่อง จึงยังคงต้องอาศัยจารีตเป็นบทประกอบให้สมบูรณ์ด้วยอยู่เสมอ

จารีตแม้ไม่ได้บัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ประชาชนก็รู้สึกกันทั่วว่าเป็นข้อบังคับเป็นหลักประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตในสังคม เสมือนหนึ่งการบัญญัติในรูปลักษณะเดียวกันตลอดมา ตัวอย่าง การเคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่าง ๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

กล่าวคือ แม้การสักการบูชานั้นจะมีได้บัญญัติเป็นข้อบังคับ หรือกฎหมาย แต่ประชาชนก็รู้สึกว่าเป็นสิ่งที่ต้องกระทำ หากละเลยมีกระทำแล้วจะถูกตำหนิ ตีเตือน ทั้งจากผู้อื่นและจากตนเอง มีเหตุไม่เป็นมงคลทำให้ชีวิตต้องเป็นไปประการหนึ่งประการใด

^{๑๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๖๑.

^{๑๓๑} สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, ข้อบัญญัติและจารีตในอธิปไตยธรรม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [http://www.royin.go.th/?knowledge= \[๑๗ ธ.ค. ๒๕๖๐\]](http://www.royin.go.th/?knowledge= [๑๗ ธ.ค. ๒๕๖๐]).

นอกจากนี้ยังมีความเห็นทางกฎหมายเกี่ยวกับจารีตที่จะนำไปบังคับใช้ในการปกครองในทางเดียวกันด้วยว่า

๑. กฎหมายจารีตประเพณีใช้บังคับได้ เพราะราชฎามีเจตจำนงที่จะให้ใช้ ความเห็นนี้ย่อมใช้ได้และมีเหตุผลสนับสนุนในเฉพาะประเทศที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งถือว่าเจตจำนงของราชฎาที่เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยย่อมเป็นสิ่งสำคัญที่สุดเท่านั้น กล่าวคือราชฎามีเจตจำนงให้ใช้ข้อบังคับใดเป็นกฎหมาย ข้อบังคับนั้นก็ใช้เป็นกฎหมายได้ในฐานะเป็นกฎหมายจารีตประเพณี

๒. กฎหมายจารีตประเพณีใช้บังคับเป็นกฎหมายได้ เพราะผู้มีอำนาจบัญญัติกฎหมายยอมรับกฎหมายจารีตประเพณีโดยคุณิภาพ ความเห็นนี้ย่อมใช้ได้สำหรับรัฐที่มีระบอบการปกครองทุกระบบ กล่าวคือในรัฐที่มีระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งอำนาจอธิปไตยเป็นของพระมหากษัตริย์ กฎหมายจารีตประเพณีย่อมใช้ได้ เพราะพระมหากษัตริย์ทรงยอมให้ใช้เป็นกฎหมาย ในประเทศที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย กฎหมายจารีตประเพณีย่อมใช้เป็นกฎหมายได้ เพราะรัฐสภาและประมุขแห่งรัฐยอมให้ใช้กฎหมายจารีตประเพณีเป็นกฎหมายได้

๓. กฎหมายจารีตประเพณีใช้บังคับเป็นกฎหมายได้ เพราะราชฎาได้มีความเห็นจริงว่าข้อบังคับนั้น ๆ เป็นกฎหมาย ทั้งนี้คือว่า การที่ได้ใช้ข้อบังคับนั้นเป็นกฎหมายเป็นเวลานานนั้น เป็นแต่เพียงข้อพิสูจน์ว่า ได้เกิดมีความจริงของราชฎาว่า ข้อบังคับนั้นเป็นกฎหมายเท่านั้น ความสำคัญอยู่ที่ความเห็นจริงของราชฎา ความเห็นอันนี้ย่อมใช้ได้ และมีเหตุผลสนับสนุนเฉพาะในประเทศที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งอำนาจสูงสุดเป็นของราชฎาทันที

๔. กฎหมายจารีตประเพณีใช้บังคับเป็นกฎหมายได้ เพราะได้มีการใช้กฎหมายจารีตเป็นกฎหมายจริง ๆ ในประเทศในรูปลักษณะเดียวกัน และต่อเนื่องกันมาช้านาน ความเห็นนี้ใช้ได้และมีเหตุผลสนับสนุน สำหรับรัฐที่มีการปกครองทุกระบบ เพราะจะเป็นรัฐที่มีการปกครองระบอบใดก็ตาม ถ้าใช้กฎหมายจารีตประเพณีเป็นกฎหมายจริง ๆ ในรูปลักษณะเดียวกันและต่อเนื่องกันมาช้านานแล้ว กฎหมายจารีตประเพณีนั้นก็ใช้บังคับได้^{๑๓๖}

การแสดงข้อบัญญัติในภิกขุอธิกขานปิฎก

- ๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
- ๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์
- ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ลั้มน้ำสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้
- ๔) ไม่ลั้มน้ำสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้
- ๕) ไม่ลู่อินาจาตักค้ำคือความอยากที่เกิดขึ้น

^{๑๓๖} วิณัฎฐา แสงสุข, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมาย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๙), หน้า ๓๙-๔๑.

๗) ตั้งสติระลึกไว้ในใจว่า สพรหมจรรย์ (เพื่อนพรหมจรรย์)ทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่ผาสุก

การแสดงข้อจารีตในภิกขุอธิกขมปฏิบัติ

๔) ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

๕) ไม่ละอำนาจต้นตอคือความอยากที่เกิดขึ้น

๖) ยินดีเสนาสนะป่า

๗) ตั้งสติระลึกไว้ในใจว่า สพรหมจรรย์ (เพื่อนพรหมจรรย์)ทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่ผาสุก

ทั้งนี้ หลักอธิกขมทั้ง ๗ ประการที่พระพุทธเจ้าได้แสดงแก่สงฆ์สาวกนั้น เมื่อพิจารณาจะเห็นว่าทั้งข้อที่เป็นบัญญัติ และข้อที่เป็นจารีต และข้อที่เป็นทั้งบัญญัติทั้งจารีต คือข้อที่ ๑, ๒, และ ๓ นั้นเป็นบัญญัติ ส่วนข้อที่ ๔ กับ ๖ เป็นจารีต และข้อที่ ๕ กับ ๗ อาจเป็นได้ทั้งบัญญัติทั้งจารีต จึงพิจารณาได้ว่าพระพุทธองค์ให้ความสำคัญกับหลักในการปกครองทั้งส่วนที่เป็นบัญญัติและจารีต แม้จะทรงให้หลักที่เป็นบัญญัติแก่สงฆ์สาวกแต่ก็มีให้ละจารีตที่มีมาแต่เดิม เมื่อพิจารณาประกอบการปกครองสงฆ์ในสมัยนั้น ซึ่งเป็นการปกครองในระบอบสาธารณรัฐ มองได้ว่าการใช้อำนาจในการปกครองสงฆ์ตามระบอบดังกล่าว ด้วยการยึดถือบัญญัติเพียงอย่างเดียวโดยไม่สนใจจารีตหรือยึดจารีตโดยไม่สนใจบัญญัตินั้น ไม่อาจที่ร้อยรวมสังคัมสงฆ์ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข แม้ผู้ปกครองจะได้รับอำนาจมากมายสักเพียงใด หากไม่ใส่ใจจารีตของผู้ที่อยู่ใต้ปกครอง สุดท้ายอำนาจอาจต้องกลับคืนสู่ที่มา หรือหากผู้มีอำนาจฝึกฝนหล่มหลงอยู่แต่ในจารีตของตน ไม่ได้ยึดถือปฏิบัติตามบัญญัติที่มีมติวางไว้เพื่อการประพฤติปฏิบัติในแนวทางเดียวกันนั้น ก็หวังความเสื่อมของสังคัมสงฆ์ที่เป็นผลจากการใช้อำนาจของผู้ปกครองได้เช่นกัน

ด้วยว่าในสังคัมหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ที่มีความเชื่อ แนวคิด อุปนิสัย ทัศนคติและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน มารวมกันอยู่ภายในอาณาเขตเดียวกัน จึงทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องหาการปกครองที่เหมาะสมมาใช้ในสังคัม เพื่อให้สังคัมหนึ่ง ๆ ดำเนินไปได้ด้วยดี คือมีความสงบเรียบร้อย มีความยุติธรรม มีความสามัคคี ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีของสังคัม หากสังคัมที่มีความแตกต่างกันอย่างหลากหลาย ไม่มีการนำการปกครองที่เหมาะสมมาใช้แล้ว ก็อาจทำให้สังคัมนั้นประสบกับความสับสนยุ่งเหยิงเกิดความแตกแยก แย่งชิงผลประโยชน์ตามมาอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังที่เห็นได้ในสังคัมต่าง ๆ ในปัจจุบันนี้ การปกครองที่เหมาะสมจึงเป็นสิ่งที่ต้องการของทุก ๆ สังคัม เพราะถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำมาซึ่งเสถียรภาพทางสังคัม และพาสังคัมไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ด้วยเหตุนี้หลักการปกครองที่ยึดบัญญัติแต่ไม่ละจารีต จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องยึดถืออย่างสม่ำเสมอ เพราะเป็นหลักการที่จะทำให้สังคัมอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก

๔.๖ สรุป

จากที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นว่า การปกครองสงฆ์ในพุทธกาลเป็นการปกครองซึ่งภิกษุสงฆ์ทั้งหลายร่วมกันปกครองดูแลกันเอง ภิกษุสงฆ์แต่ละรูปในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ก็มีบทบาทสำคัญในการที่จะช่วยกันดำรงรักษาคณะสงฆ์ไว้มิให้เกิดความเสื่อมเสีย เนื่องจากแต่ละรูปเป็นผู้มีส่วนร่วมในการปกครองของคณะสงฆ์ แม้การปฏิบัติบางอย่างจะเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล แต่ก็มีผลกระทบต่อส่วนรวมได้เช่นเดียวกัน หากภิกษุสงฆ์รูปใดยังมีได้เป็นพระอริยสงฆ์ การมีคุณธรรมและจริยธรรมจึงเป็นสิ่งที่ภิกษุสงฆ์แต่ละรูปควรทำให้มีหรือให้เกิดขึ้นในตนเอง นอกเหนือจากการประพฤติตนให้เคร่งครัดในศีลหรือพระวินัยบัญญัติต่าง ๆ เพราะภิกษุสงฆ์หากไม่มีคุณธรรมและจริยธรรมแล้วก็ยากที่จะดำรงตนเพื่อรักษาศีลหรือพระวินัยบัญญัติต่าง ๆ เอาไว้ได้ และยังส่งผลกระทบทำให้การปกครองของคณะสงฆ์ต้องประสบกับปัญหาความยุ่งยากต่าง ๆ มีความไม่สามัคคีและเกิดความขัดแย้งกันขึ้นได้ด้วยเช่นกัน

แม้ว่าจะมีความเสมอภาคกัน แต่ในการปฏิบัติต่อกันและกัน พระพุทธองค์ทรงให้เคารพกันตามอายุพรรษา แทนการเคารพกันเพราะชนชั้นวรรณะหรือฐานะทางสังคม เพื่อพระสงฆ์สาวกจะได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและเป็นระเบียบเรียบร้อย นอกจากความเสมอภาคกันในฐานะเป็นพระสงฆ์สาวกแล้ว ยังมีความเสมอภาคกันในเรื่องการตัดสินใจดำเนินการกิจกรรมสำคัญ ๆ มีสังฆกรรมต่าง ๆ เป็นต้น ก็ให้โอกาสทุกคนอย่างเท่าเทียมกันในการพิจารณาตรวจสอบและการลงมติตัดสินใจ เพื่อร่วมกันรับผิดชอบในการปกครองดูแลกันเองของคณะสงฆ์ เนื่องจากภิกษุสงฆ์ร่วมกันดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้กรอบแห่งพระธรรมวินัยตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้ และรากฐานสำคัญของการปกครองสงฆ์ ก็คือการร่วมมือร่วมใจกันดำรงและรักษาหลักการปกครองต่าง ๆ ไว้ โดยมีหลักภิกขุอุปนิชยธรรม ๗ และหลักธรรมคำสอน ทั้งด้านคุณธรรมและจริยธรรมเป็นองค์ประกอบ โดยการรักษาและประพฤติปฏิบัติตาม ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าสังคมสงฆ์จะผ่านกาลเวลาอย่างยาวนาน และประสบกับสภาพการณ์ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ แต่สังคมสงฆ์ก็สามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาและวิจัยเรื่อง “การปกครองสงฆ์ด้วยหลักการบริหารนิยธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” ตามวัตถุประสงค์ที่ผู้วิจัยได้กำหนดไว้นั้น คือ (๑) เพื่อศึกษาความหมายประวัติความเป็นมาของสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาหลักการปกครองสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้หลักการบริหารนิยธรรมในการปกครองสงฆ์ โดยวิธีการเก็บข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถาและข้อมูลชั้นทุติยภูมิ จากงานวิจัยวิทยานิพนธ์ และหนังสือตำรางานวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและนำเสนอเรียบเรียง ซึ่งพอจะสรุปประเด็นได้ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การปกครองสงฆ์ในช่วงต้นพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ประกาศหลักธรรมคำสอนแสดงธรรมโปรดสงฆ์สาวก ก็เพื่อประโยชน์และความอยู่ผาสุกแก่สงฆ์โดยรวม ซึ่งจะเห็นได้ว่ารูปแบบการปกครองสงฆ์จึงมีรูปแบบเฉพาะตน พระองค์ทรงแสดงธรรมและทรงบัญญัติวินัยที่บุคคลเมื่อบุคคลมีพระธรรมวินัยปรากฏในใจของตน ก็ย่อมรู้จักปกครองกายและใจของตนได้ดี ตามกำลังแห่งพระธรรมวินัยนั้น สมกับคำว่า พระสงฆ์หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เพราะพระธรรมนั้นเป็นระเบียบของใจ พระวินัยเป็นระเบียบของกาย เมื่อรวมกันเข้าเป็นหมู่คณะก็เป็นหมู่คณะที่ดี เมื่อรวมกันเป็นสังคมก็เป็นสังคมที่ดี ภายใต้กรอบพระธรรมวินัยที่ทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้ว ทรงมอบอำนาจให้สงฆ์เป็นใหญ่ ด้วยพระองค์ทรงเล็งเห็นถึงความจำเป็นและสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป สิ่งที่พระองค์ทรงสามารถวางพระหฤทัยได้ว่า คณะสงฆ์ที่พระองค์ทรงเป็นผู้ก่อตั้งขึ้นมานี้ จะสามารถดำเนินการปกครองดูแลกันเองได้ด้วยความเรียบร้อย กล่าวคือหลักการต่าง ๆ สามารถสรุปลงได้ในพระธรรมวินัย พระธรรมวินัยจึงได้เป็นรูปแบบในการปกครองสงฆ์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยไม่มีใครเป็นผู้ปกครองสงฆ์แทนพระองค์ ผู้วิจัยจึงขอสรุปหลักการด้านการบริหารที่สำคัญ ๆ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

พุทธวิธีในการปกครองสงฆ์สาวกของพระองค์ ซึ่งประกอบไปด้วยพุทธกิจในด้านการบริหาร โดยเทียบกับภาษาบาลีว่า ปริหาร เป็นคำที่แสดงความหมายถึงลักษณะของการปกครองว่าเป็นการนำสังคม หรือหมู่คณะให้ดำเนินไปโดยสมบูรณ์ นำหมู่คณะให้พัฒนาไปพร้อมกัน ปริหาร อาจบอกความหมายถึงการแบ่งงาน การกระจายอำนาจ หรือการที่สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วมในการ

ปกครองหมู่คณะ และพระองค์ทรงมีพุทธวิธีในการปกครอง โดยเทียบกับภาษาบาลีว่า ปสาส หรือ อภิบาล เน้นไปที่การปกครองสงฆ์เป็นหลัก และอาศัยพระธรรมวินัยว่า การที่พระองค์ทรงกำหนดระเบียบปฏิบัติสำหรับภิกษุสงฆ์ ถือได้ว่าเป็นหลักในการปกครองและบริหารงานคณะสงฆ์ นอกจากวินัยแล้ว ยังทรงใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหารการปกครองคณะสงฆ์ โดยทรงมุ่งหวังประโยชน์ ๑๐ ประการ เพื่อความผาสุกของสงฆ์ เป็นต้น

จากการที่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นบรรพชิตมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ และได้จาริกกระจายกันออกไปอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ทั่วทั้งชมพูทวีป มีทั้งแบบที่ปลีกวิเวกอยู่เพียงลำพังผู้เดียว และแบบที่อยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นคณะ เพราะฉะนั้น เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสงบสุขของหมู่คณะ พระพุทธเจ้าจึงทรงกำหนดให้พระสงฆ์สาวกซึ่งอยู่กันเป็นหมู่เป็นคณะนั้นต่างก็มีหน้าที่ร่วมกันรับผิดชอบ โดยการพิจารณาตามคุณสมบัติและความสามารถของแต่ละบุคคลว่ามีความเหมาะสมกับหน้าที่อะไร เช่นอุปัชฌาย์ อาจารย์ ซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระในการปกครองดูแลคณะสงฆ์ของพระองค์ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากหน้าที่และคุณสมบัติของผู้ทำหน้าที่ต่าง ๆ นั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้เพื่อประโยชน์และความสงบสุขของคณะสงฆ์ เพราะฉะนั้น ในการปกครองของคณะสงฆ์จึงต้องมีการกระจายหน้าที่ไปยังพระสงฆ์สาวกต่าง ๆ เพื่อให้ร่วมกันรับผิดชอบปกครองดูแลกันได้อย่างทั่วถึง ภายใต้กรอบพระธรรมวินัยอันเดียวกัน ไม่ว่าจะมิถุนีหลังมาจากวรรณะหรือชนชั้นใดก็ตาม เมื่อบวชเป็นพระสงฆ์แล้ว ก็มีความเป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าเสมอเหมือนกันหมด และมีโอกาสในเรื่องการศึกษาพระธรรมวินัยอย่างเท่าเทียมกัน แม้ว่าพระองค์จะทรงเป็นพระศาสดา ในฐานะที่ทรงทำหน้าที่เป็นประมุขปกครองคณะสงฆ์ แต่ก็ทรงมอบภาระหน้าที่ต่าง ๆ ให้พระสงฆ์สาวกดำเนินการกันเองมาตามลำดับ เมื่อพระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานก็ได้ทรงมอบให้พระสงฆ์สาวกรูปใดรูปหนึ่ง เป็นพระศาสดาในฐานะผู้ปกครองแทนพระองค์ แต่ทรงมอบให้พระธรรมวินัยที่พระองค์แสดงและบัญญัติไว้แล้วนั่นเองเป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ดังพระดำรัสซึ่งทรงตรัสรับสั่งไว้ว่า “อานนท์ บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย” เพราะฉะนั้น พระธรรมวินัยจึงเป็นหัวใจหลักสำคัญ ในด้านการบริหารงานและการปกครองคณะสงฆ์ ทำให้คณะสงฆ์ดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน

ส่วนในการดำเนินกิจกรรมสำคัญ ๆ ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการทำสังฆกรรมของคณะสงฆ์ เมื่อคณะสงฆ์จะต้องตัดสินใจลงมติในการทำสังฆกรรมต่าง ๆ นั้นสมาชิกในที่ประชุมสงฆ์จะต้องลงมติดังเป็นเอกฉันท์ คือไม่มีเสียงคัดค้านจากสมาชิกในที่ประชุมเลย หากมีสมาชิกแม้เพียงบุคคลใดบุคคลหนึ่งคัดค้านขึ้นท่ามกลางสงฆ์ สังฆกรรมนั้นถือว่าไม่สำเร็จ โดยคณะสงฆ์จะต้องหันกลับมาเริ่มพิจารณาและทำความเข้าใจกันใหม่ จนสมาชิกทั้งหมดสิ้นความสงสัยคลางแคลงใจแล้วจึง

ลงมติดัดสใจอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้ สังฆกรรมต่าง ๆ จะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกทุกคนในที่ประชุมมีความเห็นที่สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้วเท่านั้น

ดังนั้น การบริหารงานการปกครองคณะสงฆ์นั้น จึงเป็นแบบธรรมาธิปไตย คือถือธรรมเป็นใหญ่ ประการความถูกต้องความสมควร เมื่อมีการตัดสินใจลงมติเห็นชอบในเรื่องต่าง ๆ คณะสงฆ์จะต้องมีความเป็นเอกภาพ คือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่มีความคิดเห็นที่แตกแยกกัน เพราะสิ่งที่จะช่วยให้สังคัมสงฆ์ดำรงอยู่ได้นั้น นอกจากจะต้องดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายใตกรอบแห่งพระธรรมวินัยแล้ว ก็คือความสามัคคีของสมาชิกในสังคัมสงฆ์ และหลักการประพฤติดิปฏิบัติที่มุ่งให้เกิดความสามัคคีของหมู่คณะ คือหลักอุปทานิยธรรม พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสหลักการปกครองของแคว้นวัชชี คือราชอุปทานิยธรรม และทรงตรัสสอนหลักอุปัฏฐากอุปทานิยธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยทรงมุ่งหวังให้เห็นถึงความเลื่อมและความเจริญของหมู่คณะเป็นสำคัญ หลักอุปัฏฐากอุปทานิยธรรม คือธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว เป็นหลักธรรมอันนำมาซึ่งความสงบสุขของสังคัมสงฆ์ กล่าวคือเป็นหลักธรรมแห่งการอยู่ร่วมกัน ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งในด้านการบริหารงานการปกครองสงฆ์ ด้วยหลักอุปัฏฐากอุปทานิยธรรม ๗ ประการนี้ จะสามารถเอื้อประโยชน์อันอเนก นำไปสู่วิถีทางแห่งการแก้ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นในสังคัมสงฆ์ ซึ่งเป็นหลักส่งเสริมหมู่คณะให้เกิดความสามัคคี ความพร้อมเพรียงร่วมใจกัน ความมีระเบียบวินัย และความเคารพซึ่งกันและกัน ทั้งยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้บูรณาการเข้ากับหลักธรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคัมสงฆ์ได้เป็นอย่างดี

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่องการปกครองสงฆ์ด้วยหลักอุปทานิยธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการบริหารงานคณะสงฆ์ตามหลักอุปัฏฐากอุปทานิยธรรม ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. การสนับสนุนส่งเสริมพระสงฆ์ให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรม ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีเป็นหลักอย่างจริงจัง เพื่อจะเข้าใจหลักพระธรรมวินัยได้อย่างถูกต้อง
๒. กำหนดหลักอุปัฏฐากอุปทานิยธรรม ให้เป็นรูปแบบหลักการปกครองคณะสงฆ์ในการบริหารงานคณะสงฆ์ด้านต่าง ๆ เพื่อให้เกิดเป็นรูปธรรมและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง
๓. เจ้าคณะพระสังฆาธิการระดับผู้ปกครอง ควรมีการนำหลักอุปัฏฐากอุปทานิยธรรม ๗ ไปประยุกต์ใช้ เพื่อให้เป็นระเบียบแบบแผนการปกครองคณะสงฆ์ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการปฏิบัติ

ในด้านการบริหารงานคณะสงฆ์ควรต้องยึดหลักอุปัฏฐากอุปทานิยธรรม ๗ โดยการนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ในกิจการทางพระพุทธศาสนา หากมีข้อขัดแย้งหรือ

ผลกระทบใด ๆ ในระหว่างหมู่สงฆ์ด้วยกันเอง หรือคณะสงฆ์กับบุคคลภายนอก การแก้ไขก็ทำได้โดยนำหลักภิกขุอุปัฏฐากนิตยธรรมมาปรับใช้

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ในกิจของสงฆ์ที่ต้องทำร่วมกันไม่ว่าเรื่องเล็กหรือใหญ่ เพื่อจะได้มีแนวทางในการปฏิบัติ ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างถูกต้อง

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม และทำกิจที่สงฆ์ต้องทำการประชุมถือว่าเป็นกิจที่สงฆ์ต้องทำร่วมกัน แต่การที่จะให้สงฆ์ทุกรูปยอมรับซึ่งกันและกัน เพื่อความสามัคคีก็จะต้องอาศัยความพร้อมเพรียงกันทุก ๆ ครั้ง

๓. ไม่บัญญัติในสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ล้มเลิกสิ่งที่พระองค์บัญญัติไว้ ถือว่าสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ เปรียบเสมือนรัฐธรรมนูญที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตาม

๔. เคารพนับถือและรับฟังถ้อยคำของภิกษุผู้ใหญ่ ควรส่งเสริมให้ประพฤติปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ในการปกครองของพระสงฆ์จะให้อำนาจแก่ผู้ที่มีความสามารถตามสมควร

๕. ไม่ลู่อำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น เพราะพระสงฆ์ตัดแล้วซึ่งกิเลสตัณหา ความอยากมีอยากได้จะต้องไม่เกิดขึ้น เพราะพระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ จึงจะเป็นที่ยกย่องของคนทั่วไป

๖. ยินดีในเสนาสนะอันควร คือพระสงฆ์ต้องมีชีวิตเรียบง่ายมุ่งแสวงหาธรรมเพื่อเผยแพร่ให้กับผู้อื่น

๗. ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อนภิกษุสามเณร เป็นผู้มีศีล ซึ่งยังไม่มาสู่อาวาสขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข คือพระสงฆ์ต้องใจกว้างยินดีต้อนรับสมาชิกใหม่ และมีความปรารถนาดีต่อสมาชิกเก่า เพื่อสังคมสงฆ์จะได้ไม่เกิดความเสื่อม

หากพระสังฆาธิการเจ้าคณะผู้ปกครองนำหลักภิกขุอุปัฏฐากนิตยธรรม ธรรมอันนำมาซึ่งความเจริญฝ่ายเดียว เป็นเหตุทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะดังกล่าวนี้ ไปประยุกต์ใช้โดยบูรณาการเข้ากับการบริหารงานคณะสงฆ์ ย่อมเป็นการนำมาซึ่งสามัคคีธรรมในคณะสงฆ์ได้โดยแท้

๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. ศึกษาหลักภิกขุอุปัฏฐากนิตยธรรม ในการบริหารงานคณะสงฆ์ด้านศาสนศึกษา และการศึกษาสงเคราะห์

๒. ศึกษาการบูรณาการใช้หลักภิกขุอุปัฏฐากนิตยธรรม ในการบริหารงานคณะสงฆ์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๓. ศึกษาการประยุกต์ใช้หลักภิกขุอุปัฏฐากนิตยธรรม ในการบริหารงานคณะสงฆ์ด้านสาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) คัมภีร์:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

(๒) หนังสือ:

กรมการศาสนา. คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยการคณะสงฆ์และการพระศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐.

กระทรวงวัฒนธรรม. สรุปผลการดำเนินงานกิจกรรม “ฉลอง ๖๐ ปีครองสิริราชสมบัติ”. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด. ๒๕๔๙.

โกวิท วงศ์สุวรรณ. พื้นฐานรัฐศาสตร์กับการเมืองในทศวรรษที่ ๒๑. นครปฐม: โรงพิมพ์สำนักส่งเสริมและฝึกอบรมกำแพงแสน, ๒๕๔๓.

คณาจารย์โรงพิมพ์เชียงใหม่. หนังสือเรียนนักเรียนชั้นตรี ฉบับมาตรฐาน บูรณาการชีวิต วิชาพุทธประวัติ. กรุงเทพมหานคร: เชียงใหม่, ๒๕๔๙.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

คณินันต์ และสุพรรณ จันทบุตร. ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด: ศึกษาเฉพาะกรณีวัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี. กรุงเทพมหานคร: พรักหวานกราฟฟิค, ๒๕๔๕.

ไชย ฌ ชุมพล. การปกครองของพระพุทธเจ้าระบอบธรรมาธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย, ๒๕๓๗.

ธรรมปราโมทย์. **คู่มือพระแท้**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

ณัชชาภัทร อุ่นตรงจิต. **รัฐศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

บรรจบ บรรณรุจิ. **ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ประคม ชิวประวัติ (แปล). **คัมภีร์มโนรถปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เอตทัคคบุคคล**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประเมษฐ์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

ประยงค์ สุวรรณบุบผา. **รัฐปรัชญา แนวคิดตะวันออก-ตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **ทฤษฎีทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๔๐.

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรตร ธีรธมโม). **รัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรตร ธีรธมโม. ป.ธ.๖, MPA.). **สังฆาธิปไตย ระบอบการปกครองสงฆ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. พะเยา: โรงพิมพ์เจริญอักษร, ๒๕๕๐.

พระมหาธรรมรัต อริยธมโม (ยศขุน). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก**. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานวันคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๑๖ กันยายน ๒๕๔๓. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **เมืองไทยจะวิฤตถ้าคนไทยมีศรัทธาวิปริต**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.

_____. **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. **ธรรมานุชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: กองทุนอริยมรรค, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. นนทบุรี: โรงพิมพ์เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓.

- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖.
- _____ . **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑.
- _____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- _____ . **ธรรมญูชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. ๒๕๕๐.
มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. **พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับรวมเล่ม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖.
- _____ . **พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖.
- พระราชปริยัติ (สฤชดี สิริธโร). **แนวความคิดจัดระเบียบสังคมเชิงพุทธ**. พุทธอุทยานวิชาการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล). **การบริหารวัด**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. นครปฐม: เพชรเกษมการพิมพ์, ๒๕๔๘.
- พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๓๙.
- พระโสภณคุณาภรณ์ (ระแบบ จตภาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: หจก.ศิวกพร จำกัด, ๒๕๒๘.
- พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). **การเมือง (มิใช่) เรื่องของสงฆ์**. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๓.
- วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ. **สารานุกรมเกี่ยวกับพระอภิธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป..
- วิณัญฐา แสงสุข. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **แถลงการณ์เบื้องต้นแห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๔.

_____. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. **วินัยมุข เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๒. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **พระธรรมเทศนาทั่วไปและพระวโรวาทคดี**. กรุงเทพมหานคร: อักษรไทย, ๒๕๔๑.

_____. **๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. **รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กราฟิการ์ต, ๒๕๒๖.

สุริย์-วิเชียร มีผลกิจ. **พระพุทธประวัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: คอมฟอร์ม, ๒๕๕๑.

สุนทร ณ รังสี. **สถาบันทางการเมืองตามแนวพุทธศาสตร์**. รัฐศาสตร์แนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๐.

สุรพล สุยะพรหม ดร.. พระสงฆ์กับการศึกษาการเมืองการปกครอง. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑. มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๙.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นครปฐม: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

แสวง อุดมศรี. **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

(๓) วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์:

พระครูนิกรสุนทรกิจ (สมพงษ์ นุ่มสกุล). “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องความสัมพันธ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระครูสันติธรรมมาภีร (นาควิไล). “บทบาทพระสงฆ์ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์จังหวัดราชบุรี”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. การจัดการเชิงพุทธ. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระใบฎีกาสุนิ กิตติทินโน (แสงเพชร). “ประสิทธิภาพการบริหารงานกิจการคณะสงฆ์ในอำเภอพุทธมณฑลจังหวัดนครปฐม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. การจัดการเชิงพุทธ. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระราชปริยัติโมลี (ไพบูลย์ วิบุโล). “การบริหารกิจการคณะสงฆ์ของเจ้าอาวาสในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดสุพรรณบุรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. การจัดการเชิงพุทธ. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระอธิการวิศวพงศ์ ชีรปญโญ (คงเพ็ง). “การศึกษาวิเคราะห์สามัคคีธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระอธิการพีรัชเดช มหามนตรี. “หลักธรรมะในพระไตรปิฎกกับหลักการและรูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชารัฐศาสตร์: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๒.

นครินทร์ แก้วโชติรุ่ง. “รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

วัชชีวรรคที่ ๓ อรรถกถาสารทสูตรที่ ๑. **อรรถกถา**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.84000.org/tipitaka/attha/> [๑๗ ธ.ค. ๒๕๖๐].

สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). **สมมติบัญญัติ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: www.dharma-gateway.com/monk/preach/somdej/sd-214.htm [๑๗ ธ.ค. ๒๕๖๐].

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **ประโยชน์ ๓ ประการ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.payutto.net/book-content/ประโยชน์-๓-ประการ> [๒๓ พ.ย. ๒๕๖๐].

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. **ข้อบัญญัติและจารีตในอธิปไตย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/?knowledges=> [๑๗ ธ.ค. ๒๕๖๐].

เสถียร ทังทองมะดัน. **รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://nkr.mcu.ac.th/e-book/index.php/13-books/wichakarn/95-> [๑๗ ธ.ค. ๒๕๖๐].

๒. ภาษาอังกฤษ:

(1) Book:

William P.scott. **Dictionary of Sociology**. Delhi: General Boook Depot, 1990.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: พระครูสรวิชัย [กิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน (จันทะนา)]
ว/ ด/ ป เกิด	: วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๒
สถานที่เกิด	: ตำบลบางระกำ อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม
การศึกษา	: นักรธรรมเอก สำนักเรียนวัดระฆังโฆสิตาราม :เปรียญธรรม ๔ ประโยค สำนักเรียนวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ : ป.บส. รุ่นที่ ๙, พธ.บ. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๖๒ วิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
ประสบการณ์ทำงาน	: ครูพระสอนศีลธรรม
อุปสมบท	: วันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๘
สังกัด	: วัดอมรินทราราม วรวิหาร แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
หน้าที่	: พระวินยาศิการส่วนกลาง เลขานุการเจ้าคณะเขตประเวศ-สะพานสูง
ปีที่เข้าศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๕๙
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๖๑
ที่อยู่ปัจจุบัน	: ๕๖๖ วัดอมรินทราราม วรวิหาร แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐ Email: amarin566@hotmail.com